

DENEMELER

CÜMLE KAPISI

Nazan Bekiroğlu

NAZAN BEKİROĞLU

CÜMLE
KAPISI

Timaş Yayınları

NAZAN BEKİROĞLU

3 Mayıs 1957, Trabzon.

Dört yıllık üniversite hayatı hariç hep bu kentte yaşadı. Bulut. Deniz. Yağmur. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimini Erzurum'da aldı. Kar. Rüzgâr. Ova.

Halide Edip'le doktor,

Nigâr Hanım'la doçent.

Şimdilerde Trabzon, KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi'nde Profesör. Suyun kıyısında. İki kız çocuğuna anne.

Görünürdeki hayatı bundan ibaret.

GEMİLERİN GEÇTİĞİ UMMAN

"Adı: Muhammed. Babası: Ali. Memleketi: Tebriz."

Açık ve sade anlatmak gerek.

İki bin üç yılı Nisan ayının ilk gününde Konya toprağına ayak bastığımda, bir tel kopup da ahengin ebediyyen kesilişinin üzerinden hayli zaman geçmişti. Bir haylidir dilim tutulmuş, lâl ü ebkem kesilmiştim.

Bir yitiği, bana ait bir parçayı bulmak için yüz vurmuyordum eşiğine tapusuna, kaybetmeye alışalı çok zaman olmuştu. Ben sadece, bir şeyi tümüyle bırakıp da geriye dönmek için düşmüştüm kapısına. Ona, onlara ait olması gereken bir şeyi. Alın emanetinizi, diyecektim, ben taşıyamadım. Alın emanetinizi. Hikâyem, bırakmak için geldiğim şeyi tümünden bulup da geri dönmemin hikâyesi. Geniş ve sarı ova ve sınırsız gibi görünen gök altında.

Önce Ankara'da. Gül ağacından bir teşbihin nasıl kokulandığını öğrenmek için girdiğim bir bozkır mescidinde, var olabileceğini tahmin bile etmediğim bir çiğdem kokusuyla karşılaştığımda başladı yolculuk. Ruhumun şehirli yanıyla kıraçlığı arasında ben, bir türlü bir karar hali alamamışken. Öyle görünüyor ki bundan sonra da alamayacakken. Yani sular pek durulacak gibi görünmüyorken. Aslında ne geldiğimi ne de gideceğimi arıyordum. Lâkin seng-i ibret ne kadar kanarsa, o kadar sessiz ve derinden kanadığımı -Allah biliyor ya- artık saklamadığım uzun bir kışın sonunda Konya'ya çevirdim yolumu. Kâbe'ye yüz vuran Mecnun-ı bîçare değildim elbet ama Mevlâna iyi gelir diyordum.

Toprağına ayak bastığım anda hangisini edeceğimi kestiremediğim dualar vardı "sınanmayı kaldıramayan" kalbimde.

Avluya girdiğimde başladı Nisan yağmuru.

Nisan yağmuru. Bir tarafı şifa, bir tarafı ölüm.

Nisan tası. Mevlevi geleneğince, Nisan yağmurlarını toplayıp da sadre şifa niyetine dağıtmak için kullanılan bereketi bol bronz tasın adı.

Nisan yağmuru hep aynı kalıyor da, galiba sorulması gereken soru şu: Ben neyim? Yılan mı, istiridye mi? Nisan yağmuru, yılanın ağzında zehre dönüşüyor da, istiridyenin karnında sedef oluyor. Ben neyim ben? Cemâlinin heybetinden hevesle geçmiştim de celâlinin fırtınası yolumda patlayınca, dibe vurmuştum. İkisinin aynı şey olduğunu anlayamayacak, anlasam da belli ki taşıyamayacak denli hamdım ben. Cemâlinin yansımasını gördüğümde "Daha yok mu" dediğim hikâyemde celâlinin yansımasını gördüğümde ancak "Yeter ne olur" diyebilenlerden olduğum için kaybedenlerden olan ben.

Mevlâna'nın eşiğinden içeri attım adımımı. Bir yangın yerinden arda kalmış olmalıydım.

Beni bekliyor muydu, bilmiyordum.

Beklentiyle onun gerçekleşmesinin çatışmasından çoğu kez gerçek mağlup çıkar. Ama sonbahar yaprağı rengindeki puşidelere sarılı saf saf sandukalar arasında ve altın rengi sarışınlığında Mevlâna gerçekten muhteşem. Bunu anlamak için karşılaşmak lâzım.

Karşılaştığım şey, kendi kısır ve aciz hayalimin sınırları ile sınırlı değildi. Mevlâna; temsili resimlerinde, sonradan çizilmiş minyatürlerinde tahayyül edildiği gibi şişman ve saçları beyazlamış, omuzları çökük ve ihtiyar bir adam değil. Benim gördüğüm, bütün enerjisini gri renkteki gözlerinden bir cezbe ışığı halinde etrafa saçan, duru saz benizli, elli yaşın çok üzerinde fakat çok genç bir adamın, öyleyse dünya zamanıyla yaşı olmayan bir adamın resmiydi. İnce ama yapılı, heybetli fakat çok zarif. Ve mutlaka şehirli. Öylesine soylu, öyle seçkin.

Kim bilir! Belki benim çizdiğim Mevlâna da Romalı ressamın çizip de imparatorlarına götürdüğü resimler gibidir. İmparator heyecanla sorar: Gösterin bakalım kimmiş bu Mevlâna, görelim. Aylarca uğraşarak aslına en uygun portreyi çizmiş olmakta iddialı ressamın her biri eserlerini açıp da ortaya koyunca görülür ki her biri kendi resmini çizmiş. Ayna. Belki bu yüzden benim çizdiğim Mevlâna da en fazla benim içimdekine benzemektedir. Olsun. Ben öyle gördüm ya! Size öyle diyorum ya!

Fakat Konya'da beni en fazla vuran şey Şems'in, Mevlâna'ya, birkaç dakika da olsa, uzaklığında, karanlığında ve muammasındaki yalnızlığı oldu. Tabii onu da her zamanki gafletimle türbenin içindeyken değil, Konya toprağından ayrıldıktan neden sonra anladım.

Şems ki Mevlâna'yı Mevlâna yapandır. Şems ile karşılaşınca kadar Mevlâna bir âlimdir. Konya'nın sevgilisi, olgun ve makul baş müderrisi. Aklın ve onun çocuğu olan bilimin dairesi içinde dolaşan mantıklı bir İslâm âliminden bir cezbe adamı çıkaran Şems'tir.

Şems ansızın gelir. Yaşı kırkı bulmuş olan Mevlâna'nın belki de hiç beklemediği ve ümit etmediği anda. Ama kırk peygamberi bir yaştır. Üstelik son fırsattır.

Çalınır kapı. Ardına kadar açılır kapı. Girer içeri sessizce yolcu. Geçiyordur. Uğramıştır. Kalır.

Gariptir Şems. Bu aniden gelen mağrur adam, mağrurluktan başka bir imlâyla mağrurdur. Sahte tevazuyu kibr ile eş tutar ve ondan bu yüzden nefret eder. Kabiliyet bir Allah vergisiyse onu saklamanın da sahtecilik anlamına geldiğini düşünerek mağrurdur. Dili bu yüzden bu kadar keskindir. Kaide dışı ama harikulâdedir. Üstelik her kelâmında "belâ"ya bir davet vardır.

Karanlık ve siyaha ait yabancı. Durak şaşırtan yolcu. Yolcuyu yolundan eyleyen dilber. Kimliği belirsiz.

Ama olsun: Şems'in saçları Tebriz'in gecesidir. Yüzü İsfahan'ın güneşi. Mihr ve mah onun kelâmından dökülür. Çünkü Şems hatırlatır. Ezelde büyük bir karşılaşma olmuştur. Bu onun hatırlamasıdır. Sen neden böylesin? Ve: Şems, ey seyyârelerin en tekinsizi. Çarpacak bir beni mi buldun? İyi ki beni buldun. Hoş âmedî! Hoş âmedî!

Şemstir. Şems güneş demektir. Öyle bir taşkın yaratır ki Mevlâna'nın engin denizlere benzeyen ama henüz rüzgâr görmemiş sakin ve emniyetli ruhunda, Ay'ın küçük denizler üzerinde yarattığı gelgitlerin onun taşkını yanında esamisi bile okunmaz. Çünkü Mevlâna bir okyanustur. Şimdiye değin denizlerin, kamerlerin ardı sıra yürüyüp durmuştur da ancak şimdi güneşin cazibe kanununa tutulmuştur.

Gündelik hayatın dağdağasından farklı bir boyutta, suyun toprağa kavuşması gibi değil, iki suyun birbirine kavuşması gibi kavuşurlar. Bu yüzden hocası ve talebesi. Cânı

hem cânânı olur Şems Mevlâna'nın. Müridi ve mürşidi. Aslında bereketin taşkını bu çoğullukta. Kim âşık kim maşuk, bu kavuşmada belli değildir. Ne gam! Aşktır aralarındaki. Zamanın, mekânın ve cinsiyetin sınırlarını çoktan aşmış, bu aşkımlıkla aşkın kaynağına dayanmış, kûtah nazarlarca kavranması mümkün olmayan bir aşk. Anlamayanlar da anlayışsızlıklarında mazur, nereden anlasınlar ki?

Sonu o kadar kanlı geleceği için belki, Şems bir bıçak gibi böler Mevlâna'nın ömrünü tam orta yerinden ikiye. Öncesinde Mevlâna ne idiye artık o değildir. Temkinliyse temkini bırakır, makul idiye aklın sınırlarını çatlatır.

Şems sükûnet değildi. Mevlâna bu kadar fırtınayı nasıl taşıdı? Nasıl bu kadar yandı da yanmadı? Önce yazar, sonra susar Mevlâna.

Kalemin ucu kırıldı.

Kelimeler yetmedi.

Yine de. Konuştuklarını değil de ağladıklarını istemek Mevlâna'nın hâlidir. "Kandı her şey tek balık kanmadı sudan." Herkesin hâli kendine. Avuntu? Olsun! Ah aşkım bilmiyorsun.

Sonra yine gazeller söyler. Çünkü büyük hallerin söylenişi de güzeldir. Bütün bir *Divan* susma ve söyleme arasında gidip gelmedir.

Ve Mevlâna artık kendi adından geçmiştir. Divanının adı *Divan-ı Şems-i Tebriz!*'dir. *Tebrizli Şems'in Divanı*. Ve gazellerinin bir kısmında mahlas beytinde kendi adı yerine Şems'in adını kullanmaktadır. Aşk, adından geçmek değil mi?

Her kıskançlık bir aşkın paylaşılamayışı. Konya da Mevlâna'yı kendince sevmektedir. Bu aşkın, Şems aşkıyla mukayesesi mümkün değildir elbet ama Konya Mevlâna'yı hem çok sevmektedir. Bir güle sahip şehir, onu paylaşmayı, denese de başaramaz ki. Mevlâna'nın paylaşılamayışı: Aşkın "Kimya"smın paylaşılamayışı.

Eskiler derler ki: Su uyur düşman uyumaz. Düşman uyur hicran hastası uyumaz. Her halde düşman ve hasta-i hicran bir olunca, şeb-i yelda, yılın en karanlık ve uzun gecesi de olsa hiç uyumaz. Konya uyanık. Mevlâna'nın oğlu, bir rivayete göre Kimya Hatun'un tutkunu Alâaddin Çelebi uyanık. Kimya Hatun? O, Mevlâna'nın evlâtlığı. Şems'e ayak bağı olsun da onu Konya'ya sıkıca bir bağlasın diye, Şems bir daha

kaybolmasın diye, Mevlâna tarafından kıyılan bir nikâhla Şems'e bağlanmıştı.

Hele yedi kişi. Yedisi de Mevlâna'nın müridi. Hele Alâaddin Çelebi. Her Âdem'in bir Habil'i bir de Kabil'i var. Şems'i ilk kayboluşundan sonra Şam sokaklarından bulup babasına getiren de Mevlâna'nın oğlu, Veled Çelebi. Şems'i bir kuyunun karanlığına inecek yolculuğunda yalnız bırakan da, bir rivayete göre, Mevlâna'nın oğlu: Alâaddin Çelebi. İkisi de aşk. Rivayet böyle. Doğrusunu Allah bilir.

Sonrası: Sır. Yok oluş. Kayboluş. "Denizin kenarına kadar ayak izleri kalır da denize girdikten sonra ne iz kalır ne nişan." Böyle der Mevlâna. Bir kuyunun dibinde başı gövdesinden ayrı uzun zaman bırakılmışsa da neticede Şems sırra karışmıştır. Unutulabilirliği peşinen kabul edilmiş her acı gibi midir ki Şems'in yokluğu? Sabra tahammülün yok mu? Kapısının tam önünde, eşiğinde, kafiyesinde gördüğü Şems'in kanını daima hatırasında taşısa da, onun kaybolduğuna inanmayı ve gayb makamının şiirini böyle yazmayı yeğler Mevlâna. *Divan*'inin en karanlık şiirleridir

bunlar. Lâkin ateş ve ışık arasındaki ilişkinin yaratıldığı günden bu yana genel geçer olan o en sade kanunla yanarak aydınlatıp durmaktadırlar. Ve isimlerin manalarıyla değiş tokuş edildiği bu yerde, bir kuyunun dibinde, şimdi Şems'in üzerinde tecelli eden esma "Celâl"dir. Artık Şems, Celâleddin'dir.

Şüphe yok ki Tebrizli'nin bariz vasfı karanlıktır. Ama onun karanlığı karanlık değil sıradığı için böyle aydınlatıcıdır. Kim olduğu, ailesi, sülâlesi, mahiyeti belli olmamakla birlikte bu harikulâde karanlığa en uygun düşen isim yine de Şemstir. Şems. Söylemişim ki güneş demektir. Belki de bu yüzden Mevlevi ayininin rengi önce siyah, beyaz tennure sonra açılır.

Onca yazılmıştır da Leylâ'nın yaşadığına kimse ihtimal vermez.

Şems diye biri gerçekten var mıydı? Yoksa onu Mevlâna mı vehmetti? Vehim. Yani hayal. Her varlık bir hayalden ibaretse, "Gün geçer yok korkumuz her şey hayal," böyleyse, onu Mevlâna mı var etti? O yüzden mi karanlık ve havası ağır, hem de çok ağır, anlaşılmaz biçimde ağır türbesinin altında, makamının üzerindeki sandukasının önünde iki bin üç Nisan'ının birinde, hâlâ, kendisini tanıtan yazı üç satırdan ibaret.

Adı: Muhammed

Babası: Ali

Memleketi: Tebriz.

Sadece bu kadar. Başka hiçbir şey yok. Ne olur öyle kalsın! Çünkü başkasına gerek yok. Bu ne kadar içli bir kelâmdır böyle. Ve ki, Şems'e ne kadar iyi yakışmaktadır.

Tebrizli'yi tanıtan levhada Şems adı geçmiyor. Ve o türbede Mevlâna da yok. Mevlâna olmadığı için mi Tebrizli kendi isminden eksiliyor?

Şems, o karanlık Tebrizli.

Şimdi Mevlâna. Kubbe-i Hadrasının altında. Babası, oğlu, çelebisi ve kâtibi, Selâhaddin'i ve Hüsameddin'i ile üzerine titreyen zarif kalabalığının arasında. Dokunmaya kıyılmayacak denli soylu bir gül; nazlıdır, nazında. Vakurdur, vakarında. Şehirlidir, İnceliklidir; nezahatında, zarafetinde. Ve daha fazlasında, zamana uzanırken. Şems, uzakta. Karanlığında. Bir köşede. Tenhalığında. Yalnız yatıyor.

Yalnızlık aşkın vekâletidir.

Ölüm aşkın kefaretidir.

Her aşk bir baş götürür. Bu kez baş veren Şems olmuştur.

Başının götürüldüğü yerde. Sessiz. Ve kimsesiz. Ve hâlâ muamma.

Adı: Muhammed

Babası: Ali

Memleketi: Tebriz.

Şems ona kimin verdiği addır?

Mevlâna'nın kalbinde boş kalmaz Şems'e ait yer. Bir kez Kuyumcu Selâhaddin bir kez de Kâtip Hüsameddin sığarlar oraya. İnsanın ağrına gitmemeli. Şems olmasaydı anılmazdı hiçbirinin adı. Aslında Mevlâna'nın kalbine onlar da Şems'in açtığı kapıdan girmişlerdi ve belki Hüsameddin de, Selâhaddin de, Şems de, hepsi aynı o bir

güneşti. Yer Şems'in bile değil ki!

Şimdi ben. Şems'in sandukasının başındaki sarığın renginin beyaz mı yoksa siyah mı olduğunu hatırlayamadığım gibi. Konya sokaklarında bir gün bir gece. Dağıla dağıla. Savrula savrula. Yanımdan alınacakların alınmasına sessiz sedasız tanık tutula tutula. Nisan yağmurunun, Yâ Hây, ne kadar beklenmedik cilvesi altında. Dolaşp dolaşmadığımı bile tam hatırlamıyorum. Bir genç kıza yol sorup, hiç tanımadığım bir başkasına tebessüm ediyorken. Bir diğerine, belediye bahçesinde çay içerken kendiliğinden, vallahi kendiliğinden, süzölen gözyaşım ile yakalanıyorken. Hangi zamanda hesabı tutulur, dahası böyle bir hesap tutulur mu bilmem. Ama yine de biline. Konya toprağından ben de geçtim. Ben de düştüm eşiğine.

Şimdi. Konya'ya ve Mevlâna'ya bırakmak için getirdiğim şeyi Şems'ten alıp da geri dönüyorken.

Hayrolsun. Hayırlar olsun.

"Öyle Günler Gelecek ki..."

Batıda tarihin başlaması için bir peygamberin kendi kavmi tarafından çarmıha gerilmesi gerekti. Şüphe yok ki kendi kavmi tarafından taşlanmak, peygamberliğin çilesi. Kaderi. Bedeli.

Tarihi hem başlatan ama hem de ikiye bölen bu adam, garip ki tarihe belge sahilğinde kalmış değil. Antik belgeler, cesedi hiçbir zaman bulunamayan onun yaşamı üzerinden manalı bir sükûtle geçtiler. Yahudi kaynakları ise sadece sustu. İnciller ve İsa'dan sonra İsa'ya rağmen gelişen Hıristiyanlık öğretisi onun daha ziyade ölümü ve dirilişi üzerinde durduğu için hayatı karanlık. Ve bu karanlıkta iki İsa var. Biri peygamber, biri put. Bu yazı, onun, batı kültürünü yüzyıllarca yönlendiren çilesi üzerinde duracak. Putlaştırılan İsa bu yazının sınırları dışında.

Tarih şeritlerinin üzerinde, sıfır noktasında doğduğu işaret edilse de, sıfırdan dört veya beş yıl önce doğduğu rivayet edilmekte. Doğumu mucizevîdir. Babasız olarak gelir dünyaya. Annesi, *Kur'an'm* da büyük bir saygı ve şefkatle kucakladığı, cennetle müjdelediği, kadınların en şerefliyelerinden biri, Meryem'dir. Meryem nişanlı ve bakire bir genç kızdır. Cebrail aracılığıyla kendisine yüklenen kutsal nefhayı taşır bedeninde: Meryem'in müjdesi. Şaşmamak lâzım. Âdem'in babasız olarak yaratımındaki ilk cevher de aynı kutsal nefhadan değil miydi?

Meryem'in mucizevî hamileliği Hazreti Muhammed'in ümmiliği ile mukayese edilir. Çünkü bakire bir bedenın dünyaya bir çocuk getirmesi ancak okuma-yazması olmayan bir habercinin en yüksek bir ilmi tekellüm etmesiyle benzeşebilir. Bakire ama taşıdığı, bakireliğinin sınırlarını çoktan aşıyor. Ümmi ama bildiği ve aktardığı, en yüksek ilmi taşıyor. Bu yüzden ikisi de biricik, ikisinin de benzeri yok.

Meryem'in nişanlısı Yûsuf'tur. Marangozdur. Meryem'le evlenmek isteyen delikanlılar tarafından akşam tapınağa bırakılan sopalar arasında ucu yeşeren tek sopanın sahibidir. İlâhi seçim.

Meryem'in mucizevî hamileliği dedikodulara sebebiyet verir. Yûsuf'un kalbi, nişanlı bir erkeğin uğrayabileceği en büyük acıyla sarsılırken, çektiği ızdırabın büyüklüğünü tahayyül etmeli. Sonra da, onu önce Meryem'e inanmaya sonra da ömür boyu Meryem ve İsa'ya kol kanat germeye sevkeden kalbî gerçeğin muazzamlığını tahayyül etmeli. O da bir rüya.

İsa'nın doğum yeri ihtilafli. Kudüs yakınlarında Beytlehem. Ya da Nasıra. Rivayet olunur ki Yûsuf ve Meryem nüfus sayımı nedeniyle yola çıkmışlardı. Fakat yolculuğun gecesi bastırıp da handa yer bulamadıklarından İsa bir samanlıkta doğdu, beşik yerine bir yemliğe yatırıldı. Doğduğu zaman, doğuda parlayan yıldızın yol göstericiliğinde çok uzaklardan yürüyen yıldız bilimciler ziyaretine geldiler ve tanıdılar onu.

İlk otuz yılı Nasıra'da geçti. Yûsuf'un yanında marangoz çırağı. Peygamberlik yaşı otuz civarında ve çarmıhı otuz üç olarak tahmin edilmektedir. Demek ki peygamberlik süresi çok kısa sürdü.

Haberini yaymaya, Vaftizci Yahya tarafından Şeria ırmağının sularında vaftiz edildikten sonra başladı. O Yahya ki beklenen kurtarıcının gelmesinin yakın olduğunu haber ediyor ve daha o gelmeden onun geleceğine iman edenleri ırmağın

sularında kutsuyordu: İsa'nın müjdecisi.

İsa başlangıçta irken de dinen de Yahudi'dir. Bozulmuş ve dağılmış olan Musa dinini tamamlamak ve düzenlemek için gelmiştir. İlk tebliğlerini Celile civarında gerçekleştirdi. Ve onun tebliğ ettiği şey, topraklarını kaybetmiş Yahudiler tarafından başlangıçta ilgiyle lâkin daha sonra tepkiyle dinlendi. İlgiyle, çünkü Yahudiler, geleceği *Tevrat*'ta bildirilen ve o zamanlar bir Roma eyaletine dönüşmüş bulunan Filistin'i Roma egemenliğinden kurtaracak olan "Yahudi Kral, Mesih"i uzun zamandan beri zaten ümitle beklemekteydiler. Fakat tepkiyle, çünkü otuz yaşlarındaki bu müşfik, merhametli ve muztarip adam, onların beklentilerini süsleyen, bütün kötülere şiddetle cezalandıracak ve ardından Tanrının Krallığı'nı başlatacak olan güçlü, dahası öfkeli ve şedid Mesih imgesine uymamaktaydı. Beklenenden daha az güçlüydü ama daha çok şaşırtıcıydı, çünkü insanların yüreklerini kurcalıyordu.

Üstelik bu gelen, satıcıları tapıktan kovuyor, çalışılmaması gereken sebt günü çalışarak mevcut dinin kurallarına açıkça karşı çıkıyordu. Hasılı Yahudiler nezdinde beklenen vardı da, gelen beklenene uymuyordu.

En fazla tepki çeken de onun mesajı, öğrettiği şeydi: Dar kapıyı öneriyordu. "Sağ yanağınıza vurana sol yanağınızı çevirin." Fakat diğer yandan fırtına da, göl de onu dinliyordu. Heyecanlandırdığı kalabalıklar ürküntü doğurdu. Bu yüzden, doğruyu söyleyen muhalif sesten ürken her sistem kadar ürktüler ondan. Kudüs'e girişinde, onu karşılayan kalabalığın alkışından, o kalabalıktan. Sus, dediler ona, ve öğrencilerini sustur! Nasıl olur? Dedi: "Bunlar sussa taşlar bağırarak!" Gören ruhun gördüğünden geri dönmesi mümkün mü?

Bütün mucizelerine rağmen; ölüleri diriltmesi, çamurdan kuşlara can vermesi, cüzamlıları iyileştirmesi, bir el dokunuşunda bir cennet esintisi, âmâların gözünü açivermesi, fırtınayı durdurması, gölü sakinleştirmesi; sağlığında ona, kendi kavminin söz sahipleri arasından inananların sayısı çok az oldu. Onların da, çoğu çamaşırıcı ya da balıkçı. Çoğu cahil ve yoksul. Sıradan. İnananlarının içinden on ikisini öğrencisi olarak seçti. On ikiler. İsa'nın havarileri. Onlara çok güvendi. Kim bilir belki de böyle büyük ihanete uğramak için bu kadar çok güvendi.

Kudüs dışladı onu. Ama o, Filistin topraklarında bir müddet yürüdü ve sonra Kudüs'e geri döndü, yazılan gerçekleşsin diye. Kudüs onu önce hurma dallarıyla, sonra vaad edilmiş çilesiyle karşıladı. Çünkü Kudüs'ün bir yüzü yoksul ve muztarip halksa, bir yanı da Yahudi dini Roma siyaseti. Bu yüzden Kudüs'e girişinden gömülüşüne kadar geçen sürece İsa'nın çilesi, çektikleri dendi. İsa da Kudüs'ü görünce ona baktı ve ağladı. Ama kendisi için değil Kudüs için ağladı.

Kudüs'e giren İsa, başına gelecekleri bilmektedir. Değil mi ki kalplerden geçeni bilmesi de mucizelerinden biridir. Ölümünden bahsetmektedir. Ve dahi bahsettiği ölümü kendisinden uzaklaştırmak için bir şey de yapmamaktadır. Çünkü o, *İncillerde* o kadar yer tutan öğretiye göre, çarmihini peşinen kabullenen, sevginin yolunun çarmıhtan geçişini bir gereklilik olarak görendir. Çarmıha giderken de acı çekerken de sevgisi yanındadır. Havarilerinin ayaklarını yıkayan, en üstün olana diğerlerinin hizmetkârı olmayı öneren, bütün bir yaşam ilkesini, ben seni affettim sen de öyleyse başkasını affet, cümlesiyle özetleyen bu anlayışın vaz edicisi ölümüyle diğerlerinin

hizmetkârı olmayı peşinen kabullenmiştir. Çünkü o seçilmiştir ve seçkinliği sevgisinden kaynaklanmaktadır. Ve ki ölümünden çok ölümünün havarilerinde doğurabileceği inanç gediğinden korkmaktadır.

Bu yüzden onlara bu ölümün hikmetinden bahsetti. Bu yüzden: Son akşam yemeği. Bu yüzden, aramızda ihanet eden vardı. İsa'yla birlikte on üç kişiydiler. On üçüncü ihanet etti.

Yahuda Iskaryot. Bilinen adıyla Yuda. İhanetinin nedeni belli değilse de bedeli belliydi. İsa'yı çok az bir paraya sattığı rivayet edilir. Bu paranın azlığı ancak bir güzelliğin satılabileceği en küçük miktar olan Yûsuf'un bahâsıyla mukayese edilebilir. Sadece 30 gümüş. Ama: "İhanet edenin başına gelecekleri düşünün bir. Hiç doğmasaydı daha iyi olurdu onun için."

İsa akşam yemeğinden sonra zeytin bahçesine çıktı, orada tutuklandı. Yuda, İsa'yı, onu yanaklarından öperek ihbar edeceğini söylemişti. Öptüğüm odur! Zeytin bahçesinde sarılıp onu yanaklarından öptü. O zaman askerler İsa'nın üzerine atıldılar. Yuda'nın öpücüğü. İhanetin resmi. İçinden yılan çıkan bir kadeh de o gün bugün batı sanatında Yuda'nın simgesi.

Filistin'in karışık yapılanmasında, onu tutuklayan askerler Romalı mı, Yahudi mi belli değil. Ama o gün ve daha sonra her gün. Orada o bahçede bulutların ışığı farklı.

Askerler üzerine üşüşünce, en sevenleri, en bağlıları, havarileri onu terk etti. Hiç ayartılmayacağım, hiç sürçmeyeceğini iddia eden Petrus, ilk inananı, ilk bağlısı, en sadık havarisi bile onu tanıdığını üç kez inkâr etti. Sonra da acı acı ağladı. Çünkü İsa akşam yemeğinde ona, gün doğmazdan, horoz ötmezden ewel beni üç kez inkâr edeceksin, demişti.

Bir öpücük. Bir ihanet. Sonrası? Bir mahkeme.

Önce Yahudi başkâhine teslim ettiler onu. İncecik hesapların ve bitimsiz öfkelerin arkasından, ne gaflet! Dedi: Çok kişi öleceğine bir kişi ölsün. Ama bu ölümün Filistin'de Roma temsilcisi, vali tarafından onaylanması gerekiyordu. Pilatus! Bambaşka bir figür. Her şey, yazılan gerçekleşsin diye. Rol yerine gelsin diye!

Vali Pilatus, İsa'nın masumiyetine inanıyordu için için. Onun, kıskanıldığı için mağdur edildiğini ve bizim şu an tahmin bile edemeyeceğimiz politik nedenleri hesaba katmasını biliyordu. Çarmıhın nedeni din olsa da karar hükümet konağından çıktı. İsa belli ki tapınak tacirlerinin çıkarlarına dokunmuştu. Fakat Pilatus'un, Yahudi halkının ve önde gelenlerinin baskısını aşabilmesi kolay değildi. O Yahudiler ki İsa'nın beklenen kral değil ama sahtekâr olduğuna bir kere inanmışlardı. Ve bir sahtekârın halk üzerindeki etkisi tehlikeli bir çokluğa doğru büyüyüp duruyordu. Ve belki de öldürülmesi için asıl neden: Böyle giderse bütün halk onun yanında yer alacak! Bu kadar önü alınamaz bir tepkiye maruz kalması için halk üzerinde önü alınamaz bir etki yaratmış olmalı. Belli ki mesele basit değildi. Yoksa bu kadar büyümezdi.

Vali, sen, dedi, Yahudilerin kralı mısın? Benim, dedi, İsa, ülkem bu dünyada değildir. İsa'yı beraat ettiremeyeceğini anlayan vali bu kez onu affetmenin yollarını aradı. Ne garip! Masum olanın affına talep. O da olmadı. Oysa bayram yaklaşıyordu ve her bayram bir mahkûmun salıverilmesi âdettendi. Vali, İsa'nın salıverilmesi için gayret gösterdiyse de, kafesinin kapıları açılan İsa değil bir başkası oldu. Bunun üzerine vali Pilatus halkın

gözleri önünde ellerini suyla yıkadı ve suçunun olmadığını böyle ima etti: Benim ellerim bu suçsuz adamın kanından berîdir. Sanki bu su, Pilatus'un bütün günahının kefaretiymiş gibi. Acaba yetti mi?

Kudüs'ün çile yolu çarmıhta biter. İsa'nın çarmıha gerilerek idamına karar verildi. Oysa çarmıh Roma yasaları uyarınca kölelere veya aşağılık suç işleyenlere uygulanan bir infaz biçimiydi. Kural ihlâli. Acısı çok, hakareti ağır olsun diye. Sirtına erguvan çiçeği renginde bir giysi giydirildi. (Erguvan çiçeği ki geleneksel batı literatürüne göre akıbeti meçhul Yuda'nın, kendisini onun dallarına asarak intihar ettiği rivayet olunur. Ve ki erguvan çiçeği o gün utancından kızarmıştır.) Başına Yahudilerin krallığını istihza etsin diye dikenden bir tâc geçirildi. İsa'yı kalabalığın önüne erguvan çiçeği renkli giysileri içinde çıkararak vali Pilatus'un cümlesi: Ecce homo! İşte insan! İşte o adam! Yüzleşme anı ama masum olanın, kendisine bir çarmıh armağan eden kendi kavmiyle yüzleşme anı.

Sonra ona tekrar kendi giysileri giydirildi. Ve çarmıhı İsa'nın sırtına yüklendi. Golgotha tepesine doğru yola çıkıldı. Golgotha kafatası demek. Batı resminde genellikle bir kurukafa olarak simgelenir. Bir ara sendeledi İsa, sonra toprağın üzerine düşüverdi. İncecik, nazenin, bir fidan gibi. Gençliğinde bir marangoz çırağı olmuş olsa da belli ki omuzları bu kadar ağır bir yüke alışkın değildi. Lâkin Kudüs: Toprağına peygamber kanı damlamasına alışkındı. Nisan'ın ortaları. Kudüs toprağında papatyalar ve taçlı kır lâleleri açmıştı. Golgotha yolunun iki tarafında zeytin ağaçları, hurma dalları.

Tepeye gelindiğinde, üç kişiydiler, İsa iki hırsızın arasında, ortadaki çarmıhına gerildi. Gelen geçen onunla alay etti. Göğsündeki yaftada Nasıralı İsa, yazılıydı: Yahudilerin Kralı! Ve ki onun göğsüne, onun suçunu istihzâen bu yaftayı, suçsuzluğuna inanan Roma'nın Filistin temsilcisi vali Pilatus kendi elleriyle asmıştı. Çok acı!

Onu çarmıha geren askerler giysilerini paylaştılar. Gömleği dikişsizdi, bölemediler, kur'a ile birinde kaldı: İsa'nın gömleği!

Kilisenin geleneksel öğretisine göre, çarmıhının tepesinde İsa, sabahtan öğle sonrasına kadar can çekişti. Günlerden cumaydı. Teri kan damlaları halinde damladı yere. Annesini, öğrencisi Yuhanna'ya emanet etti. Yuhanna'yı da annesine. Bir ara susadı. Askerlerden ikisi ona bir kamışın ucunda, sirkeye batırılmış süngeri uzattılar. Hıristiyanlık öğretisine göre, bütün insanlık adına kendisini feda eden bu muztarip adam can vermeden az önce "Tanrım," diye seslendi, "Tanrım beni niye terk ettin?"

Can verdi. Başı kalbine doğru, omzunun üzerine düşüverdi.

O can verdiği tapmaktaki perde boydan boya yırtıldı. Bu haber çarmıhın dibine ulaşınca, onu bekleyen askerlerden rütbe sahibi biri, "Eyvah" dedi, "Bu adam doğruyu söylüyordu." Bu askerin yitiği, nasipsizliği. Ne kadar büyük! Bir perde, fakat gözlerinin önünden kalkması için, onun arkasında ne olduğunu zaten söyleyenin can vermesi gerekmişti. Oysa o daha canını vermeden biraz önce, bir tarafındaki hırsız onu yalanlayıp alay ederken, diğer tarafındaki hırsız ona inanmıştı. Bu adamın da son nefesindeki nasibini düşünmeli, kazancını. Kazancın nerede ve ne zaman geleceği gerçekten hiç belli değil. İsa en yakınlarının, kendisini en fazla anlaması gerekenlerin ihanetine uğradı. Oysa çok uzaklardan gelen yıldız bilimciler ona inanmıştı.

Çarmıhın dibinde sadece birkaç kişi kalmıştı. Üçü kadın, üçü de Meryem. Biri, bütün

olup bitenleri yüreğinde saklayan: Annesi. Meryemlerin en muztaribi, en acı çekenini.

İkinci Meryem: Klopas'ın karısı. Üçüncüsü ise, İncillerde görüntü veren üç farklı figürün bileşkesi, tövbekar kadın: Mecdelli Meryem, Maria Magdalena. Adına yapılmış güzel kilisesi bugün Kudüs'ü süsleyen Maria Magdalena başlangıçta ahlaken düşük bir kadındı. Ama İsa'nın ayaklarını hoş kokulu hintsümbülü yağıyla yıkamış sonra da saçlarıyla kurulamıştı. İsa, onun yakınlığını reddetmedi. "İlk taşı, içinizden günahı olmayan atsın." Luka, İsa'yı yoksulların ve günahkârların arkadaşı olarak yorumlamaktadır. Şüphe yok ki İsa'nın bu teveccühünde gitmekten çok çağırılmak vardı. Gel ama öyle kalma! Tövbe kapısı. Ve Maria Magdalena, çağrıya icabet eden bu kadın, bir anda en sahil inanç sahiplerinden biri haline geldi. Hayatının çok anında, ama en çok da ölümü anında İsa'ya refakat etti. Bundan daha fazlası olabilir mi? Diriliş! Onun refakati de Mecdelli Meryem'e nasip olacaktı. O görecek İsa'yı ilk kez diriliş sabahı, diğerlerine, hattâ havarilere o haber verecekti.

Batı resminde İsa'nın çarmıhı sahnesinde hemen daima upuzun ve gür sarı saçlı ve İsa'nın ayaklarına kapanmış olarak tasvir edilen bu güzel kadın batı sanatına çok köklü bir de imge armağan etti: Bataklıktan başlayan arınma. Bataklıktan başlayan arınma, batı romanındaki temel izleklerden birini teşkil eder ve *Diriliş'te*, *Suç ve Ceza'da*, *Sefiller'de* daima, düşük kadınlara, hırsızlara, katillere, ahlâksızlara davet eden görünmez bir İsa saklıdır. Sonya, Dimitri, Katyuşa, Fantine, Jean Veljean... Hepsi yüklendikleri arınış macerasıyla muteberdirler. Dostoyevski'nin cümlesiyle, değil mi ki, manastırda günaha şans yoktur. Muteber olan, türlü suret kirle dolu dünyanın batağından başlayarak yükselmektir. Asıl yolculuk, orada kalmamaktır.

Akşam üzeri yakınları, İsa'nın cesedini askerlerden aldılar ve onu, kayaya oyulmuş ve içine henüz kimsenin koyulmadığı bir mezara bıraktılar. Girişi de tekerlek de eski Yunan-Roma dünyasında kabul gören çok tanrılı mitik dinin, kusursuz olması gereken bütün o tanrıların ve tanrıçalarının içerdiği beşeri zaaf ve bunun inanmak ihtiyacı duyanlarda doğurduğu ruhsal boşluktu. Bir başka neden de Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu topraklarında yaşayan kölelerin ve köylülerin çok fazla ilgisini çekmiş olmasıydı. Çünkü Roma İmparatorluğu sosyal tabakalarını bıçak keskinliğinde birbirinden ayırıyordu da eşitlikçi Hıristiyanlık köle ile efendi arasında fark gözetmiyordu. Mutlu azınlık Roma'sının zulmündeki Avrupa, Hıristiyanlığı bu yüzden böyle kolay kabul etti.

Fakat yine aynı nedenle İsa'nın kardeşlik ve eşitlik üzerine kurulu söylemi, sosyal tabakalarını bıçak keskinliğinde birbirinden ayıran Roma için açık bir tehditti. Demokrattı gerçi Roma! Ama onun demokrasisi sadece hür, erkek ve Romalı vatandaşlara münhasırdı, bütün insanlara değil. O kadar ki "Ölüme yürüyenler: Gladyatörler!" Roma bu iğrenç oyunun hattâ eğiticiliğinden bahsederken, Hıristiyanlık bu zihniyetin üzerine bereketli bir yağmur gibi iniyordu. Ama yoksul ve acılı insanlar olan ilk Hıristiyanlar bir anda kendilerini arenada "yem" olarak da buluyorlardı.

Hıristiyanlık ilk iki buçuk asır suçtu, zulme uğradı. Yasaklandı. Bağlıları şiddetle takibata alındı ve acımasızca cezalandırıldı. Çarmıh. Yine çarmıh. Roma'nın, imparatorluk sözcüğünün içerdiği bütün zaafarla malûl bu göz

kamaştırıcı imparatorluğun, bir gün ikiye ayrılacağı, önce batısının sonra 1453'te - gencecik bir Mehmed, neredeyse bir çocuk- doğusunun batıp gideceği, elbet o zaman akılların ucundan bile geçmiyordu.

Hıristiyanlık bir müddet, bu ilk iki buçuk asır, ışığını yerin yüzünden ziyade altındaki karanlıklarda yaymakla iktifa etti. Anadolu'nun bozkırında tabiatın en aziz bir cilvesi olarak kendiliğinden oyulmuş yer altı mağaraları, Filistin topraklarından Avrupa topraklarına doğru sefere kalkmış bu dinin mensuplarına ilk ibadetgâhları, ilk kiliseleri hediye etti.

Nihayet İsa'nın doğumundan 313 yıl sonra Hıristiyanlık Roma nezdinde resmi olarak kabul gördü. İmparator: Konstantin. İstanbul'a adını armağan etmişti. Topraklarında yaşayan Hıristiyanları koruması altına aldı ve onları özgür bıraktı biçiminde büyük bir taşla kapattılar. Üç gün sonra yine üç kadın, üçü de Meryem, sabah vakti mezara gittiklerinde, mezarın ağzını kapatan taşı yerinden nasıl kaldıracaklarını düşünürken, onun zaten yerinden kaydırılmış olduğunu korkuyla fark ettiler. Mezarın içi bomboştu: "Diriler arasında bulunanı ölüler arasında aramak," niye ki? Ve İsa çarmıhından üç gün sonra ilk kez görüldü Mecdelli Meryem'e. Paskalya sabahı.

Yeniden dirilişin simgesi: Meryem kadar lekesiz, temiz, beyaz zambak.

Bütün bunları *İncil* anlattı.

Doğruları söyleyen *Kur'an* ve ondan kaynaklanan İslâmî tefekkür, çarmıha gerilenin İsa değil ona çok benzeyen biri olduğunu, belki de ihanet eden Yuda, İsa'nın ise bir daha kıyamete doğru yeryüzüne inmek üzere dördüncü kat göğe ağdırıldığını hiçbir tartışmaya mahal bırakmayacak kesinlikte kaydeder. Bu yüzdendir ki İslâmî tefekkür dünyasıyla Hıristiyânî tefekkür dünyası arasındaki en büyük ihtilâf konusunu İsa'nın Tanrılaştırılması ile çarmıhta can vermesi meselesi teşkil etmiş ve Müslüman dünyası asırlar boyunca bu doğrultuda reddiyeler yazmak mecburiyetinde kalmıştır.

Batı ise aynı asırlar boyunca İsa'nın çarmıhta can verdiğini anlata durdu. O kadar ki bu acıyı, hangi düşünce evrelerinden geçerse geçsin, bilinç altında daima taşıdı. Ve bıkmadan usanmadan resminde, edebiyatında, müziğinde; aşıkâr ya da simgesel; çarmıhında bir İsa terennüm etti.

Hıristiyanlığın asıl yayılması İsa'dan sonra gerçekleşti. "İsa'nın dirilişi" ile tecdid-i iman eden havarileri, o zaman ne kadarsa, dünyanın dört bir yanına dağılarak bu yeni dini ve onun peygamberini anlattılar. Elbet aralarında Yuda yoktu. Ama Pavlos vardı. Havarilerden olmamakla birlikte kendisini havari ilân eden Pavlos: Yahudi asıllı Roma vatandaşı. İsa'yı sağlığında hiç görmemişti ve ilk Hıristiyanlara karşı acımasızca zalimdi. Hıristiyan oluşu ani ve karanlık bir sebeple. Bugünkü Hıristiyanlığın, putlaştırılmış İsa'nın ve teslis inancının büyük ölçüde kurucusu.

Ortadoğu kökenli bir din olmasına rağmen Hıristiyanlık asıl yayılma alanını batıda buldu. Bunun bir nedeni, Yahudilikten artık bir daha birleşmemek üzere ayrılmış bulunan yeni dine karşı Ortadoğu'daki köklü Yahudi mukavemeti idiyse, bir nedeni de eski Yunan-Roma dünyasında kabul gören çok tanrılı mitik dinin, kusursuz olması gereken bütün o tanrıların ve tanrıçalarının içerdiği beşeri zaaf lar ve bunun inanmak ihtiyacı duyanlarda doğurduğu ruhsal boşluktu. Bir başka neden de

Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu topraklarında yaşayan kölelerin ve köylülerin çok fazla ilgisini çekmiş olmasıydı. Çünkü Roma İmparatorluğu sosyal tabakalarını bıçak keskinliğinde birbirinden ayırıyordu da eşitlikçi Hıristiyanlık köle ile efendi arasında fark gözetmiyordu. Mutlu azınlık Roma'sının zulmündeki Avrupa, Hıristiyanlığı bu yüzden böyle kolay kabul etti.

Fakat yine aynı nedenle İsa'nın kardeşlik ve eşitlik üzerine kurulu söylemi, sosyal tabakalarını bıçak keskinliğinde birbirinden ayıran Roma için açık bir tehditti. Demokrattı gerçi Roma! Ama onun demokrasisi sadece hür, erkek ve Romalı vatandaşlara münhasırdı, bütün insanlara değil. O kadar ki "Ölüme yürüyenler: Gladyatörler!" Roma bu iğrenç oyunun hattâ eğitimciliğinden bahsederken, Hıristiyanlık bu zihniyetin üzerine bereketli bir yağmur gibi iniyordu. Ama yoksul ve acılı insanlar olan ilk Hıristiyanlar bir anda kendilerini arenada "yem" olarak da buluyorlardı.

Hıristiyanlık ilk iki buçuk asır suçtu, zulme uğradı. Yasaklandı. Bağlıları şiddetle takibata alındı ve acımasızca cezalandırıldı. Çarmıh. Yine çarmıh. Roma'nın, imparatorluk sözcüğünün içerdiği bütün zaafarla malûl bu göz kamaştırıcı imparatorluğun, bir gün ikiye ayrılacağı, önce batısının sonra 1453'te - gencecik bir Mehmed, neredeyse bir çocuk- doğusunun batıp gideceği, elbet o zaman akılların ucundan bile geçmiyordu.

Hıristiyanlık bir müddet, bu ilk iki buçuk asır, ışığını yerin yüzünden ziyade altındaki karanlıklarda yaymakla iktifa etti. Anadolu'nun bozkırında tabiatın en aziz bir cilvesi olarak kendiliğinden oyulmuş yer altı mağaraları, Filistin topraklarından Avrupa topraklarına doğru sefere kalkmış bu dinin mensuplarına ilk ibadetgâhları, ilk kiliseleri hediye etti.

Nihayet İsa'nın doğumundan 313 yıl sonra Hıristiyanlık Roma nezdinde resmi olarak kabul gördü. İmparator: Konstantin. İstanbul'a adını armağan etmişti. Topraklarında yaşayan Hıristiyanları koruması altına aldı ve onları özgür bıraktı.

Çünkü kendisi de Hıristiyan olmuştu. Dinin bir ilham olarak kalbe doğduğu muhakkak olsa da, yine de Konstantin'in ilhamının nedeni? Belli değil. Belki bir rüya. Belki çığ gibi büyüyen kalabalığa hükmetmek için politik bir hesap. Olsun. Nasip ya! Bir müddet çok tanrı inancı ile Hıristiyânî Tanrı inancı birlikte yaşadı. Sonra çok tanrı inancı unutuldu gitti. Antik dünyanın simgesi olan ve kapısında, geometri bilmeyenlerin içeri giremeyeceği, uyarısı bulunan Akademia, Platon'un akademisi, 529'da kapandı. Kapandığını kimse fark etmedi, diyor tarihçiler, çünkü varlığının da kimse farkında değildi.

İncillere ilişkin süreç de karışık. Yazanları, yazılış tarihleri hep karışık. İnciller, en karışık. İncil'i İsa yazmadı. O okuma yazma bilirdi ama ne yazdı ne yazdırdı. Sadece tebliğ etti. İncil yazmak havarilerine ve havarilerini tanıyanlara düştü. Havariler, hitap ettikleri topluluğun ihtiyaçlarını göz önüne alarak tebliğ ettiklerinden ve *indiler* bu tebliğ metinlerinden hareketle kaleme alındığından, Suriye ve Antakya civarında dolaşarak Yahudilere hitap eden Matta'nın *İncil*'i, Romalı paganlara seslenen Markos'un *İncil*'ine uymadı. Sonra? *İnciller* çoğaldıkça çoğaldı. *İncil* *İncil*'e uymadı.

Maksat bir olsa da rivayet çoğaldı.

Tarihler Milât sonrası 325'i vurduğunda, yani ki Hıristiyanlık Roma tarafından kabul gördükten sekiz yıl sonra, İncillerdeki çokluk dikkat çekti. Ve İznik'te toplanan konsül bunlar arasında bir ayıklama yapma ihtiyacını hissetti. Neticede dört /ncil kabul gördü. Kabul edilmeyen İnciller arasında biri vardı ki, Barnabas İncili, İsa'dan sonra adı Ahmed olan bir peygamberin geleceğinden ve onun son peygamber olacağından samimiyetle bahsetti. Lâkin "Masa üzerinde kalan" *İncillerden* biri değildi *Barnabas İncili*. O kadar ki bulundurulması, okunması şiddetle yasaklandı. Bulunduranlar ölümle cezalandırıldı.

"Masa üzerinde kalan *İncil* ler." Denir ki *İncil* enflasyonu o kadar artmış ve *İncil* ler arasında gerçek olanı ayırmak o kadar zorlaşmıştı ki, rahipler İznik'in rutubetli sabahında bütün *indileri* bir masa üzerine yayıp da ümitsiz gözlerle onlara baktıktan sonra. Masaya kuwetlice bir yumruk indirerek, düşenler düşmüş kalanlar kalmış yani... Tebessüm! Elbet hikâye.

Hikâye ama her hikâye gibi işaret ettiği bir gerçek var. Ki o genç Mehmed İstanbul kapılarına dayandığı zaman, İstanbul'un durumunu anlatan hikâyeye benziyor. Hani genç Mehmed'in orduları, gemileri, fırtınaları İstanbul'un açılmaz sanılan kapılarına dayandığı; Müfettihü'l Ebvâb olanın yardımı ve kutlu orduyu müjdeleyen hadisin kazasını işaret eden bir kaderle kapıları açtığı zaman. Ayasofya'ya kapanmış olan rahip ve rahibelerin melekler dişi mi erkek mi tartışmasını yapıyor olduğu hikâyesi. Her ikisi de belki bizim anlatmayı ve dinlemeyi sevdiğimiz hikâyeler. Ama işaret ettikleri bir gerçek var ki; o da Hıristiyan dünyasını pençesine almış olan gaflet!

Bozulmanın gaflet keyfiyetidir ki bir *İncil*'den çok *İncil*, tevhidden teslis, peygamberden put çıkardı. Ve ihanet! İsa'nın yazgısı.

Sadece İsa'yı değil ki, her haberciyi ihanet beklerdi.

Kendi dünyasında bunca karanlık, bunca muamma arasında İsa.

Bütün bunlardan sonra orada, o dünyada bugün hâlâ görülebilir olan nedir? Şüphe yok ki, bütün bozulmuşluğuna rağmen, içinde, İsa'ya vahyedilen hak âyetleri sakladığı da muhakkak olan *İncil*'in o saklı âyetlerinde denilen şey. Belki de en fazla, çilesine başlamak üzere Kudüs'e girmekte olan İsa'nın gördüğü ve ağlayarak ona hitaben söylediği şey:

"Ey Kudüs! Öyle günler gelecek ki düşmanların seni setlerle çevirecek, kuşatıp her yanından sıkıştıracaklar. Seni ve sende oturan çocuklarını yere çalacak, sende taş üstünde taş bırakmayacaklar." (*Luka:19,43-44*).

Gemilerin Geçtiği Umman

Kar kokulu stmflarda poetika dersleri

Sizi Erzurum'da tanıdım. Sınıflarımız rüzgâr kokardı, yaşayanlar şahidimdir. Önce Yeni Türk Edebiyatı derslerinin zarif hocası olarak girdiniz sınıflarımıza. Ama sizin arkanızda "üzeri tebeşir artıklı koyu yeşil bir tahta" olmazdı, kürsünün ön tarafına geçerdiniz. Aramızdan mesafeleri mi kaldırmak isterdiniz? Bizimse arkamızda değil yan tarafımızda, denize değil dağlara açılan pencereler uzanırdı.

O zaman neler anlatırdınız? Bunlar, içimde daha sonrakilerle birleşti, bir bakıma netliğini yitirdi. Ama yine de "O yıllar" denince aklıma ilk gelen siz, kimi yeni kimi eski kitaplardan bize poetikalar değerlendirirdiniz. Ve bir mısra, sizinle en çok bütünleştirdiğim nedense: *Om Mani Padme Hum Om Mani Padme Hum Om Mani Padrne Hum*. Sizden bize kadar uzanırdı. Öyle ya, aramızda ne kadar çok mesafe vardı.

Sizi uzun zaman bu mısraya sinmiş sesiniz olarak hatırladım. Sonra derslerimize gelmediniz. Başka hocalar tanıdık. Ben onları da çok sevdim ama sizi daha fazla bilemedim.

Garip (değil) ki sizi asıl tanımam, tanımak burada karşılıklı bir açılım, hiç olmazsa açılımın bir ucunun tarafınızdan kabul görmesi anlamına bürünüyor, doktora yıllarımda gerçekleşti. "Seçtiği" bölüme kadar eğitimi, galiba pek çok benzeri gibi tesadüflerle yönlendirilmiş bir çocuk olarak ben, ilk yılları sudan sebeplerle harcanmış bir doktoranın zamansızlık telâşeleri arasında, bir başka sevgili, Bilge Seyidoğlu Hocam, öyle elimden tutmuş kapınıza düştüğüm gün son şansım olduğunuzu fark ediyordum. Ve yine ben, bu kapının; romanların geometrik yapı şemalarından, kahramanlarla karşılaşabilme ihtimalinin hiç de muhal farz sayılmayacağı gemiler geçmeyen bir umman tasawuruna; Halide Edib'e biçilen ansiklopedik teferruat kuruluşundan, Nigâr Hanım günlüğünde pusu kurmuş hudutsuz santimentalizm manzaralarına kadar açılacağını bildiğimi, o zaman bilmiyordum. Ama şimdi, buradan bakınca, en baştan bildiğimi de biliyormuşum gibi geliyor. Öyle ya, çok erken yitirilmiş bir babanın kitaplığında da Reşad Ekrem'in *İstanbul Ansiklopedisi* ve *Osmanlı Padişahları* vardı, sizin de. Benimse bilinç altımı çözmek için ne Dr. Breuer gerekli, ne Dr. Freud. Çünkü kendisini öylesine kolay ele veriyor. Anlatmıştınız:

"Reşad Ekrem benim de çocukluğumda sarıldığım insanlardandı. Her halde babanla aynı kitap ve dergileri okumuşuz. Ewelce konuştuğumuz *Yavrutürki*de bugün bile zevkle okuyabileceğim çocuk romanları vardı, bir kısmı tarihî, çoğu tarihî, fakat çok küçük bir tarihî gerçekten hareket ederek bu kadar güzel bir macera romanı yazılabilir, hatırladıklarım, *Son Yeniçeri*, *Gizli Yol*, *Balabancık*. Yazarı Ahmed Bülend Koçu idi. Derken lisede Reşad Ekrem Bey tarih hocamız oldu. Bize boş derslerimizde gelirdi. Ne zengin bir hatıra ve masal dünyası idi. Ahmed Bülend'in Reşad Ekrem olduğunu öğrendim. Bir daha sevdim. Bir de yine o yıllarda *İstanbul Ansiklopedisi* çıkarmaya başlamıştı. Hiç unutmuyorum, biraz lüks bir baskı, galiba iki formalık bir fasikülü 130 kuruştı. Ne büyük para, nasıl alınabilir? Bir gün lisenin anons panosunda Reşad Ekrem'in imzasını taşıyan bir ilân gördüm. Lise birinci sınıftayım. Ansiklopedi fasiküllerinin o güne kadar çıkmış olanlarının hepsini 50'şer kuruştan öğrencilere vereceğini yazıyor, durur muyum. Hemen

o gün, nereden tedarik ettiğimi hatırlayamıyorum, para bulup soluğu Bâbîâlî'de *İstanbul Ansiklopedisi*'nin bürosunda aldım. Bana bizzat kendisi, en temiz nüshaları seçerek verdi. Yine hiç unutmuyorum. 'Al bakalım, bu gece sana uyku yok' dedi. Hakikaten o gece bana uyku yoktu. Teker teker sayfaları keserek, o güzel gravürleri seyredip, seçtiğim yazıları okuyarak sabahı ettim. Bir şey daha yaptım, birkaç gün sonra panodaki o Reşad Ekrem imzalı ilânı yerinden alıp sakladım. Hâlâ da saklarım."

Fark ettiğiniz gibi Hocam, bu yazı mektuplarınızla sarmal olarak kaleme alınacak.

Mektuplar dedim de, her yeni yılın ilk mektubunu size yazardım. Bundan çocukça anlamlar çıkartırdım, bu yıl en çok size yazacağım, diye. Çünkü ödülü vardı, hiçbir mektup cevapsız kalmazdı. Başındaki galiba kaydı, içimde ince bir yeri sızlatsa da, "1985 ile 1993 arasında en çok ve sürekli" yazıştığınız benmişim. 1993'ten sonrasının hesabı henüz yapılmadı, bu unvanı kimseye kaptırmak istemem, çünkü olamadığım var: Asistanınız olmak isterdim. Hem de görev sınırları gündelik kanunlarla çizilmiş cinsten değil, tam da o, hocasının çantasını taşıyan, masasının tozunu alan, aldığı nefesi defterine kaydeden cinsten. (Hoş siz bütün bunlara müsaade eder miydiniz?) Olmadı, kısmet başka bahara, gemiler geçmeyen o ummana. Ben ümidimi kesmiş değilim.

Şimdilik bana hiç de daha az kıymetli olmayan başka bir şey kaldı: Çoğu "Aziz Nazan" diye başlayan, "Eveet, bu mektubun da sonuna geldik" ikazından sonra "Gözlerinden öperim" ile imzalanan; "Hocalık tecrübelerinin aktarımı"ndan "analık babalık tecrübelerinin," nihayet "hayat tecrübelerinin" aktarımına dönüşüveren mektuplarınız. Telefonların dökümüyse kolay yapılamıyor.

Şimdi ben, mektuplarınız masamın üzerine dağılmış, bu yazıyı soğuk Trabzon akşamlarında yazarken. Biraz öncelerde telefonlarda sizinle konuşup, Nietzsche'yi ve Descartes'ı size sorup, nasılsa, bu yazıyı yazmakta olduğumu az kalsın ağızımdan kaçırarakken. Atatürk Üniversitesi'nin kim bilir hangi mevsiminde ceketinizin eteğinden başka tutunacak hiçbir yeri kalmamış bir küçük kızı düşünmekteyim. Ne kadar çok bildiğimi elbet değil, ne kadarsa, bildiğimi ne çok size borçlu olduğumu artık ölçemem. Yazdıklarınıza bakıyorum da, ne kadar ince ayrıntılarla duygu ve düşüncelerinizi, kendi kadehimin hacmince yüklenmişim. Ne kadar çok yağmalamışım kelimelerinizi, cümlelerinizi. Ama siz gerçek hükümdarsınız ve Cemil Meriç haklı, gerçek hükümdarlar yağmalandıkça büyürler. O yüzden yağmalanmaya bunca kolay müsaade etmektesiniz.

"Kitaplarım gibi bildiklerim de herkese açıktır," diyordunuz. Doğru, neye ilgi duysam, neye heves etsem, önümde geniş bir kapı açardınız. Ne ayrıntılarla yüklüydü bize konuştuklarınız. Hiçbir şey sizde makesini bulmadan geri dönmezdi. Ama bilgi ve birikim, uğrunda emek sarfedilen, size bir saltanat tacı görüntüsünde değil inanılmaz bir sadelikle yakışırdı. Ve ben gayeyi kaybederek, hayranlık ve şaşkınlıkla bu defa, size yönelirdim.

Böyle olunca Hocam, ben sizin hem en vefalı, hem de en vefasız öğrencinizim biliyor musunuz? Çünkü çok zaman sizi aşıp da sizin işaret ettiklerinize geçemedim, "Velleylî'de kaldım" hasılı.

İşaret ettiklerinizin arkasında insan ve tarih bilinci vardı:

"Bir Osmanlı öğrencisinin okul karnesini gördün mü hiç? Ya bir doktorun reçetesini? Eski harflerle miydi, yoksa Fransızca mı? Ya bir kibrit kutusu nasıldı? Acaba bakkalların kese kâğıdı nasıldı? Hep bu bildiğimiz teknikle mi yapılmıştı? Mendillerimiz, çoraplarımız daha mı küçüktü, daha mı büyük? Ebadı? Görüyorsun saklanacak şey çok. (...) Namık Kemal'in Avrupa'ya giderken bindiği vapurun bileti elimizde olsa az şey midir?"

Namık Kemal'in Avrupa'ya giderken bindiği vapurun biletine ulaşmak için hayallerimden başka ülkelerim yoktu ama "sararmış fotoğraflar" toplamaya kalkıştım söz gelimi. Sözünü ettiğimde, bana anlattıklarınız sararmış fotoğraflardan çok daha dikkate değer kılınırdı içimde.

"Benim böyle çocukluk resimlerim vardır. Daha da güzeli annemin, hattâ anneannemin fotoğrafları. Hafif bir peçe, bir tarafından ihmal edilmiş gibi sarkmış bir etek hattâ gözde beyaz, mini mini bir fiyaka gözlüğü. Sıkma baş, bir tarafta yine ihmalle çıkmış numarası bir parça perçem. Duruşlar, oturuşlar, sun'i sandalye, koltuk stilleri. Elin biri yüksekçe bir sehpaye dayanır. Daha neler de neler. Mesut insanlar fotoğrafhanesi. Fotoğraflardaki bütün insanlar mesuttur."

Eski kartpostallara heves ederdim, "Her biri biraz entelektüel, biraz sanatkâr ruhlu" Fransızların kurduğu "meşherlerden" kim bilir hangisinden alınıvermiş bir yığınını, hem de arkalarındaki yazılarla ortaya dökerdiniz:

"(...) Meselâ 1900'lerde bir Fransızın İstanbul'dan annesine, karısına gönderdiği, bir kısmı hasretini, bir kısmı Türkiye intihalarını anlatan satırları. Sana bir yığın hikâyeye faslı."

Bir yığın hikâyeye faslını işaret bana lütfedilirdi de Hocam, sizin içinizde daha mı az hikâyeye vardı?

Sevgili anneciğim, sana İstanbul'dan yazıyorum. Müslüman kadınlar burada siyah örtülerine bürünmüş olarak kıra çıkarlar ve kendi başlarına dinlenir, denizi seyredeler. Yarın posta vapuru ile Karadeniz'e gidiyorum. Kardeşime, yeğenime selâm.'

(...) Kimdir bu yazıların sahibi? Çocukları torunları olsa, onları bulsam da göstersem: İşte senin deden, senin baban, büyük amcan 1913'te İstanbul'dan ninene bu kartı göndermiş. Bundan haberin var mıydı?"

"Ne kadar çok hatıra ve insan"

Neler söylediniz, neler yazardınız? Galiba öncelik "insan"daydı. Kimi tanıdığım, çoğu adını bile duymadığım; yerli yabancı, kadın erkek, eski yeni bir dolu sanatkâr, bilim adamı, düşünür, ehl-i dil. Veya halktan, sıradan, ama sizin içinizde (sizden dinledikten sonra bizim de içimizde) kıymeti haiz bir dolu hayal. Mehmet Kaplan'dan, "Her şeyi bir müze nesnesine dönüştüren Süheyl [Ünver] Bey"e; Kaya Bilgegil'den, "Gerçek bir Kamelyalı Kadın olan George Sand"a; Tanpınar'dan, Türkoloji bölümünün hademeliğini yapan "Zarif, efendi Çeşminur Hanım"a kadar. Nurettin Topçu'dan, "Trajedisi, hattâ, bir san'atkâr'a ihtiyaç duyulmayacak kadar hayat tarafından hazırlanmış III. Selim"e; Abdülaziz Efendi'den, cüzdanınızın bir köşesinde silik fotoğrafı daima mahfuz Celâl Hoca'ya; İbnülemin'den, Nihad Çetin'e; Çetinkçi Süleyman'dan, Rabia Hatun'a; kimi ciddi ve ağır başlı, kimi uçarı ve çapkın son dönem sultan hanımlarından, "Bir müddet cariye olarak bulunduktan sonra sarayların dağılması üzerine açıkta kalıp bir çeşit nostaljiye kapılan" mahalleli saraylılara; Refik Ahmed'den, Ahmed Refik'e, Osman Cemal'e, Servet

Muhtar'a, Haşim Nezih'i'ye... Size hep "Geç kalmış bir Müslüman ermişi gibi gelen Epiktetos"tan, "Hem batıyı hem doğuyu uyandıran bir adam Eflatun"a kadar. Bize anlatacağınız "Ne kadar çok hatıra ve insan" vardı. Bunlardan bizzat tanıdıklarınız sizde azalarak değil çoğalarak yaşardı ve "birtakım isimleri" kaybetmiş olmanın hüznünden belki daha ziyade, onları paylaşabileceğinizi de kaybetmiş olmanın hüznü, size öylesine yaraşır:

"Eskiden benimle ortak çevreleri olan insanlar vardı. Birtakım isimleri zikrettiğim zamanlar, onlardan bir yankı gelirdi. Bir sokağın, bir çeşmenin, bir mezar taşının, bir esnafın beraberce hatıralarını taşıdığımız insanlar. O arkadaşlarım veya büyüklerim gittiler. Ali Karamanlıoğlu, Muammer Özergin, Nurettin Topçu, Mehmet Kaplan. (...) Şimdi bunların hepsini kaybettim. Küllük Kıraathanesinde çaya Nimet'i, Sahhaf'lar'da kitapçı Nizamettin'in şakalarını, yine Sahhaf Raif Bey Amcayı, Şakir Hoca'yı, Boğaz'da 65 numaranın Tahsin Kaptan'ını, Balat'ta Laz Bakkal'ı, Beyoğlu'nda Şişman Bakkal'ı, Yavru'nun çayhanesini, Mersin Efendi'yi, Fatih'te Bulgar muhallebiciyi artık kim hatırlar ve ben bunları kimlerle konuşabilirim?"

Ben hep dinlerdim Hocam. Hele içlerinde biri vardı ki, hat hocanız, onu bir başka türlü dinlerdim:

"O koca ruh, o bağ budamak zoruyla (geçim için) nasır tutmuş ellerle çizdiği hatlar, o ne harikulade, bana şimdi Kuasimodo'yu her bakımdan düşündüren ecişbücü vücutunun gerisindeki o san'atkâr ruh, bu teneke medeniyetinin zalim bir şoförünün sürdüğü tekerlekleri altında uçtu gitti. Elli kilo gelmeyen gövdesinden ne kalmıştır? Ama o hattı tutan kalemi çeken parmakları ne oldu? Asıl onu merak ediyorum ve o zaman ruhun varlığına ve ebediyetine daha çok inanıyorum. Gemiler geçmeyen bir ummanda her halde o güzel kalemiyle yine yazıyordun"

Sonra, bitip tükenmek bilmeyen kitap, yazar, film, müzik, şiir, mısra, güfte, beste sohbetleri. Sohbet diyorsam da, ben size muhatap konumunda değildim elbet. Yine de siz çokça dinlerdiniz, çünkü size mahsus bir metodu bu, dinlerken öğretdiniz. Kitaplar ve yazarlar arasında Dostoyevski'nin ve onun hayata doğru uzanan açılımlarla merhamet ve sevgiyi telkininin içinizde özel bir yeri vardı. "Gelmiş geçmiş asırların en iyi romancısı Dosto.", "Aman Yarabbi" nidasıyla başlayan ve söz gelimi *Beyaz Geceler* için sarfedilmiş kimi cümlelerinizden anlardım ki sizi açıkça büyülediler: "Aman Yarabbi! O kadar basit bir konu insanı nasıl böyle büyüleyebiliyor?" Sonra *Karamazoular*'da kim bilir kaç dostunuzla paylaştığınız ve *Forster*'da da aynı dikkati sezmekle heyecanlandığınız sahne: Mitya'nın, tahta bir sandık üzerinde uyuya kalıp da, başının altına kim tarafından konulduğu bilinmeyen bir yastık, "Bir rüya gördüm beyler" diyerek yepyeni bir hayata uyanması. "Moskova'dan Petersburg'dan kopup, Sibiryalara doğru yayılan bir yankılı ses gibi"ydi Rus sanatı sizin için. Sadece Dosto değil, merhameti, hele ıztıraptan doğan merhameti telkin eden tüm romanlara açık bir yanı vardı gönlünüzün. Hele bambaşka bir kıymet attettiğiniz, Xavier de Maistre'nin *Aoste Şehrinin Cüzamlısı*, *Odamda Seyahat*, *Odamda Gece Seferi* hikâyelerini ne kadar çok dostunuza, öğrencinize tavsiye hattâ armağan ettiğinizi yakınlarınız hep bilir.

Bir yığın da mekân girerdi mektuplarınıza arkalarındaki hikâyelerle: "Kadirşinas" Fransızların, "Voltaire ve Rousseau, hayatlarında birbirlerini yiyen bu iki deha'yı

yan yana getirmiş" oldukları "Birkaç defa zevkle" gezdiğiniz Panteon, Paris'in parkları, ille de son baharları. "Beyoğlu'nun Tünel yolunun o kalabalık insan, eşya, vasıta kalabalığı, kozmopolit, her çeşit dilin, kıyafetin, davranış tarzının birbirine karıştığı dünyası içinde daracık bir kapıdan birdenbire" geçilen Galata Mevlevihanesi. Galip ve diğerleri. Hiçbir kabristanın olamadığı kadar munis olabilen Hamûşan. Küllük'ün öyküsü, Emirgân ya da Kanlıca kahveleri, biraz daha zâdegân olanların devam ettiği Markiz yahut Löbon pastahaneleri...

Mektuplarınıza dağılmış ve hiçbirini feda edemediğim ayrıntıları, bu yazıya yedirme telâşesinden vazgeçmeliyim Hocam. Yoksa editörün sayfa kaydını ihlâl edeceğim. Ama ikisi var ki onlardan vazgeçemem: Erzurum ve İstanbul.

Sizin Erzurum'u sevdiğinizi herkes biliyor.

Bu açık mektubun ilk cümlesini tekraren, ben sizi Erzurum'da tanıdım. "Senin de ömrünün bir parçasını bıraktığın bu şehir," diyordunuz "Son Erzurum mektubu"nun bir yerinde, 7 Kasım 1994 tarihli. Ve ben, birazdan bahsedeceğim, ne kadar İstanbul olsanız da, sizi Erzurum'a hep yakıştırdım. Gerçi siz de kendinizi Erzurum'a yakıştırdınız ya. Hem de öyle bir yakıştırdınız ki ispatını 36 yıllık bir sevgiyle gerçekleştirdiniz:

"Sevmenin alâmeti hizmet etmek ve hizmet etmekte devamdır. Şimdi 63 yaşında olarak ve hayatımın yarısından fazlasını hiç şikâyet etmeden burada geçirdiysem, sevmekte kimsenin şüphesi olmasın. (...) Benim Erzurum'u sevdiğimi herkes bilsin. ("Erzurum Üzerine Söyleşi," *Büyük Erzurum*, 11 Temmuz 1994).

Sizin Erzurum'u sevdiğinizi herkes bildi. "Birdenbire bastıran kar, tipi," kesilmiş elektrikler, yanmayan kaloriferler arasında ve el yazısıyla kaleme alınmış birkaç mektubunuzdan biri olarak aldığım "Son Erzurum mektubu"nu okurken, "36 yıllık Erzurum macerasının 1 kasımında noktalandığını," size verilen ilmühaberden o güne kadarki hocalık maceranızın "39 yıl 5 ay 1 gün olduğunu" öğrendiğinizi ben de bildim Hocam.

Yarım kalmış bir rüya: İstanbul

"Taliim beni denizden değil, akarsudan bile uzak bir dağ şehrine bıraktı." Böyle diyordunuz hem Erzurum'dan hem İstanbul'dan bahseden bir mektubunuzda suyla bağlantılı olarak. Öyle ya İstanbul biraz da su demektir ve siz su götürmez bir biçimde ve 36 yıllık Erzurum macerasına rağmen İstanbul'dunuz. "İstanbul gerçekten acaip bir şehir. Dünyada bu kadar sevilmiş bir şehir var mıdır?" diye sorabiliyordunuz ve yalıtılan tavanlarında oynayan su ve ışığın macerasını biliyordunuz.

"Denizi bilirim. (...) O uğultu hiç de deniz çocuğu olmadığım halde (yüzme bilmem), denizin en azgın zamanı, en sakin zamanı, hepsi benim için büyük değerlerdir. Tanpınar'ın 'Deniz insanla konuşur.' sözünü basit bir istiare olarak düşünmem ve çok severim. Nereden diyeceksin. Ben Abdülhak Şinasi gibi yalılarda büyümedim. Ama bir yalıda geçen hayatı uzun zaman tattım. Anneannem Çengelköyü'nde çok büyük bir yalının bir bölümünde kiracı olarak kalırdı. Ben de fırsat buldukça, hele yazları, aylarca onlarda kalırdım. Bu hatıralarım 10 ilâ 16 yaşlarım arasına aittir. Bir evin içinde denizin olması ne demektir? İkinci güneşi vurunca (çünkü Anadolu kıyısında idik) yalının tavanında güneş pırıl pırıl gölge-ışık oyunları oynardı. Boğaz lodosla kudurur. O zaman yalının altındaki kayıkhanenin tâ içlerine kadar dalgalar güm güm vurur.

Denizin sesi sustuğu zaman da ev halkı müphem bir korku ile uykudan uyanır. (...) Bu yalıtı biz o zaman Hüseyin Hüsnü Paşanın olarak bilirdik. Tahmin ederim daha önceki sahibinin adına atfen şimdilerde Abdullah Paşa yalıtı olarak restore ediliyor."

İstanbul sizin için yarım kalmış bir rüyaydı: "Çünkü hayatımın en güzel ve rahat yılları geçti orada. Her kaygıdan âzâde. Yüzlerde nur, ekinlerde bereket olduğu devirlerdi." O rüyayı tamamlamak istiyordunuz:

"İstanbul benim için de, hâlâ yarım kalmış bir rüya. Artık o rüyayı tamamlamak için dönüşe geçmek istiyorum. (...) O zaman İstanbul'da birçok şeyi yeniden yaşamak, bildiğim her taşın, her yazının, her kırık minare, çeşme taşı, kabir parçasının, benim çocukluğumu bilen her ağaç gövdesinin, benim tanıdığım her kedi, tavuk, at'ın, bilmem kaçınıcı torunu olduğunu düşüneceğim yavrularının bende uyandıracacağı empresyonlarla 'Bayezid Camii etrafında Yarım Asır' hatıralarını kaleme alacağımı tasarlıyorum."

"(...) Kafamda zaman zaman artık yarım asrı geçen hatıralarımı, çoğu da yirmi beş yaşıma kadar olanları, toparlayıp, biraz romanesk bir tarzda kaleme almak var. Her sabah uyanırken kafamda birtakım bölümleri, pasajları kıpırdıyor. Ama ne zaman? Ne zaman?"

"Bu mekânı etrafında geniş daireler, helezonlar çizerek, hemen bütün İstanbul'u içine alan bir merkez olarak düşündüm. Her şehrin, her Türk şehrinin bir arastası vardır. İstanbul'un arastası da benim için Bayezid'dir."

"Aslında bizzat yaşadığım bir ömrü benden önceki başkalarının hatıralarına kıyasla pek değerli bulmuyordum. Yani pek ilgi çekeceğini zannetmiyordum. Ama görüyorum ki senin ve daha genç olanlar için -tabii ilgi duyanlar- bir şey ifade edebilir."

Benim İstanbul haneme ay doğduğu kesindi. Bizler "Bayezid Camii Etrafında Yarım Asır" hatıralarını bekleye dururduk da her rüya gibi bunun da bir ters tarafı vardı, görürdünüz:

"İstanbul'a gitme gereği artık bende bile bir tutku değil. O İstanbul var mı bilmiyorum. Halkı küçümsemem. Seviyeye de inanırım. Bu iki duygunun arasında İstanbul'da artık Türklerin, Müslüman Türklerin yaşadığını düşünemiyorum. Hitit mi, başka bir millet mi, onun profilini taşıyan, sanki her insanı patronuna gayz ve kin dolu, sakalları uzamış, kıyafetsiz bir yığın grevci mi çapulcu mu nedir öyle bir insan sürüsü, yığın. Bizans'tan sonra beş asırlık Osmanlı medeniyetinin mahsûlü değil bu. Peki kim bunlar, bilmiyorum."

"Aslında ben Haliç kıyılarında büyüdüm. Orası bütün klasik Osmanlı ekalliyetlerinin bir arada bulunduğu koca bir semttir. Yahudi, Rum ve Ermeni. Onların hepsi Osmanlı idi. Yerli İstanbullular ve çok değişik yerlerden gelen Anadolu lular da vardı. Ama İstanbul onların hepsini eritiyordu. Onlar da etraflarına bakıp nasıl eriyebiliriz düşüncesindeydiler galiba. Nasıl efendi, hanım oluruz? Bir medeniyet kolay kurulmuyor. Bir Osmanlı İstanbul'u için 500 sene gerekti. Ama kırk senede o medeniyeti kemire kemire bitirdiler."

"Sevimliliğini şimdi tamamen eskiliğine ve eskilerin ihya edilmesine borçlu bir İstanbul. Sonra... Cumhuriyet devrinin hangi romantizmi ileriki nesillere anlatılacak? Hangi pitoresk köşesi? Hangi konak, yalı, köşk? Gri apartmanlar mı? Hiç şüphesiz insan her yerde büyük duygular yaşayabilir. Fakat bu gri binalar dünyanın her tarafında aynı."

Yani kozmopolit bir çevreyi, mekânı gösteriyor. Orada bizim olan ne var acaba?"

İstanbul'da her şey gibi yıldızlar da yitiyordu:

"Yıldızları benim için de seyret. İstanbul'da yıldız filân kalmadı. Ateş böcekleri gibi, baykuşlar, bülbüller, çaylaklar, hattâ kelebekler gibi yıldızlar da hayatımızdan çekildi galiba. Geçenlerde Yalova'ya gittik ve iki gece kaldık. Orada hâlâ yıldızlar vardı. Çocukluğumdan beri, özellikle Yüksek Muallim Mektebi'nde iken yani

Çapa'da yatılı iken, astronomide okuyan arkadaşların yardımıyla epey yıldız tanımıştım. Bir de gök atlasım vardı. Bir şeyi sevmek için tanımak lâzımdır. Sevdiğimiz bütün yemekler, hayvanlar, insanlar, kitaplar vs. gibi yıldızları da tanıdıktan sonra sevdim."

Yıldızlar yitse de Süleymaniye yerindeydi, temmuz son cumalarda sizi dostlarınızla ağırlamaya alışkın kuru fasulyeci de:

"Bizim önümüzdeki cuma (temmuzun son cuması), Süleymaniye'de cuma namazı-cihan padişahının türbesini ziyaret-kuru fasulye geleneğimiz var. Ben artık sayısını unuttuğum kadar dosta bu randevuyu veriyorum. Ama oraya kaç geleceğim bilemem."

Temmuz son cumadan bir sonraki cumanın tenhaliği sizi incitse de:

"Temmuzun son cuması gidemediğim Süleymaniye'ye ağustosun ilk cuması gittim. Erzurum'dan gelmiş bir iki aşinanın dışında kimse yoktu. Süleymaniye, Türbe ve kuru fasulyeci eski keyiflerinde. Fakat anlıyorum ki mekân da dostlarla beraber var. Yalnız kaldığım ve kimselere anlatamadığım, anlatamayacağım, yanımda dürterek bir güzelliği gösteremeyeceğim bir şey, pek mana ifade etmiyor. (...) Biraz da artık herkesin yaz tatiline gitmesi, uyulması zaruri bir moda oldu. O yüzden benim kuru fasulye sevdası ile Süleymaniye seyri, kendi başıma icra edilen zavallı bir hatıradan ibaret kaldı."

İçimi acıttırdı anlattıklarınız, daha çok anlatmanızı isterdim de dinlemekten başka yapabildiğim bir şey olmazdı:

"İşte ben bu mektuplarla sana, belki bunlardan çok uzak olduğun halde, bilmem hangi alâkalarla dinlediğini tahmin ettiğim bu eski hikâyeleri anlatıyorum. Kısa İstanbul gezilerinin sana, birçok içinde oturanlardan daha çok empresyon kazandırdığını tahmin ediyorum. Çünkü orayı gözünle değil, birçok san'atkârın anlatmasıyla tanıdın. Gözünle de birçok sanatkârların sezdiklerini görmek istedin. Zannederim büyük kazancın bu."

"*Hepsi de yüzü Bâb-ı Hümayun'a dönüktüler.*"

İçimde hep temmuz son cuma ile birleşen bir anı var, anlatınca siz de hatırlayacaksınız. Hani öğrencileriniz, dostlarınız, nasılsa bir ucundan müdahili oluverdiğim bir halka. Ayasofya önündeki kahvelerden birinde oturuyoruz. Ben hem size yakın olmak istiyorum, hem Bâb-ı Hümayun'u görüş açım içinde korumak, şunun şurasında yılın kaç günü hümayun kapılarının önündeyim ve kaç günü sizi dinleyebilirim? Bir ara size, tam da o an, orada, ayağımızın bastığı yere, yeniçeri isyanlarından herhangi birinde kim bilir kaç yeniçerinin ayağının basmış olabileceğini tahmin etmek istediğimi sezdiriyorum ve mahşerî bir gürültü çıkarmış olmaları gerektiğini. Siz bir an kalın mercekli gözlüklerinizin altından gözlerinizin içi gülümseyerek bir çırpıda eksik olan parçayı yerine koyuyorsunuz: "Hepsi de yüzü Bâb-ı Hümayun'a dönüktüler." Bu küçük ama çok büyük dikkatin, dikkatten öte bir şey olması gereken şeyin beni neden o kadar çok sarstığını daha sonraları

çok düşündüm. Size eklemlediğim noktaların en güçlüsüydü bu, fark ettim. Hani, lisans yıllarımdaki "Siz" tek mısraya sinmiş bir sestiniz: *Om Mani Pacidme Hum Om Mani Pacime Hum Om Mani Padme Hum*. Sonrası için sizi anlatmamı isteseler, bu anıyla başlardım, bu cümleyi aktarır sonra susardım, "Hepsi de yüzü Bâb-ı Hümayun'a dönüktüler." Çünkü siz arkadakini merak edenlerdendiniz, böyle bakıyordunuz tarihe ve hayata:

"Hep aklıma gelmiştir. O devrin bir dervişi, bir bilgini, sarayda bir küçük insan, bir yeniçeri. Bunların hayatı neydi? Soğuk bir kış günü Üsküdar'dan Beşiktaş'a giden bir paşa babanın küçük kayığında denizi geçerken duyduklarını kim yazacak? Tanpınar'ın, Fatih devrinde, İstanbul'a girdiği zamanki baharı anlatışını o kadar iyi hatırlıyorum ki. İşte gerçek bir romancının bakışı budur diyorum. Bunu söyleyen çıkmıyor."

Hasılı benim Güzeller Güzeli Hocam, poetika ve roman tekniği dersleri verseniz de rüzgâr kokulu olduğuna yaşayanları müşahit tutabileceğim sınıflarda, sizin bir romanınız vardı. Ve bir gün tercih mecburiyetinde kalsam, bu yanınızı akademik yanınıza değişmezliğim de, bir akademisyen olarak, benim ikinci büyük suçum. (İlki sizi aşıp da işaret ettiklerinize geçemememdi ve bu noktadan bakınca ikinci suçum ilkinin bir neticesi olarak hükümsüz kalıyor).

Size eklemlediğim bu noktada ben ifrata kaçardım, tam bir yolunu kaybedişi o XVI. asır aynalarının içinde. Siz bundan bir bakıma memnuniyet duyardınız, duyardınız ya kim bilir hangi sezilerle beni uyarmaktan da geri kalmazdınız:

"Osmanlı sarayına iyi daldın. 'Oda' hikâyesiyle o kapıyı bence iyi açtın. Adeta marazı bir ruh hali bir nostalji gibi seni sarıyor. Devam et ama nostaljinin son ucu melankolidir. Kahramanını bundan koruyacak olan bugün yaşamakta olduğunu her zaman veya zaman zaman fark etmesi olacak."

Yine de ben, yolumun düştüğü masal aynasının içinde biriken her görüntüyü önce

size söyledim. Ve bana öyle gelirdi ki 16. asır Uskûdarlanndan bakınca, elektrikle henüz tanışmamış bir İstanbul sarayının suya nasıl döküldüğünü merak etmeyi siz herkesten iyi bilirdiniz, üstelik ucunda melankoli tehlikesi olmadan.

Yer çekimli Karanfil

Buraya kadar bütün anlattıklarım, farklı öznelerin ağzından benzer hikâyelere dönüşebilir eminim. Söylemek istediğim, bilgi söz konusu olunca takındığınız teveccüh, talepkâr konumuna yerleşen herkese mahsus bir haldi. Ve o anda biz tam anlamıyla biz olurduk.

Hocam bilmem fark ettiniz mi, siz bizim elimizde Edip Cansever'in "Yerçekimli Karanfil'i gibi biteviye büyüyen bir sevgiydiniz ya da "Eski şiirin meş'alesi." Hatırlayın, küçük ve cılız bir suyun engin ırmağınza kavuşarak kamaştığı noktada, bana Mehmet Tekin beyin cömertliğini örnek göstermiştiniz, süre giden doktorasından dosyalar dolusu Peyami Safa esirgenmeden önümde. Etrafınızda her biri kendisinden bir öncekinden el alan ve bir sonrakine elini uzatan bir silsile uzanıyordu:

"Benim, öğrencilerimde görüp de en çok mesud olduğum hadise nedir biliyor musun, Mehmet Tekin'in sana, senin İbrahim Kavaz'a, Nazım [Hikmet Polat]'ın Hayriye [Kabadayı]'ye, elindeki bilgileri vermeleri, hem de gönülden olduğuna inanıyorum,

tehalükle vermeleri, daha da verebilecek olduklarını göstermeleri. Bunun benden kaynaklandığını zannetmiyorum. Allah lütfetti ve sizin gibi, etrafına yardımını esirgemeyen iyi öğrenciler verdi. Emin ol çalışmalarınızın değeri bir tarafa, bu konudaki bir eksikliğiniz beni perişan ederdi."

"Bunun benden kaynaklandığını zannetmiyorum" demeyin, tam da aynı cümleyle ve hiç olmazsa kendi payıma, bu sizden kaynaklanıyordu. Biz, birbirimize el uzattıkça sizi mutlu edeceğimizi bilir, böyle onanırdık. Sizse çoğalmanın sırrına vakıf olanların geldiği ülkedendiniz, ismi bakî kılanın ne olduğunu bilenlerin:

"Mustafa [Kutlu] ile muhabere etmeniz beni memnun ediyor. Sizleri kendi çocuklarım gibi telâkki ettiğim için hepinizde benden bir şeyler yaşadığını hissediyorum. Hattâ benden daha iyi şartlar içinde benden farklı yollara uzanmanız beni daha da hoşnut ediyor."

"Senden çalışmaları için yardım isteyenlere el uzatacağımı biliyorum. Bunu ihmal etme. Bizim dergâhımız hep verecektir. (...) Bâki kalır sahîfe-i âlemde adımız."

Netice mi?

Sizi anlatmak Hocam, bir yazının sınırlarına sığmayacak kuşkusuz. Bu yüzden ben koyu punto italiklerle ara başlıklar açıyorum boyuna, refakatinde kar aydınlığı Trabzon kışları, denize bakan odamda. Sonsuzlukta bir nokta değil miyiz şunun şurasında?

Bağışlayın, nasıl anlatsam olmuyor. Görüyorsunuz size yazdığım bu "Açık mektup" en özeli oluyor ne hikmetse. Ya sizin bendeki yansımanızı anlatıyorum, kendim bir ayna yerine, ya sizde yansımamı vehmettiğim bir "ben"i arıyorum, sizi anlattığımı zannederek. Ve ikisi de katıksız bir sevgiye dönüşüyor sonunda. Objektif anlatmalar için sevginin aradan çıkması elzem demek.

Ama ben objektif olmayan anlatmalara kaniyim. Kaç tane Orhan Okay Hoca var ki hayatımızda? Bunun için ya bu yazının gayesi muhatabından çok müellifine dönüyor.

Her zamanki büyüklüğünüzle anladınız değil mi ve bağışladınız. Büyük bir hocadan öğrenmedik mi biz tanımanın sevmeyi ve anlamanın bağışlamayı beraberinde getireceğini?

Sizi anlatamadım istediğimce. Kifayetsiz olduklarını hep biliyorduk ama kelimeler müstamelmiş, ben bunu bugünlerde öğrendim.

Haydi itiraf edin Güzeller Güzeli Hocam, bana bunu öğretmediniz.

ZİNDAN RİSALESİ

Kavram

Pandora'nın Kutusu bir kez açılmaya görsün. Suç varsa ceza da var. Ceza varsa hapis var. En sade tanımıyla sistem ve bireyler arasındaki uyumsuzluğun neticesi bir ceza biçimi olarak ortaya çıkan hapsedme, insanın onur ve erdemine, onun fitratına ters düştüğü için cezadır. Ama biz manaların bugün ve dün arasında bölünebileceğini peşinen kabul ederek başlayalım.

Eski dünya hapsedmeyi bugünkü manasıyla tanımıyor. "Bugünkü mana"dan kastedilen şey ise, başlangıçta herhangi bir cezanın kesinleşmesi ya da gerçekleşmesine kadar bir bekletme yeri olan hapishanenin, giderek cezanın kendisine dönüşmesi. Süresi belli olmayan kapatmadan süresi belli hapsedmeye dönüşüm. Bugünkü manasıyla hapishane modern dünyanın ürünü ve söz konusu dönüşüm, sade bir kronoloji üzerinde rahatça insanlığın tarihi olarak da okunabilir.

İbraniler öldürecek ya da satacak olduklarını kör kuyularda veya susuz sarnıçlarda tutarlardı. *Eski Ahid'de* Yeremya Peygamber'in ve Yûsuf Peygamber'in zindana atıldığından bahis vardır. Keza *Kur'an* da Yûsuf'un zindana atıldığını açıkça söyler ancak bu, süresi önceden belirlenmiş bir cezanın tatbikinden çok, ortalık duruluncaya kadar bekletmeye benzemektedir. Nitekim aynı zindanda bekletilen ekmekçi ve şerbetçiden biri serbest bırakılırken diğeri idam edilir. Yûsuf'un zindanda geçen yılları ise bir unutulmadan ibarettir.

Grek mitolojisi bir ceza türü olarak hapsedmeye yer vermiyor. İnsanlar gibi yaşayan ama güçleri sınırsızca olan onca tanrı ve tanrıçanın elinde daha etkin cezalar var. Taşa çevirmek, gökte bir yıldız ya da hemen oracıkta bir çiçeğe dönüştürmek, kör etmek. Ya da Promethe, Sisifos veya Tantal'm çektiği bitmeyen tükenmeyen işkencelerin bilinç üzerinde yaratacağı tahribatı hesaba katmak gibi. Mitolojik tahayyül en fazla, içine atılanın ancak suçsuz olması halinde kurtulabileceği *labirentos* isimli sınama mekânından bahseder ki bildiğimiz labirent.

Mitolojinin gölgesinde boy veren Grek dünyası da sistemin gidişatı için zararlı gördüğünü, eğer öldürmeyecek ya da köleleştirmeyecekse, toplumdun uzaklaştırmayı yeğler. İstenmeyen adam ölsün ya da şehir-devletin sınırları dışına çıksın. Sokrates gibi yargı süresince ve infaz anına kadar hapsedilsin ama farklı bir şey yaparak binlerini hapiste beslemenin gereği yok. Eğer suçlu yaşayacaksa, arıtılıp topluma geri verilmesi gerekir ki bunun da yolları vardır.

Roma'da da aynı. Romalıların meşhur zindanı *Mamertius*, bütün şöhretine rağmen sadece bir bekletme yeri. Hasılı terimleri biraz hafife alarak diyelim ki eski dünyada zindan vardı cezaevi yoktu. Akdeniz Havzası ve Orta Doğusuyla eski dünya, zindanı, cezanın kesinleşmesine kadar bir göz altı mahalli ya da kararın infazına kadar bir bekletme yeri olarak tanımaktaydı. Tabii kaderde zindanda unutulmak varsa, o ayrı.

Hapsedme ilk kez kilise hukukunda görüldü. Bu bakımdan ilk hapishane binalarının manastırlar olmasına şaşmamalı. Keza batıda her kalenin ve kulenin de bir zindan mazisi mutlaka var. Mimarı tarafından hapishane olarak tasarlanan ilk hapishane binaları ise on

altıncı asırdan itibaren görülmeye başlandı (1557'de Londra'da, 1596'da Amsterdam'da); on yedinci asırda yaygınlaştı. Bunlarda yaş, cinsiyet ve suç derecesi ayrımı yapılmaksızın bütün suçlular bir arada çok sert bir disiplin ve ağır çalışma koşulları altında tutulurlardı.

Sıradışı ilgi alanlarına yaptığı yüklü göndermelerle zihnî sarsıntılar oluşturan Michel Foucault, *Hapishane'nin Doğuşu* isimli eserinde, iktidarın seçtiği süreli ceza biçiminin tatbik yeri olarak hapishaneyi bir on dokuzuncu asır kurumu olarak görür. Ve modern dönemin bir iktidar söylemi olarak hapishane ile tımarhane, kışla, fabrika ve okul arasında mevcut kapatma ilişkisinin tarihçesini yeteri kadar ciddiye almamızı önerir. Foucault'ya göre "büyük kapatılma"nın bir neticesi olarak kurumlaşan hapishaneler iktidarın gözetim, denetim ve güç gösterimi mekanizmalarını aynı anda cevaplar ve on sekizinci asra kadar bedensel azap çektirerek erkini onaylatan iktidar bunu artık hapishane sisteminde hissettirir.

Amerika Birleşik Devletlerinin Philadelphia eyaletinde 1790'da inşa edilen *Walnut Cezaevi* "modern" anlamdaki ilk cezaevidir. Fakat döneminde kabul görmese de 17. yüzyıl kuramcısı Bentham'ın hayalindeki *Panopticon* tarzı hapishane, hapishane-iktidar ilişkisi yorumunda bir dönüm noktasıdır. Daire biçiminde tasarlanmış ve ışık düzeniyle yardımcıyla merkezdeki gözcünün, her hücreyi gördüğü halde kendisinin görülmediği bu tasavur, görülmeden gözetleyen modern hapishanenin ilk resmidir ve hücre sisteminin de temelini oluşturur. Ve Foucault'nun üzerinde bu kadar ısrarla durarak söylediği şu ki; kapitalistleşme, endüstrileşme, modernleşme, neresinden bakarsanız bakın, bu tasarım, iktidar ve onun tabileri için bir mimari projeden çok daha fazlasını söylemekte, çok daha derin ve tekinsiz anlamlar içermektedir.

Şimdi arka arkaya bu birçok yazı, bazen kronolojik bazen tematik eksenler üzerinde, bu yazıcıda iz bırakan hapisliklerin ve hapishanelerin tamamen öznel bir dökümünü yapmak niyetinde. Bir de; tutukluluk bazen hükümlülükten daha ağır bir hapislik anlamına geldiği için yolu hapse düşmüşler arasında hükümlü ya da tutuklu ayrımı yapmakta pek titiz davranmayacak. Bazen bir gün, bazen on-on beş sene. Neticede hepsi de dört duvar değil mi?

I- Batı

Kilise

Her hapislik en azından teorik olarak, erke sahip bir sistem ve onun muhalifi bireyler içerir. Batı, egemen gücün Antik yapılanmadan kiliseye, kiliseden krallıklara, krallıklardan ulus devletlere evrildiği bir tarih şeridinin üzerinde ilerlerken, Ortaçağ'ın karanlık bölümü İskolastik, erkin varabileceği en sert noktayı temsil etti. Çünkü dünyayı Hıristiyan tanrısı adına yönetmek sevdasına düşen kilise, işine geldiği gibi yorumladığı bir Hıristiyanlık adına yüzyıllarca terör saçmıştı. Bu terörün pratikteki adı Engizisyon. Gerçi iskolastik henüz Panopticon tarzı hapishane mimarisine geçmiş değildi ama düşünmenin, denemenin ve bir işaret fişegi atmanın en büyük suç sayıldığı kilisenin egemenliğinde manastırlar, kuleler, kaleler, şatolar ne güne duruyordu?

Evren hakkında bilinecek her şey Batlamyus ve Aristo referanslı ve *İncil*'le örtüştürülmüş göksel bir haritada sabitse eğer, aramanın ne manası var? Bu gökselliğin daha fazlasını merak etmek nelere mal olmaz ki! Doğruyu söylemek çoğu kez bir ölüm, değilse bir hapislik armağan etti sözün sahibine.

Roger Bacon. Bir Fransisken rahibi. Oxfordlu hoca, "Hayran Edici Bilge" olarak da tanınırdı. Aslında iyi bir Hıristiyan'dı. Ama eskilerin bildiğinden daha fazlasının bilinebileceğine ve kilisenin dokunulmaz evren şeması üzerinde görülecek başka şeyler de olduğuna inandı. Büyütecini mucidi. Çünkü pek çok şeyi daha yakından ve yeni bir gözle görmek istedi. Gördükleri o kadar ilerideydi ki, düşündükleri ve denedikleri kilisenin kafa şekline uymadığı için, ancak büyücülükle telif edildi. Oxford'daki odasında bir deney yapması rahiplerin ve keşişlerin yollara dökülmesine neden oldu. "Gebersin büyücü," diye homurtular yükseldi dört bir yandan. Büyücülüğün cezası ise diri diri yakılmaktı. Gerçi Bacon bu vartaları diri diri yakılmadan atlatabildi ama tam on beş yıl hapis yattı.

Her şeyin kendi etrafında döndüğüne inanan kiliseye rağmen, evrende yerini bilmenin yakacağı daha çok can vardı. *Galileo Galilei*. Bütün düşündükleri ve gökleri gözlemlemesi yetmezmiş gibi, bir de kiliseye sonsuz ayak direme gücü veren evren şemasına karşı çıkıp da Yer'in sabit olmadığını, tam tersine Güneş'in etrafında döndüğünü söyleme gafletinde bulununca yer yerinden oynadı. Hiç kimsenin görmediği yıldızları görmek ve söylenmemiş şeyleri söylemek eğer sadece bir masal olarak kalmıyor ve kilisenin saltanatını tehdit ediyorsa, bedeli pahalıya mal oluyordu. Galileo'dan gökselliğin sınırlarını kiliseye bırakması hususunda söz alındı. Ama onun edebiyat, böcekler ve benzeri şeylerle avunması çok kolay olmadı. Dayanamadı, *Diyalog'u* yayımladı. *Diyalog'un* yayımlanmasıyla kilise, gökkubbenin tepesine yıkıldığını zannetti. Galileo, Kopernikus'un görüşünü onaylayarak sabit bir Güneş ile onun etrafında dönen Yer şemasından bahsediyordu ki bu apaçık sapkınlıktı.

Mahkeme başladı. Onca ressama ilham veren mahkeme devresince Galileo, Engizisyon Sarayı'nın bir odasında tutuldu. Hapishaneden farkı yoktu. Mahkeme sonunda: "Seni Engizisyon'da resmen hapis yatmaya mahkûm ediyoruz. Süresi bize kalmış." İktidarının sarsılmazlığını göstermek mecburiyetinde olan kiliseye (başka türlü her şeyin kendi etrafındaki devinimini sürdürmesinin imkânı yoktu) bu kadarı yetmedi, Galileo hapsini

çekmeye başlamadan önce bir itirafname imzalamaya zorlandı ve onu dizleri üzerinde okuyarak "tövbekar" oldu. Bu onu yanmaktan kurtaracaktı. (Şunun şurasında benzer şeyler söyleyen İtalyan düşünür Buruno'nun, kiliseye göre küfre düşmüş bir sapkın olarak, uzun ve maceralı bir kovalamacadan sonra Roma'nın orta yerindeki meydanda diri diri yakılmasının üzerinden kaç yıl geçmişti ki?) Yetmiş yaşındaki beden zindanı tanıdı. *Diyalog* ise yasaklanmış kitaplar arasında yaklaşık iki yüz yıl kadar sürecek olan yerini aldı.

Galileo'nun hapsi daha çok ev hapsi, düşünme, yazma, söyleme hapsidir. Yani göz hapsi. Ama bu, onun gündün güne ışığı sönen bir yıldız gibi karanlıklara gömülmesine ve kamu vicdanında "zindan mahkûmu" olarak resmedilmesine mani olmadı. Üstelik onun gerçekten zincirlenerek zindana atıldığı tasawuru halkın muhayyilesinde gün geçtikçe büyüyen bir mitosa dönüşerek bugüne ulaştı.

Kilisenin iktidar söylemine karşı çıkmak, İskolastiğin çözülmesinden sonra da sürdürdü cezalandırılmasını. Rönesans'ın mirasçısı, İtalyan düşünür *Tommaso Campanella*. İskolastik Aristoculuğa karşı cephe aldı. Deneyselliği mesned edinerek önerdikleri kilise nezdinde yenilir yutulur cinsten değildi. Birçok yargılanma, kaçma ve kovalamacadan sonra öğrencileriyle birlikte tutuklandı ve İspanya zindanlarında yirmi yedi yıl yattı. *Güneş Ülkesi* adlı efsanevi eserini hapisanede yazmıştı.

Altmışından sonra yazdığı *Robensori Crusoe* ile dünya edebiyatının baş yapıtlarından birinin altına imza atan *Daniel Defoe*, kırk üç yaşındayken kiliseyi eleştiren bir şiirinden dolayı dokuz ay hapis yattı. Defoe'nun hapsedilmesine neden olan risale, "Muhallifleri Ortadan Kaldırmanın En Kısa Yolu" başlığını taşıyordu. Defoe bir şiir daha yazdı hapisanede: "Tomruğa Övgü." Tomruk, mahkûmun başının ve ellerinin kısıtılarak teşhir edildiği âletin adıydı ve bu ceza ancak âdi mahkûmlara uygulanırdı. Oysa Defoe âdi suçlu olmadığı halde üç gün tomrukta teşhir edilmişti. Kısıtıldığı tomruk, kendisiyle aynı düşünceyi paylaşanlar tarafından çiçeklerle süslenmiş olsa da, bu olay Defoe'yu derinden yaraladı. Tutunduğu her şeye olan inancını yitirdi. Ve hayatının dönüm noktası oldu. Hapisten çıktığında hiçbir şeyi kalmamıştı. Ta ki *Robensori*'u yazıncaya kadar.

Fransız İhtilâli ve Bastille

İktidarın kiliseden krallıklara kaydığı dönemde de hapisane, egemenliğini tırmanarak sürdürdü. Çünkü her krallık doğası icabı keyfi ve her halk daima muztarib. Halk sahipsiz de değil üstelik. İztırabın sonu ihtilâl. Her ihtilâl gibi Fransız İhtilâli'ne giden yol da bir sürü hapisaneden ve hapislikten geçiyor.

Devrim öncesinde cesur düşünceleriyle hükümeti tedirgin etmekte gecikmeyen *Diderot*, *Körler Üzerine Mektup* adlı felsefi denemelerinden dolayı hapse girmişti.

Fransız İhtilâlinin belki de gerçek sahibi olan *Rousseau*, *Emile* yüzünden tutuklanmak üzere iken son anda kaçabilmişti. Büyük ihtilâlin kopmasına sebebiyet verecek adaletsizlikler döneminde bunları hicvetmesi *Voltaire*'in Bastille'de on bir ay geçirmesine neden oldu. *Felsefi Mektupla*/dan dolayı yayımcısı da Bastille'i boyladı. *Voltaire*'in, sürgünlükleri bir yana, bir daha ziyaret etti Bastille'i, bir daha. Çünkü yazmasına saik olan şey dini, siyasi ve sosyal manada dönem Fransa'sından

duyduğu huzursuzluğun doğurduğu gerilimdi ve o susmasını sevmiyordu. Fransız İhtilâli'nden biraz ewel öldüyse de bu uzun yolun görkemli mimarlarından biri olduğu muhakkaktı.

Hapishanelerin imparatoru *Bastille* olsa gerek. Boşaltılması, Fransız Devrimi'nin fiili başlangıcı addedilen bu karanlık, kasvetli, rutubet ve küf kokulu müstahkem kale, devlet tarafından inşa edilmişti ve onda uzun zaman devlet karşıtları hapsedilmişti. Tabii devletle kastedilen şey, o zamanların Fransa İmparatorluğu. İşin ilginç Bastille'in hepi topu kırk iki mahkûmu barındıracak kapasite taşımasıydı. Ve bunlar siyasi mahkûmlar kadar âdi suçlular da olabiliyordu. Ama hepsi soyluydu. Daha da ilginç, 14 Temmuz 1789'da, akşam saat beşe gelirken, Bastille azgın bir selin dalgalarına dönüşmüş olan halkın öfkesi karşısında kapılarını bir bir açtığında, içeride sadece yedi mahkûmun bulunmuş olmasıydı. Çok az! Önemli değil. Bastille, imparatorluğun sabır taşıran, tahammül kıran uygulamalarının o kadar sembolü haline gelmişti ki parlamentodan halka kayan ihtilâlin ortak şuuru oraya yöneldi. Orayı zabtetti: Bastille'in Zabtı. Oranın tutuklulannı salıverdi.

Sağlam yiğit adımlarla Trampetler davullarla Yürüyor Bastille üstüne Parisliler dalga dalga (Bastille Zindanının Zabtı)

Bastille gerçi köprüleriyle, kuleleriyle, mahzenleriyle, dehlizleriyle birkaç ay sonra yerle bir edildi ama devirenlerin zindanları da yok değildi. Üstelik ihtilâl parlamentodan "baldırıçıplak" halka, halktan burjuvaziye el değiştirip dururken bu muazzam dalgalanmada sabit kalan tek şey de zindandı galiba. Ve artık zindan bir süreliğine en eski işlevine, ölüm eweli bir küçük bekletme yerine dönmüşe benzemekteydi. Çünkü özellikle "tedhiş" döneminde mahkemeler ya ölüm kararı veriyorlardı, ya beraat. İkisinin arası yoktu. Dehşet!

Ölümü şakıyor gece kuşları Seslerini duyan yalnız çatılar Dinle doğa dinle yakarışları Surda diri diri gömülenler var (Zindanda)

Karısını da giyotine vermiş, giyotin mahkûmu bir gencin ağzından söylenmiş dizeler bunlar.

Zincire vurulmuş suçlu ile suçsuz Birlikte aynı yazgıyı paylaşıyor (Giyotin)

Bunlar da on yedi yaşındaki bir delikanlının ağzından söylenmiş bir şarkının dizelerinden. Anonim.

Anonim destancılar, saraya yakın bir manastırda hapsedilmiş olan Kraliçe Marie Antoinette'in ağzından da bir yakarış destanı döşeniverdiler:

Suçlu olan ben değilim yazgım

Yoksa niçin kraliçe olaydım

(Kraliçe Marie Antoinette'in Yakarışları)

Ansiklopediler diyor ki: Uçarı, ihtiyatsız bir kraliçeydi Marie. Ama giyotin önünde metanetini kaybetmedi. Hiçbir zaman aşkla bağlanmadığı kocası XVI. Louis'nin başını verdiği giyotine dokuz ay sonra başını uzattığında otuz sekiz yaşındaydı.

Bastille'in yerinde bugün bir opera binası var. Fakat bir hayalet olarak yaşadığı muhakkak ve bu cazibe şiire, romana atlayıp duruyor. Cazip, çünkü onun imge derinliğinde insan ve onun ızdırabı var. Baş kahramanları neredeyse Bastille ve

giyotin olan *İki Şehrin Hikâyesi*, yazarının başyapıtı olmasa da Fransız İhtilâli hakkında yazılmış etkileyici bir romandır. Babasının hapiste yatması dolayısıyla çocukluğunda bir dönem, bütün pazar günlerini cezaevinde geçiren Charles Dickens'ın, bu romanda söylediği şey bütün ihtilâller için geçerlidir aslında: Kan ancak kan getirir; Bastille'i yaratan zihniyetin yolu bir gün mutlaka Bastille'den geçer. İhtilâlin, onu bir terör esintisine ve kan gölüne dönüştürecek denli sevdalıları, *Robespierre* ve *Datituriun* akıbetlerine bakınca, hak vermemek mümkün olmuyor.

Fransız devrimi süreğindeki hapislik romanlarından açılmışken Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah* ile *Parma Manastırı*'ni da zikretmek gerek. Her ikisinde de bilinçaltında Napolyon idolü besleyen ihtiraslı birer gencin, hapisanedeki arınışlarını anlatmayı yeğler Stendhal. *Kırmızı ve Siyah*'m, ihtiraslarıyla aşkı arasında bir türlü teslimiyete yanaşıp da kendini bilemeyen (ve bulamayan) *Juliett'i* gerçek manada gözyaşlarını ilk kez, kapatıldığı hapisanede akıtır. İlk kez savaşa benzemeyen bir aşkla sevdiğini fark ve itiraf eder. Lâkin pahalı bedelle alınmış bir fark edıştır bu. Sonucu giyotin. *Parma Manastırı'nın* *Fabrizio*'su ise sofistike bir yaşamın ikiyüzlülüğe varan formaliteler yığını arasında öğütölmüş, Julien'in ulaşmak istediği bu hayattan bıkmış ve nihayet din adamlığında mola vermiş olan bir delikanlıdır. Samimi ve sun'iyyetsiz, gerçek aşkı, *Parma Kalesi*'ne hapsedildiğinde fark eder. Böylesi de varmış! Ve onca maceradan sonra *Fabrizio* bu kez kendi kendisini *Parma Manastırı*'na hapsederken gerçek arınmayı başarır. Bir gök, bir toprak, bir duvar.

Lâkin gerek Julien'in gerek *Fabrizio*'nun arınışlarının ne kadarı hapisanenin eseridir acaba? Hapishanelerin, aldığını çoğu zaman iyice kirleterek geri gönderdiği de yazarların gözünden kaçmaz elbet. 1832 devri mine dayanan bir zaman aralığında kurgulanır *Sefiller*, bir başka ifadeyle Hugo ile eş zamanlıdır *Jean Valjean*. Gelmiş geçmiş zamanların bu en muhteşem romanında onun hikâyesi, yeğenlerinin açlığına tahammül edemediği için bir somun ekmek çalarken yakalanmasıyla başlar. Küreğe mahkûm edilir. Çarptırıldığı ceza ile suçunun mahiyeti ve hacmi arasında kurduğu mukayesenin ölümcül keskinliği. Kendisini yargılayan ve hükmeden mahkemenin kirliliği. Nihayetinde defalarca teşebbüs ettiği firar. On dokuz yılın sonunda serbest kaldığında arınma şöyle dursun, kendisini haksız yere mahkûm eden topluma karşı öfke ve nefret dolu, kirden görünmez hale gelmiş bir varlıktır sadece. Ama neticede arınma kalpte gerçekleşen bir şeydir ve her kalbin anahtarı farklı yerlerde. *Jean Valjean*'in anahtarı da Piskopos *Myriel*'de beklemektedir.

Fransız İhtilâli'nin, arkasından gelen çalkantılı sürecin ve dönem hapishanelerinin yansıdığı onca roman arasında *Monte Kristo Kontu*'nun müstesna bir yeri olmalı.

Fransız İhtilâlini bizzat yaşayan ve Tuileires Sarayını yağmalayanlar arasında bulunan (kendi oyunlarından birinin orijinal nüshasını "çalmıştı") *Aleksandre Dumas Pere*, romantik ekölün bu çok okunan ama az beğenilen yazarı, macera duygusunu öne çıkaran, merakı kamçılaman romanlarıyla ünlü. *Demir Maskeli Adam*'ında Bastille'de bir ömür boyu hapis kalmış ve kimliği meçhul *Demir Maskeli Adam* mitini romanlaştırmıştı. *Demir Maskeli Adam* öyle bir mit ki *Voltaire* bile ona ilgisiz kalamamıştı. Keza

Dumas'ın *Siyah Lâle*'si de yüklü bir hapisane imgesi taşır. Büyük bölümü bir hücrede geçen bu romanda aynı anda üç şeydir Siyah Lâle. Bir; kahramanın boynundaki esirlik halkası; iki, yetiştirmeye uğraştığı, açtırmayı başardığı Siyah Lâle. Ve üç; esmer güzeli sevgilisi, gardiyan kızı Rosa. Çünkü aşk da boyuna geçirilmiş bir esirlik halkası, Güvercin Gerdanlığı, Tavk-ul Hamâme.

Aleksandre Dumas'ı küçümsemek kolaydır. Ama o zannedildiğinden büyüktür. Monte Kristo Adası'nı sadece açığından vapurla geçerken görmüştü. Muhayyilesi için bu kadarı yetti. Lâkin bu baş döndürücü romanda, en büyüleyici bölümler kuşkusuz *Edmond Dantes*'in, yalçın kayalıklar üzerine bir kartal yuvası gibi kondurulmuş, içine girenin bir daha dışarı çıkamadığı, ürpertici // *Şatosu*'ndaki hücresinde geçirdiği on dört yılı anlatan bölümler. Ve onun zindanını bu kadar etkileyici kılan şey de taşıdığı "yeniden doğuş" motifi. Her yeniden doğuşun müsebbibi var: Rahip Faria! O kadar ki Dantes on dokuz yaşında masum ve mazlum bir genç olarak girdiği İf Şatosu'ndan otuz üç yaşında, dostlarına cömert düşmanlarına ölüm, esrarengiz ve cazip bir "yabancı" olarak çıkarken en fazla da Faria'nın eseridir. Faria on dört yıl boyunca ona sadece yabancı diller, hayatın bilgisi ve Monte Kristo Adası'nda saklı hâzinenin masalsı bilgisini öğrettiği için değil. İçeri girenin bir daha diri olarak çıkamayacağı İf Şatosu'ndan Dantes'in kaçabilmesini ancak kendi ölümüyle, kendi cesediyle sağladığı için de değil. Ama en fazla Dantes'in hafızasında kalmış birkaç kırıntı bilgi ve birkaç bulanık resim karesinden hareketle bir büyük resmi tamamladığı ve Dantes'in nasıl bir komploya kurban gittiğini aydınlattığı için.

İf Şatosu ansiklopedilerde maddesi bulunacak kadar sahil. Edmond Dantes o kadar sahil değil, ama bugün muhafızlar İf Şatosu'nda Dantes'in hücresini büyük bir memnuniyetle ziyaretçilere göstermekteler. İnsanın ve hayatın bulunduğu her yer

"Özgürlük Savaşçıları"

Hepsinin ucu bir Fransız İhtilâli'ne ulaşmaz elbet ama mevcut siyasi rejim nezdinde her aykırı söylem, sahibi için bir hapislik hazırlığı. Çünkü iktidarların en çok korktuğu şey ihtilâl. Ve ihtilâller siyasiler kadar, yürekli şair ve yazarların da kaleminde hayat bulan muhalif söylemlerden besleniyor. Bu yüzden yolu hapisten geçenlerin büyük bir kısmı özgürlük savaşçısı edipler. *Silvio Pellico*. İtalyan gizli örgütü, ihtilâlciler Carboneria ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle 1820'de *Speilberg Hapishanesi*'ne koyuldu. Bu, şartlarının acımasızlığıyla şöhret bulmuş bir şato-zindandı. On yıllık mahpusluk hayatı Pellico'nun sağlığını da götürdü. Af ile çıkışından iki yıl sonra hayatının eserini yayımladı: *Hapishanelerim*.

Pellico hapiste sağlığını kaybetse de aynı nedenden ötürü bir efsaneye dönüştü. Değil mi ki hürriyet, ihtilâller elden ele geçerken, sistemler yerini karşı sistemlere gönülsüzce bırakırken neredeyse göreceli bir kavrama, adı var kendi yok bir Anka'ya dönüşebilir. Ama sabit olduğu yer belli. Lord Byron'un dediği gibi:

Sen, hiç ölmeyen özü zincirsiz düşüncenin

Hürriyet, ışıldatır seni en çok zindanlar

(Chillon'a Sonnet)

Lord Byron. XIX. asrın bu en meşhur İngiliz'i. Topaldı. Kendisi hapis yatmadı ama

bireysel özgürlüğün sınır tanımadığı bir noktada toplum kurallarını hiçe saymak isteyen fikirleri ve yaşantısı yüzünden ülkesinden sürgün edildiği söylenebilir. Fırtınalı ruhunun sarsıntılarını bir parça hafifleten gezilerinin birinde, İsviçre'de, Lemman Gölü'nün kıyısındaki *Chillon Şatosu*'nu ziyaret etti. Bu şato, XVI. asırda yaşamış Cenevrelili milliyetçi *Bonivard*'ın hapsedildiği yer olarak malûmdur. Bonivard'ın ateşli ruhunun hatırası ve *Chillon Şatosu*'nun kasveti Byron'un ruhunda öyle bir özdeşleşim sarsıntısı yarattı ki yazdığı "*Chillon Mahpusu*" şiiri efsanevi bir şöhretin sahibi oldu.

Olayların "ben" ağzından anlatıldığı bu meşhur şiirde *Chillon* mahpusu önce özgürlük mücadelesi yolunda ailece savaştıklarını anlatır. Babası ve diğer kardeşleri "dava yolunda" ölmüş, geriye kalan üç kardeş ise *Chillon Şatosu*'na hapsedilmişlerdir.

"Özgürlük Savaşçıları"

Hepsinin ucu bir Fransız İhtilâli'ne ulaşmaz elbet ama mevcut siyasi rejim nezdinde her aykırı söylem, sahibi için bir hapislik hazırlığı. Çünkü iktidarların en çok korktuğu şey ihtilâl. Ve ihtilâller siyasiler kadar, yürekli şair ve yazarların da kaleminde hayat bulan muhalif söylemlerden besleniyor. Bu yüzden yolu hapisten geçenlerin büyük bir kısmı özgürlük savaşçısı edipler. *Silvio Pellico*. İtalyan gizli örgütü, ihtilâlciler *Carboneria* ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle 1820'de *Speilberg Hapishanesi*'ne koyuldu. Bu, şartlarının acımasızlığıyla şöhret bulmuş bir şato-zindandı. On yıllık mahpusluk hayatı Pellico'nun sağlığını da götürdü. Af ile çıkışından iki yıl sonra hayatının eserini yayımladı: *Hapishanelerim*.

Pellico hapiste sağlığını kaybetse de aynı nedenden ötürü bir efsaneye dönüştü. Değil mi ki hürriyet, ihtilâller elden ele geçerken, sistemler yerini karşı sistemlere gönülsüzce bırakırken neredeyse göreceli bir kavrama, adı var kendi yok bir Anka'ya dönüşebilir. Ama sabit olduğu yer belli. Lord Byron'm dediği gibi:

Sen, hiç ölmeyen özü zincirsiz düşüncenin

Hürriyet, ışıldatır seni en çok zindanlar

(*Chillon*'a Sonnet)

Lord Byron. XIX. asrın bu en meşhur İngiliz'i. Topaldı. Kendisi hapis yatmadı ama bireysel özgürlüğün sınır tanımadığı bir noktada toplum kurallarını hiçe saymak isteyen fikirleri ve yaşantısı yüzünden ülkesinden sürgün edildiği söylenebilir. Fırtınalı ruhunun sarsıntılarını bir parça hafifleten gezilerinin birinde, İsviçre'de, Lemman Gölü'nün kıyısındaki *Chillon Şatosu*'nu ziyaret etti. Bu şato, XVI. asırda yaşamış Cenevrelili milliyetçi *Bonivard*'ın hapsedildiği yer olarak malûmdur. Bonivard'ın ateşli ruhunun hatırası ve *Chillon Şatosu*'nun kasveti Byron'un ruhunda öyle bir özdeşleşim sarsıntısı yarattı ki yazdığı "*Chillon Mahpusu*" şiiri efsanevi bir şöhretin sahibi oldu.

Olayların "ben" ağzından anlatıldığı bu meşhur şiirde *Chillon* mahpusu önce özgürlük mücadelesi yolunda ailece savaştıklarını anlatır. Babası ve diğer kardeşleri "dava yolunda" ölmüş, geriye kalan üç kardeş ise *Chillon Şatosu*'na hapsedilmişlerdir.

Ardından ürkütücü hapishanenin tasviri yapılır. Özellikle taş direkler üzerinde uğursuz bir haberin sezgisiyle durulur:

Chillon zindanının mahzenlerinde Yedi direk var, gri, som taştan Her direkte bir halka var Her direkte bir zincir Kangrene benzer bu demir aygıt Dişleri etime kenetlenir

Onlar artık üç kişidirler ama "hem de yalnız" gibidirler. En büyükleri olan Bonivard, kardeşlerinin ikisinin de arka arkaya ölümlerine tanık olur:

Sonuncusunu da aynı zindanda yitirdim Yığıldığında yere Yanındaki direktaydim

Rusya Sert rejimler ve onların değişimi çabaları ile dolu ürkütücü ve bir o kadar da hayranlık uyandırıcı bir tarihe, insanlık tarihinin en cesur ama felâketli deneyimlerine sahip olduğu için Rusya'nın hapishaneleri de çok.

Koskoca bir Rus edebiyatının milâdıdır *Puşkin*. Parmaklıkların altına konup kalkan bir kartalı ve onunla ruhunun özgürlüğü arasında kurduğu benzerliği anlattığı "Tutsak" adlı şiirinde,

Zindandayım, nemli bir karanlıkta,

derken kendisinden sonra boy verecek bütün Rus edipleri hakkında kehanette bulunur gibidir. Çünkü toprağa bağlı kölelik sisteminin son derece katı biçimde uygulandığı çarlık Rusya'sında köleleştirilmiş muztarip halkın 1917 Bolşevik Devrimi'ne giden yoldaki efendileri gibi "sahipleri" de eli kalem tutan soylulardı. Ve bir kısmı devrimi görmeyecek kadar erken yaşamış olsalar da geriye yazdıkları kaldı.

Babalar ve Oğullar'ın yazarı *Turgenyev*, *Ölü Canlar* yazarı Gogol'ün ölümü üzerine bir yazı yazdı. Yazısını sansürden kaçırarak yayımlamayı başardı ama neticeten bir ay kadar hapis yattı. Çünkü gerek *ölü Canlar* yazarı, gerekse *Turgenyev*, toprağa bağlı kölelerin de insan olduklarını hesaba katmaya başlamışlardı ve bu fark ediş çar nezdinde yeteri kadar ihtilâlcî bir düşünce profili veriyordu. *Çernişevski*. Rusya'nın ünlü tenkitçisi. Dostoyevski ile aynı sıralarda yaşadı. 1861'de Rus köylülerine seslenen bir beyanname yayımladı. İhtilâlcî hareketleri yüzünden tutuklanması gecikmedi. Hapishaneye koyuldu. Petrapavlovsk hapishanesi. Ve ihtilâlcî gençliğin baş yapıtlarından biri olan *Ne Yapmalı* isimli romanını hapishanede yazdı. Ardından Sibirya'ya sürüldü, ve saire ve saire.

Dostoyevski. Hangi harflerle yazmalı? Sıradan bir insanı tüketebilecek ne varsa, onlar Dostoyevski'ye yakıştı. Hapishane ve sarası. 1849'da devrim propagandası yapmaktan tutuklandığında ewela St. Petersburg şehrinin en eski yapısı olan Aziz Peter ve Pavel Hisarı'nda (*Petrapavlovsk*) *Trubetskoy Burcu*'ndaki hücrelerden birine koyulmuştu. Bu kale Büyük Petro tarafından savunma amaçlı olarak kurulmuş fakat zindan olarak kullanılmaya başlanmıştı. *Trubetskoy Burcu*'nun politik suçlular için düşünülmüş hücrelerinde ilk yatanlardan biri de Büyük Petro'nun asi oğlu *Aleksey* olmuştu. Mahkûmların birbirleriyle ve gardiyanlarla konuşmasının şiddetle yasaklandığı zindanda zaman içinde Lenin'in ağabeyi *Aleksandr*'ın da aralarında bulunduğu yüzlerce bolşevik, bu arada *Gorki* ve *Troçki* de yatacaklardı.

Dostoyevski Petraşevski davasından *Trubetskoy Burcu*'na hapsedildiği zaman idama mahkûm edilmişti. Ancak affedildikleri ve cezaları hapse çevrildiği halde idam sahnesi sonuna kadar oynandı. Stephan Zweig, "Bir Yiğitlik Anı"nda meşhur sahnenin oynanışını derin bir sezgi ile anlatır:

Onu gece yarısı uykusundan uyandırıp sürüklerler. İdam alanında sabah ışığı titreye titreye kanamaktadır. Bir teğmen dokuz kişiye haklarındaki kararı okur: Ölüm! Dostoyevski'nin (ki metinde "adam" olarak zikredilmektedir) sırtına ölüm

gömleği geçirilir. Sıcak bir bakışla arkadaşlarını selâmlar. Rahibin elindeki haçı öper. Direklere bağlanırlar ve gözleri de bağlanmadan önce o, görebildiği her şeye son bir kez bakar.

Ve adamı

Bu gördüklerinin

Sonsuz körlükten önceki son görüntü olduğunu biliyor

Bütün bir kaybedilen geçmiş ve göğsünü dolduran yüzlerce şey ruhunda çağıldar. Kazak askerlerinden oluşan ölüm mangası, tüfeklerin mekanizmasını şakırdatır.

Trampet sesleri havayı parçalar. Saniye bin yıl olur. Fakat son anda: Dur! Çar adına! Beyaz bir mendil sallanır ve bir subay af emrini okur. Dostoyevski'nin bütün ıztırap çekenlerin seslerini ve bütün bu seslerin eşsiz bir uyumla gökyüzüne doğru yükseldiğini fark etmesi o anda olur. "Yıldızın Parladığı An."

Zweig'in ısrarla Dosto'da görüp de hapse düşmüş olan diğerlerinde, Verlaine'de, Wilde'da göremediğini ifade ettiği şey budur işte. Kendi ıztırabında bütün bir beşeriyetin ıztırabını görerek bu yaradan korkmamayı öğrenmesi. Bu çok engin bir deneyim, herkese nasip olmayacak bir yaşantıdır. Fakat bedeli çok ağırdır. Sonsuz acılar içindeki evreni bir an içinde ve bütün varlığı ile hissetmesi Dostoyevski'ye ilk belirgin sara nöbetini armağan eder. Ve o anda, oracıkta, ağzından köpükler saçarak yere yığılıverir:

Ak köpükler sızıyor dişlerinin arasından Değişiyor çizgileri yüzünün İhtilâçlar içinde Ama mutlu gözyaşları Sırtındaki ölüm giysisini ıslatmakta

Dostoyevski'nin bundan sonra olacağı ve yazacağı ne varsa hepsi de bu "an"da özetlenmiştir.

Bakışları

Öyle başka, bambaşka

Öyle kapantik ki içine

Ve titreyen dudaklarının çevresinde

Karamazovlar'ın sapsarı kahkahası sallanmakta

Ölüm cezası ağır hapse çevrilmişti. Sibiry'a'da bir kale olan Omsk Hapishanesi'nin yolu böyle açıldı Dostoyevski'nin önünde. Altıgen bir avlunun içindeki Omsk Kalesi'nde dört yıl âdi suçlularla bir arada kaldı. O kadar ki bunların birçoğu insan olmaktan çıkmıştı âdeta. Fakat Dosto. "Yıldızın Parladığı An"m bilgisiyle hepsini önce insan sonra suçlu olarak algılamayı başardı, hepsini kutsadı. Çünkü İsa en kirli ruhun bile içinde barındırdığı bir safiyet noktasından emindi ve her şey de o noktaya avdet için değil miydi? Bu yüzden Dosto., onlardan kaçmadı, onlara yaklaştı.

Dosto. Omsk'ta bir an bile yalnız kalamadı, *İncil'den* başka hiçbir şey okumasına izin verilmedi, kağıtsız ve kalemsizdi, yazmak yasaktı. Oysa o "Yazamazsam ölürüm/" diyordu. Yazabildi de. Cezaevi doktorunun uzgörüsüyle yazıp saklayabildiği notlarını dört yılın sonunda yine Sibiry'a'da yaşamak zorunda olduğu süre içinde *Ölümler Evinden Hatıralar* adıyla yayımladığında Rusya'da yer yerinden oynamıştı. Beşer ıztırabını perdesiz peçesiz, süssüz özentisiz anlatan bu kitapta Dosto., hapishaneyi önce "Yaşayan Ölümler Evi" olarak adlandırmıştı. Sonra "Yaşayan"ı düştü, "Ölümler" kaldı.

Mayakovski. Rus devriminin aşk yüzünden intihar edecek olan çocuğu. Bolşeviklere

katıldığı için birkaç kez tutuklanıp sonunda on bir ay hapis yattığında on beş yaşını doldurmamıştı bile. O da hapisanede yazdı. Ama çıkarken, yazdıklarını gardiyanlar elinden aldı. Üzüldü. Lâkin gerçek şiirini kurduğu zaman arkasında kalan şiiri hatırlayarak, "Ya basılmış olsaydı," diye tebessüm etti.

Rusya'da çarlık devrimcileri hapsetti. Sovyetler'de devrimciler gelenekçileri hapsetti. Aynı hapisanelerden geçip durdu yolları. Sadece içeridekiler dışarı dışarıdakiler içeri. Ancak öyle bir zaman geldi ki devrim kendi çocuklarını da yedi. *Zamyatin. Kuzinin. Babençikov. Soljenitsin*. Hepsi devrim tarafından hapsedilen devrim çocuklarıdır. İşin ilginç Zamyatin hem çarlık hem Sovyetler döneminde hapistedir. Soljenitsin ise Çarlık Rusya'sını hiç tanımamıştı. 1918 doğumlu. II. Cihan Harbi'nde cepheden, Stalin'i eleştiren bir mektup yazması tutuklanmasına sebebiyet verdi. Sekiz yıl hüküm giydi. Yetmedi. Arkasından sürgün yılları geldi. *Sibirya!*

Aslında Rusya, tekinsiz hapisanelerinin yanı sıra dünyanın en büyük açık cezaevine de sahip! Sürgünlüğü kapsam dışı tutan bu yazı boyunca mahpuslar arasında adı geçmeyen Rus şair ve yazarlarının tamamının mutlu mesut yaşadığı zannedilmesin. Sibirya kuzeyde öyle geniş bir açık cezaevi gibi uzanırken Rusya'nın zindanlara çok da ihtiyacı yoktu. Gelmiş geçmiş sürgün yerlerinin en meşhuru, en zalimi ve en bereketlisi. Bereketli çünkü Rus toplumunun üst kimliğini teşkil eden Rus romanının da temel izleklerinden birisi.

Dimitri'siyle *Karamazov Kardeşler*, Raskolnikov'uyla *Suç ve Ceza*; Katyuşa ve Nehliidov'uyla *Diriliş*. Bütün bu romanlarda yer alan ve toplum nezdinde "kirli" kahramanların Sibirya'ya, hapisaneye ve onun mahkûmlarına yaklaştıkça arınmalarının nedeni basittir elbet. Bütünüyle Sibirya, Hıristiyanı temeller üzerinde yükselen Rus romanının çarmıhıdır. Orada acı çekilir, acının nedeninin idrakine varılır ve arınılır. Arınma bedenın çektiği acıyla kalpte başlamaktadır. Vicdanın sesi ancak çile çekince susuyor. Bedel, ödendiği anda yerine huzuru ikame ediyor. Ateş yakıyor, yakınca pişiriyor. Sonrası? Aydınlık bir Paskalya sabahı, yıldızlı bir gökyüzü, içte, tartışılması mübah olmayan ahlâk yasası: Merhamet. Yeniden doğulur. "Bir düş gördüm beyler." Hay rolsün!

Moskova Mahkemeleri

Her hapislik elbet bir trajedi içerebilir. Geriye "yazı" bırakılmış olması bu trajediyi paylaşılır kılar. "Kâğıt ve kalem kullanmazsam burada yaşayamam" diyenlerden birisidir aykırı yazgısı ihtilâller tercümanı olan *Nikolay Buhariti*. XX. asrın ünlü Marksisti, Sovyetler'in önde gelen kuramcısı. Sovyet Rusya'nın kurucusu, ömrünün iki ayrı döneminde hapiste olan *Leniriin* sürgün arkadaşlarındandı ve politikayı yazıyla birleştirmişti. Büyük idealinin gerçekleştiğini görece kadar bahtlı, aynı idealin dönüştüğü sistem tarafından vurulacak kadar da bahtsızdı. Ve kaderinde yalnız değildi. Kaderin adı Stalin. Moskova Mahkemeleri.

İdealinden asla vazgeçmemekle birlikte, onun Stalin elinde bir tiranlığa dönüştüğünü "görmesi," Buharin'in kendisini *Lubyanka Hapishanesi*'nde bulmasına neden oldu. Yaklaşık bir yıllık bir sürenin sonunda Mart 1938'de idam edildiğinde hücresinde bitirilmemiş otobiyografik bir roman, şiirler, felsefi ve politik yazılardan oluşan elyazmaları

bırakmıştı.

Buharin kırk altı yaşında kurşuna dizildiği zaman karısı yirmi üç yaşındadır sadece. Anna. Anna'ya yazdığı ve sahibine ancak köprülerin altından ne sular geçtikten sonra ulaşabilecek olan mektuplarının birinde Buharin, akıbetini sezen bir ruhun yangınına taşımaktadır: "Bizi büyük bir ızdırıp bekliyor. Elveda Sevgilim." Fakat mektuplarının Stalin'e yazılmış birkaçında o asıl, elyazmalarının akıbetinden canhıraş bir feryatla endişe etmektedir: "Elyazmalarımın çoğunu cezaevinde, geceleyin, harfleri tek tek yüreğimden kopararak kaleme aldım. Bu yazıların kaybolmaması için size tüm gücümle yalvarıyorum. Çalışmalarımın yok olmasına izin vermeyin."

Buharin'in elyazmalarının arasında şiirler vardı. Bir kısmı gencecik bir kadına, dahası çocuğunun anasına duyduğu derin bir aşkı anlatan bu şiirlerin birçoğu uzun, bıktırıcı ve yorucu gece sorgularından sonra kaleme alınmıştı. Buharin bu kadar yazıyı nasıl yazdı? Üstelik ne düzeltilmeye ne parlatılmaya zamanı olan bu hacimli elyazmaları sadece bir yıla sığdırılmıştı. Yazmaktaki ısrarın nedeni açık: Bir politikacı olarak geleceğe temiz bir resim bırakma arzusunun yanı sıra, acıyı katlanılır kılan sanat eserine/yazıya dönüştürülmesi, Buharin bunu biliyordu.

Buharin, Moskova yargılamalarının yediği başlardan bir baştı sadece. Ama döneminin pek çok entelektüeli gibi 1930'lu yıllarda komünizmin cazibesine kapılan

Budapeşteli yazar *Arthur Koestler*/in meşhur romanı *Gün Ortasında Karanlık*, bu bir bir yenen başlardan genel bir resim çıkarır. Hayal kırıklığının resmidir bu. Üstelik uğrunda hapis yattığı şey tarafından hapsedilmek, hiç olmazsa yargılanmak, tarihin garip olmayan cilvesidir. Ve bu tarih üç aşağı beş yukarı, başlangıçta "komünist casus" olduğu gerekçesiyle Franco İspanyasının zindanlarında idam mahkûmu olarak üç ay hapis yatan kısacası komünist ideal uğruna acıyı göze alan Koestler'in, daha sonraları Komünist Parti'den istifasına neden olacak hayal kırıklığı-ümit kesimi özgeçmiş serüveninden de okunabilir.

İdama mahkûm edilmiş biri olarak İspanya zindanlarında geçirdiği üç ayın hikâyesini Koestler, kurtulduktan sonra *İspanya Vasiyetnamesi* adıyla yayımlamıştı. Ama ruhunun asıl portresini *Spartaküs* romanında dile getirdi. *Spartaküs*, bilindiği gibi Hıristiyanlığın ilk yıllarında köle kitlelerinin ayaklanmasını yöneten bir gladyatördü ve sahip olduğu stratejik yetenek generaller ayarındaydı. *Spartaküs* romanını ilginç kılan şey ise Koestler'in öznel tarihçesinde tecrübe ettiği zindanın ruhunda yarattığı acıyı, özgürlüğün önlenemez insiyakını ve tutsaklığa duyduğu beşeri öfkeyi Spartaküs kimliğinde yansıtmıştı. Spartaküs'e kendisini yüklemişti Koestler.

Gün Ortasında Karanlık'a dönersek: Tamamı dar bir hücre, karanlık bir sorgu odası ve infazların gerçekleştirildiği bir mahzende geçen *Gün Ortasında Karanlık*'ta Koestler'in söylediği bellidir aslında: *Ruba şov*' u önce yargılayan sonra idam eden mantık bizatihi Rubaşov'un kendi eseridir. Ne ki bir roman kahramanı olarak Rubaşov'un, bir sistemin kurulabilmesi ve korunması için estirilmesini miibah gördüğü terörün mübahlığından şüphe duyabilmesi için beşer ızdırabım yakinen bilmesi gerekmiştir.

Üç gün işkenceden geçirildikten sonra Rubaşov'un hücresinin önünden sürüklenerek

idama götürülen *Bogrov*, idamı soyut terimlerle düşünmeye alışmış olan Rubaşov'un beşer ıztırabını nihayet fark etmesini sağlar. Yazık ki onun başladığı yerde her bir şeyin de hükmünü yitirdiği beşer ıztırabını fark edebilmesi için Rubaşov'un da kendi başını vermesi gerekmiştir.

"Lânetliler"

Yüce bir ideal uğruna acımasız dalgaların önünde direnenler var. Kendi ideali tarafından öğütülenler var. Ama bazen de su, önüne kattığını sürükleyip götürüyor, "âdi suç"tan yatanlar var: *Francois Bacon*. *Londra Kulesi*'ne hapsedilmişti. Suçu, müsrif karısının masraflarına yetiştirmek için rüşvet almak. *Cervantes*, bu ne kadar maceralı bir hayattır ki böyle İnebahtı'nın tek kollusu, Korsan Deli Memi'nin Cezayir zindanlarındaki Navarin tutsağı; kaçmayı başarıp da ülkesine döndükten birkaç yıl sonra "yolsuzluk iddialarıyla" kendisini zindanda bulmuştu. *Don Kişot* zindanda yazılmaya başlandı. Maceralar kralı İtalyan *Casanova*. Kumar, hiciv, hile, büyüçülük, casusluk iddialarıyla beş yıl hapse mahkûm edildi. Dükalık sarayının zindanına atıldıysa da kaçtı. Zindandan kaçışının kitabını yazdı. *Andre Malroux*. Fransız sömürgelerinden birinde sanat eseri hırsızlığı suçlamasıyla boyladı zindanı. *Dr. Faustus*, *Timurlenk* gibi oyunları ile meşhur İngiliz tiyatro yazarı *Marlowe*, karıştığı kavgalardan dolayı birkaç kez hapse girip çıktı. Su testisinin su yolunda kırıldığı doğru galiba, ölümü de kavgayla sonuçlanan bir içki meclisinde oldu. Zimmetine para geçirmekten hapse atılan *O'Henry* kendisini yazmaya tam anlamıyla ancak hapishanede verebilmişti. Lâkin su testisi su yolunda kırılırken *Jack London*'un ters yönde ilerleyen hikâyesine ne demeli? *Jack London*. *Demir Ökçe* yazarı, "ayyaş bir serseri" iken "kafası ile yaşayan" biri olmaya karar verdi. Sosyalizmi benimsemesi gecikmedi. Nutuklar verdi ve kendisini hapishanede buluverdi. Kimi de arada gümbürtüye gider, kurunun arasındaki yaş gibi yanıp tüter. Bütün suçu siyasi bir suikastin düzenlendiği sokaktan geçmek olan *Nervol*, *Saint Peldgie Hapishanesi*'ne atılır. Kendisini bir sokak fenerine asacağı zamana daha varsa da, düşleriyle gerçeklerinin sınırını karıştırmaya epeydir başlamıştır.

Kimi şaşırtıcı ya da trajik "âdi" suçlarla geçer kayıtlara, kimi gümbürtüye gider.

Kimi de işlemediği "âdi" suçunun ağırlığını ömür boyu üzerinde hisseder: "Guillame sana bir hal oldu." Mahkemede aklanmış olsa da, pis bir hikâye olsa da yaşadığı, adı bir kere karışmıştır. Fransız şiirinin yön değiştiricisi, Roma doğumlu *Guillame Apollinaire* tipik bir mağdurdur, eğer Picasso ile birlikte "sanat eseri çalıp satma" çetesini gerçekten kurmamışsa. Yüce bir ideal uğruna her şeyi göze almak ve eziyete katlanmak hiç olmazsa teorik manada güçlü kılar insanı. Apollinaire'm yakasını uzun süre bırakmayacak olan tedirginlik, çektiği acının hiçbir şeye hizmet etmiyor olmasından kaynaklanmış olsa gerek.

Bir idam hükümlüsü iken yazdığı "Asılmışların Baladı" mı, nasıl olduğu bile belli olmayan ölümü mü onu böyle ilginç kılıyor bilinmez ama bir yanı edip bir yanı âdi suçlu, bu garip isimlerin arasında *Villon*'un müstesna bir yeri var.

Daha on beşinci asırda modern şiirin başlangıcında duran *VilloiVun* maceralı hayatı oradan oraya savrularak geçti. Önce bir soyguna katıldı. Bir hapis. Sonrası yıllarca kötü yollarda volta atış. Bir aşağı bir yukarı. Hapishanenin kendisine düşeni bir daha bir daha

çektiği doğru galiba. Villon o kadar kötü şartlarda yaşadı ki ilk şiirleri yayımlanmaya başladığında büyük ihtimalle hayatta bile değildi. Şiirleri arasında idam edilmişlerin ağzından yazılmış "Asılmışların Baladı" haklı bir şöhretin sahibidir ama en fazla da ürperticidir:

Madem alnımıza yazılmış ölü

Villon "Asılmışların Baladı"nı yazdığı zaman ölüme mahkûm edilmiş bir tutukluydu. 1462 yargılaması. Sonrası karanlık. Nerede ve nasıl öldüğü bilinmiyor.

Bir kısmı yaptığının kötülüğünü bilerek yatar. Kader kurbanıdır, şartlar zorlar, iradesine hakim olamaz, istemeden yapar. Bir kısmı ise kötülükten felsefe çıkararak yatar. Lânetli şairlerdir bunlar. En ilginçlerinden biri, ilginçlikten çok öte etkileyici, Marquis de Sade. *Sad Markisi*. Adı Donatien Alphonse. Aykırı suçların aykırı efendisi. Kendisini uzun süre bir lânet takip etti. Eserleri yasaklandı. *Hapishaneden Mektuplar*, İngilizce'de bile yeni yayımlandı. Türkçe'ye uzun süre çevrilmemesi bu lânetten.

Sade Markisi bir soyluydu. Büyük devrimin arefesinde yaşantısındaki sefahat ve rezaletin sıradışılığı yüzünden hapsedildi. Arka arkaya iki şato. Serbest kaldı. Yine. Ölüme mahkûm edilmeler. Kaçmalar. Kovalamacalar. Bir kaleye kapatılmalar. İhtilâl koptuğunda Bastille'deki yedi mahkûmdan biriydi. Suçunun tecavüz olduğu söylenir. Ona devrim bile tahammül edemedi. Ömrünün büyük kısmını hapishanelerde geçirdi, yirmi yedi yıl. Yetmiş dört yaşında öldüğünde bir tımarhanedeydi ama deli değildi. Elbet epeyce tevatür. Böyle bir malzemeye hangi halkın muhayyilesi dizgin koyabilir ki?

Sade'ın yazdığı ve yaşadığı, kötülüğün kitabıydı. O, bireysel özgürlüğün sonuna kadar yaşanması adına, akla gelebilecek her türlü ahlâkı bir tabuya indirgeyerek yıkarken "Sadizm" terimine de ismiyle köken oluşturdu. Toplumsal kabul gören değer yargılarıyla kıyasıya çatışıyor olması Sade'ı kendi "ahlâkını" yaratmaya itmiş olmalı. Başka türlü nasıl ayakta durulur ki? Çünkü baş eğmeyecek denli güçlüydü. Sade'ı "keşfeden" XX. asır eleştirmenlerinin (daha zamanında Voltaire ona bir mektup yazmıştı. Sonraları *Kötülük Çiçekleri* şairi Baudelaire ve Apollinaire sık sık ondan feyz aldılar) kuwetli bir örneği olarak, ilginç bir etüdün sahibi olan Camus'ye göre "Yirmi yedi yıllık hapishane yaşamı insanı uzlaşmacı" kılmaz. "Hapishanelerde düş kurmanın sınırı yoktur, gerçeklik hiçbir şeyi frenleyemez. Zincire vurulmuş akıl, öfke olarak kazandığı şeyi saydamlık olarak yitirir." Sade kaybeder ama gene de çok önemlidir ve Apollinaire haklı çıkar: XX. asır Sade'ın ipoteğindedir.

Jean Genet. Anasız babasız büyümüş, on yaşından itibaren ıslâh evlerinin gediklisi olmuş bu şair-yazar, kendi hayat hikâyesini *Bir Hırsızın Günlüğü*'nde anlattı.

Camus, XVIII. asırdan Sade'ı keşfederken, Sartre'ın başyapıtı XX. asırlı Genet üzerinedir. Sartre, ömrünü "kötülüğe" vermiş Genet'yi anlamaya çalışır. Çağdaş dünyanın ırk ve toplum ön yargılarını kıyasıya eleştiren Genet kötülüğü sınırsızca alır sınırsızca verir. Neticede kötülüğü azizlik ile telife yeltenen bir Genet çıkar ortaya.

Sartre'ı, Saint Genet-Aziz Genet noktasına getiren, çemberin hikmetinde aynı noktanın birbirine hem en yakın hem en uzak iki nokta anlamına geldiği gerçeği ve teorik ahlâkla ahlâksızlığın nerede ayrıldığı sorunsalıdır. Sartre'ın, Genet'yi anladığını düşünebiliriz belki ama Genet'yi (Sade'ı ve diğerlerini) anlayamayız. Sonuna kadar yaşanmak istenen

bireysel özgürlüğün toplumsal kurullarla ve yasalarla çeliştiği yerde, yani ki ahlâkın göreceli bir tabu olduğunun pratiğinin yapıldığı yerde, bireyi ve toplumu yönlendirecek bir şey olmalı. Yoksa anarşizm başlar. Byron ve Sade'a ve

Gene t'ye XX. asır münekkitlerinin affettiği kıymet bu anarşizmin, tartışılması muaf olmayanı tartışmalarının cazibesinden. Sade ve Genet evet, değer ölçüleri sağlam olmayan dünyalarda yaşıyorlardı. Ama, yine de, bir sisteme ve onun değerlerine baş kaldırırken önyargıları yıkmak adına değersizleşmeye doğru gittikleri için! Yozlaşmış ve çığırından çıkmış bir dünyanın kokuşmuş değer ölçülerine baş kaldırırken değersizleşmeye düştükleri için. Daha iyisini teklif edemedikleri için. Eleştirdikleri toplumdan daha az değil daha çok düştükleri için. Bu tür bir egemenliği alaya alırken, mutlak egemenliği reddetmek noktasına da gelip dayandıkları için. Ahlâkın da üzerinde ahlâk, ilkelerin de üzerinde ilke olduğunu bilmedikleri için. Hepsinin de çıkıp çıkacağı son-uc Nietzsche'den fazlası değil. Lânetin cazibesi var ve hiç kimse şeytanı inkâr edemez. Ama unutulmamalı, mutlak ahlâkın tartışması yoktur.

Aykırı Suçlar

Modern dünyanın şiir temelini atanlardan birisidir Parisli şair *Verlaine*. Bir mektupla değişir hayatı. Kendisinden de fazla macera dolu bir hayatın sahibi olan Rimbaud'yu ewelâ mektupları ve şiirleri ile tanıyıp da hayatının şairi ile karşılaştığını anladığında, bir belâyı çağırır gibi çağırmıştı onu: "Geliniz yüce yürekli dostum, çağırıyor ve bekliyorum sizi." Ve gelir Rimbaud. Aralarındaki şeyin adı kendilerince aşktır. Bu yüzden bitişi de vardır. Med-cezirli bir serüvenin sonunda Rimbaud sevgilisinden ayrılmak isteyince kopar kızılca kıyamet. Kimin kimden ayrılmak istediği belli değildir aslında. İki el ateş eder Verlaine. Rimbaud bileğinden yaralanır. Verlaine'e ise iki yıl hapse mal olur bu atış ama görüldüğünden daha pahalı bir bedeldir bu. 1873-1875 arasında Verlaine, Mons'ta, hapisanededir. Bir ara dine sığınır gibi olsa da, ruhu o dört duvar arasında, "o sihirli şatoda" yeniden yaratılsa da, içeride bulduğunu dışarıda kaybeder. Hâlâ Rimbaud'nun peşindedir:

Tanrım beni aşkla yaraladın

Ve yararı hâlâ işliyor

Ta ki o büyük ve hadiseli kopuşa kadar. Sonrası içkiye verilmiş, düzensiz ve sağlıksız bir hayat. Ve bir eser: *Hapishanelerini*. 1896'da öldüğünde sefalet içindedir.

Verlaine. Ancak eksiksiz bir aşkın ve kusursuz bir güzellik duygusunun kalkındırabileceği bu bünye eksik kalmaya mahkûmdu. Çünkü aşkı eksik yerlerde aradı. Rimbaud "olayında" aşka rağmen karşılıklı bir ruh anlaşmazlığı da mı ardı? Rimbaud "mahkûm gemilerin sularında" yüzemeyeceğinden bahsederken, (şüphesiz kastettiği mahkûmiyet Verlaine'in Mons mahkûmiyetiyle ilgili değildir) sevgilisinin içli lirizmini horgörüyle karşılıyordu. Verlaine de kendisinden on dört yaş küçük Rimbaud'nun iddialarının ne kadar yüksekte olduğunu anlayamazdı. O kadar yüksek ki, silâh taciri, uyuşturucu kaçakçısı, esir pazarlamacı olan bu adam dünya şiirine yön verecek şiirini tamam ettiğinde sadece on dokuz yaşındaydı ve Verlaine'in hatırası sarılı bir kol ve kader çizgisi iyice bozulmuş bir elle tamamladığı "Cehennemde Bir Mevsim" son şiiriydi. Zweig'in müthiş imgesiyle, kapıldığı dalganın onu da geri fırlatmasına çok zaman kalmamıştı.

Ve *Oscar Wilde*. Hayatı bir hayli hafife aldı ama hayat tarafından taşınamayacak kadar da ağırdı. En fazla ışık saçtığı anda düştü hapse, karanlık daha çok çöksün diye.

Wilde da eşcinsellik gibi dönem Londra'sının bile yüz kızartıcı saydığı bir suçun hükümlüsüydü. Olağanüstü güzellikteki "Bossie" ile tanıştığında otuz yedi yaşındaydı. Aralarında gelişen aykırı sevda uğruna Wilde karısını ve çocuklarını terk etti. Egzotik ülkelere uzanan yolculuklara çıktılar. Ancak Bossie'nin babası, oğlundan kolay vazgeçmek niyetinde değildi. Wilde'a hakaret etti. Wilde adamı mahkemeye verdiyse de dava onun aleyhine işlemeye başladı. Wilde'ın olağanüstü zekâsı ve hitabeti, "Adını koymaya ciir'et edemeyen aşk" mısraı ile başlayan konuşması salonu alkışa boğduysa da sonuç değişmedi. Hüküm iki yıl.

Lükse, gösterişe, sun'iyetin, sofistike olanın sanatsal görkemine ve "kusursuzluğuna" alışmış olan Wilde kendisini bir anda karanlık ve "iğrenç" bir hücrede buldu. İngiltere'de hapishaneler o yıllarda dehşet vericiydi. İlk üç ay dış dünya ile ilgisi kesildi. Bir hayli kilo verdi. Hayatı bir sanat eseri gibi "oyynamaya" alışmış olan ünlü oyun yazarının hayatın gerçeğiyle burun buruna ilk geliyordu belki de bu. Tezat o kadar sertti ki Dostoyevski ile Wilde'ı hapishaneyi taşımaları bakımından mukayese eden Zweig, Dosto.'nun, Omsk yaşamında, hayatın acı damarından beslenerek var olduğunu, Wilde'ın ise yıkıldığını söyler. Gerçekten de Wilde hapishaneden çıktığı zaman karısı çocuklarını da götürerek kendisinden ayrılmış, beş parasız, işsiz güçsüz bir adamdı. Toplum tarafından dışlanmıştı. Bunlar değil, en korkuncu, bütün bunları taşıyacak gücü kaybetmiş olmasıydı. Sadece iki yıl yaşadı.

Wilde, hayatın sert yüzünün "bir tiyatro oyunu çıkmayacak kadar korkunçlaştığının farkına ancak hapishanede varmış olmalıdır. Bir bakıma, hayatta sadece hayatta kalmanın sırrına vakıf olanların iyi bildiği; gurur, formalite, nezaket, hatta insanîyet gibi "aristokratik" kuralların defterden silindiği sahifeye çoktan gelmiştir o. "Bizim için tek mevsim vardır, keder mevsimi (...) Mahkûmun hücresinde hep alacakaranlık hüküm sürer, kalbinde hep gece yarısının hüküm sürdüğü gibi."

Andre Gide'e, *Ölümler Evinden Hatıralar'ı*, bütün Rus edebiyatı gibi merhametinden dolayı büyük bulduğunu söyleyen Wilde, hapishanede Dante, *Cehennem* okumayı tercih etmişti. Ama o da hapishaneden çıktıktan sonra yayımlayabildiği iki şeyden biri olan risaleyi *De Profundis* (ölü için okunan tevbe duası) olarak adlandırmıştı.

Lâkin hayat tarafından öğütülmüş bu adam lanetlenmiş bir yazar olarak kendisini yapayalnız bulduğunda yayımladığı iki şeyden diğeri, en sert görüntüsüyle hapishane hayatının şiiri oldu: *Reading Hapishanesi Baladı*. *Reading*, iki yılda birkaç hapishane değiştiren Wilde'ın konulduğu son hapishaneydi. Wilde üzerinde altı ay çalıştığı ve kendisini daha öncekilerin yormadığı kadar yoran bu uzun şiirini C. 33 olarak imzalamıştı, hapishanedeki yaka numarası. Bu uzun şiirde Wilde kıskançlık yüzünden karısını öldürdüğü için hüküm giymiş olan, Kraliyet Muhafız Alayı Süvarisi *Charles Thomas*'ın idamını yine Charles Thomas'm ağzından anlatmaktadır. İztirabın ruha asıl değdiği nokta, idam edileceğini bilen bir adamın gündelik yaşayışındaki sıradanlıktır. Ve onun ölümünden sonra geride kalanların yaşayışında. Her şey olup da hiçbir şey olmamış gibi. Yani her şey yine de yaşamakta düğümlemektedir:

Onun kadar büyük tutkuyla

Kimse bakamazdı gün ışığına

Wilde'ın Balad'daki kimi mısraları, hapisane şartlarında geliştirilmemesi neredeyse mümkün olmayan bir empatinin eseridir. Ve dehşet elle tutulacak haldedir:

Geçmişte hiç gözyaşı dökmeyip de

Yeni ağlayanları uyku tutmaz

Korku bizim gibi başkalarının

Korkusunu yaşayanı uyutmaz

Wilde'ı asıl dehşete düşüren şey ise, idamlık olanın kendi ölümünün somutluğuyla ölmeden ewel yüz yüze gelmesidir. Yeni kazılmış bir mezar, asılmadan ölmesin diye nöbet tutan gardiyanlar, dikilen darağacının çekiç sesleri. Bunlar onu çıldırtabilir.

İnfaz yeri hapishanenin ambarıdır. İdam sabahı bütün tutuklular kapalı tutulmuş, hükümlü iki yanında iki gardiyan, ambara götürülmüş ve kendi tabutuyla yüz yüze gelmiştir. Hiç kimse onun gibi;

Görünüşü korkunç ambara girerken

Kendi tabutuyla yüz yüze gelmez

Ve o "Katil bir gerdanlığın ortasından" son bir kez gökyüzüne bakar. Şimdi Reading Hapishanesinin bahçesinde utanç dolu bir mezar... Ve o toprakta,

.... ne kırmızı

ne de beyaz bir gül büyüyebilir

YVilde siyasi suçlu değildi. Üstelik suçu döneminin en fazla lanetlediği bir suçtur. Fakat o "Reading Hapishanesi Baladı"nda yani hayatının son iki eserinden birinde, suçun mahiyetinin önemini yitirdiği ve geriye sadece cezanın acısının, beşer ızdırabının kaldığı yerden seslenmektedir. Ama yine de yıldızın parlamadığı an. Kuşku yok ki bu yüzden Wilde'ın eserleri arasında bir *Reading Hapishanesi Baladı* bir de çocuklarını oyalamak için anlattığı peri masalları bu kadar cana yakın durmaktadır.

İslâm Dünyası

İslâm, varlık nedeni ibadet olan insanın bugünkü manasıyla hapsedilmesine karşıdır. Kuralları ayrıntılarla belirlenmiş olan had ve kısas, suçlunun, cezasını ödedikten sonra toplumsal yaşama geri dönmesine izin verir. Bir başka ifadeyle İslâm, suçluyu, ödenmiş bir bedelin zalim ve mazlum cephesinde azaltılmış gerilimiyle topluma iade etmektedir. Keza, suçun kişiselliği, yani sadece suçlunun cezalandırılması, İslâmî geleneğin başlangıcında temel prensiptir. Oysa uzun süreli hapis, suçlu kadar onun ailesinin de cezalandırılması anlamına gelmekte ve İslâmî anlayışla çelişmektedir.

Hazreti Peygamber zamanında Miislümanlar hapisane adlı bir mekânı tanımıyorlardı. Yargı süresince ya da kesinleşmiş infazın gerçekleşmesi anına kadar tutuklular Mescid'in koridorlarında bekletilirlerdi. İlk hapisanenin Hazreti Ömer zamanında satın alınan büyük bir ev olduğu söylenir. Ancak uzun süreli hapis yine yoktur. Ki İslâm âlimleri hapsin en azını bir gün en uzununu da altı ay ile bir yıl arasında değişen bir süre olarak ifade ederlerdi.

Ancak İslâmiyet'in tarihi siyasi tarihle daha çok içiçe geçerken ve bu içkinlik artık ahiretten çok bu dünyaya bakarken, bir başka ifadeyle hilâfet saltanata, halifeler sultana dönüşürken başladı daha çok zindan kullanımı. Emevilerle başladı Abbasilerle katmerlendi, diğerleriyle sürüp gitti. Kimi öldürüncüye kadar, kimi cezalandırmak, kimi uslandırmak için. Kimi de başka bir şey yapamadığı için. Mevcut söylemle çelişen her söylem cezalandırılmak tehlikesiyle karşı karşıya. Öyleyse ilim, din ve siyasetin birbirinden ayrı olmayan ırmaklardan aktığı Ortaçağlarda İslâm âlimleri ve sufiler tehlikede.

İmam-ı Azam Ebu Hanife. Numan bin Sabit. Ömrünün çizgisi Emeviler ve Abbasiler üzerinden yürüdü. Hanefi mezhebinin kurucusu. Hilâfetin Emeviler'den Abbasiler'e geçişine, vahyin kapanan kapılarından giderek daha da uzaklaşıldığına tanık oldu. Bir yandan dünyevileşen şey bir yandan da siyasileşiyordu ve siyasetin bulaştığı her yerde hapis vardı. Emevi saltanatının "saltanatını" tenkid edenler, ki onlar ancak korkusuz âlimlerdi, gönülleri alınmak için makamla taltif edilmek istendi. Susturmanın bir yolu da lütuf! Ebu Hanife de bunların arasındaydı. Kendisine Küfe kadılığı verilmek istendi. Ama onunkisi istigna. Dünya devletini reddetmesinin karşılığı bir zindan karanlığı. Horlandı. Dövüldü. Zulme uğradı.

Ebû Hanife katlanmayı tercih etmişti. Lütfü reddetmenin karmaşık siyasi şifresinin çözümü tehlikeli mesajlar içeriyor olmalı ki aynı şey onun başına Abbasiler zamanında da geldi. Bu kez reddettiği şey Bağdat Kadılığı. Neticesi ise yeniden hapsedilmek, dövülmek ve işkence edilmek oldu. Rivayet muhtelif, hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra öldüğü ya da hapisten ancak cenazesinin çıkabildiği söylenir. Zulme uğramasına sessiz kalan halk, tepkisini cenazesine verdiği omuzla belirtti. Elli bin kişi.

Halife dünya devletinin ve Süleyman'ınki kadar büyük de olsa saltanatların ne kadar geçici olduğunu biliyor olmalıydı ki, kendisinden geriye bir âlimin zindanı ile kirlenmiş

bir hatıra kalsın istemedi. Ebû Hanife'nin cenazesinde bizzat hazır bulundu. Yetti mi? Zahiri!

Hanbeli mezhebinin kurucusu olan *Ahmed bin Hanbel*, Abbasi Halifesi Me'mun tarafından hapse atılmıştı. Nedeni; *Kur'an'm* mahlûk olduğunu söylemesini isteyenlere karşı çıkması. Bazı arkadaşları, zulümden kurtulmak için sathi olarak isteneni söylemesini salık verdi iseler de o, boynunu hiç eğmedi, sadece arkadaşlarına kalbi kırıldı. Halife Me'mun'un ölümü de bir şey değiştirmede. Kardeşi olan yeni halife Mu'tasım, zulmünü artırdı. Ahmed bin Hanbel'e yapılan işkence çoğaltıldı. İki yıl dört ay üzerine serbest bırakıldığında iyileşmesi zaman alacak pek çok yara vücudunu kaplamıştı. Uzun müddet göz hapsinde tutuldu. Cuma namazına bile gidemedi. Mütevekkilin halifeliği geldi çattı. Kendisine yapılan ihsanları reddetti. Öldüğü zaman cenazesinde toplanan bir milyona yakın kişinin altmış bini kadındı.

Hallâc-ı Mansur. Mahkemesi sekiz yıldan fazla sürmüştü. Zindandaydı bu süre içinde. Ömrünün son haftalarında sürekli namaz kıldı. Son gün beş yüz rekât namaz kıldığı söylenir. Hallâcin etkisi o hapiste iken iyice arttı. Nasıl artmasındı ki? İdam edileceği gün, aşk namazının sadece iki rekâtı olduğunu ama o iki rekât için abdestin kişinin öz kanıyla alınması gerektiğini söylememiş miydi? "Enel-Hak" kadar sahihti bu cümle ki külünü göğe savurmadan ewel onu öz kanında yıkadılar.

Ibn Sina. "Feylesofların Prensi." Meşşai okulunun parıltılar saçan ismi. Avicenna. Daha on sekiz yaşında Sâmâni sarayının hekimliğine getirildi. Dünya saltanatına kendisinden ewelkiler kadar müstağni değildi. "Kimi terk-i nâm ii şâna, kimi itibâra" düştü. Siyasi ilişkileri yoğundu. Bülbülün altın kafese sokulmak istendiği doğruydu ama sultan yakınlığı da yakıcı bir ateş. Büveyhi hükümdarının teklifini kabul ederek vezir oldu. Ancak ordu isyankârdı. İbn Sina'nın da evi sarıldı, yakalandı ve hapse atıldı. Kaderi onu vezirliğe kadar yükselttiği anın bir adım sonrasında düşürdü zindana. Gerçi zindandan çıkınca tekrar vezir olduysa da hamisi olan hükümdarın ölümünden sonra Büveyhilerle arası açılınca bir daha. *Ferdecân Kalesi*'nde dört ay hapis kaldı. Özgürlüğüne kavuşması ancak Alâiiddevle'nin Hemedan'ı zapt etmesiyle gerçekleşti. Masal gibi olan şu ki Alâiiddevle İbn Sina'nın kendisiyle mektuplaştığı için hapsedilmesine neden olan kişiydi. Alâüddevle kıymet bilir bir hükümdardı. İskender'e vezir olan Aristo'dan sonra hiçbir hükümdara Ebu Ali gibi bir vezir nasip olmadığını söyledi.

Tavk-ul Hamame (Güvercin Gerdanlığı) ile Arap edebiyatında romantik aşkın kitabını yazan *İbn Hazm* bir vezir oğluydu. Çöküş dönemindeki Endülüs Emevileri'nin ileri gelen ailelerinden birinin çocuğu olarak on dört yaşına kadar sarayın güzel bahçelerinde ve akıllı hocaların elinde gerçek bir şehzade gibi yetiştirildi. Babasının vezirlikten azline sebebiyet veren ihtilâl ona ikbalin ne kadar geçici olduğunu öğretti. Nu'm'un tutkulu âşıkıydı İbn Hazm. Ama aynı mürekkepten yazılmıştı baba ile oğulun kaderi. Onun da ömrü ikbal ile hapis arasında bir defterdi. İlk hapsi Emevi hanedanını diriltmeye çalıştığı iddiasıyla gerçekleşti ve serbest bırakılmasından sonra sürgüne gönderildi. İki kez kendisini vezirliğe kadar yükselten kader iki kez de zindana düşürüverdi. Siyasetten el etek çektiğinde, halkın zihnini bulandırıyor oldukları gerekçesiyle eserleri gümrak ateşlerin ortasında yakılmış bir adamdı.

İbn Teymiye. Dini bilgilerdeki hayranlık uyandırıcı derinliğinden dolayı bir lâkap olarak "şeyhülislâm" olarak tanındı. Fakat bu derinlik, ehli sünnet âlimlerince tasvip görmeyen fikirlerinden dolayı pek çok düşman kazanmasına mani olamadı. (Hanbeli olmasına rağmen Hanbeli akidesine dahi ters düşen fikirleri vardı). *Kahire Kalesi*'nde hapsedildi. Önce bir buçuk yıl. Sonra tekrar bir buçuk yıl. Serbest bırakıldıktan sonra yeniden, sekiz buçuk ay. Mücadeleci ve mevcut söyleme muhalif kimliği ömrünün bundan sonrasında da defalarca hapis yatmasına sebebiyet verdi. Eserlerinin büyük bir kısmını hapishanelerde yazdı. En son *Şam Kalesi*'ne hapsedildiğinde kitapları, hokkası, kâğıdı ve mürekkebi elinden alındı. İşte bunu taşıyamadı. Ölümüne varacak bir yıkıntı oluştu üzerinde. Dört duvar arasındaydı öldüğü zaman. İki yüz bin kişiden fazlasının katıldığı bir cemaatle gömüldü.

İbn Teymiye'nin ona ölümüne kadar sadık öğrencisi *İbn Kayyim el Cevzi*. O da ehli sünnet âlimlerince şiddetle tenkit edildi. Hocasının Şam kalesindeki mahpusluğunun bir kısmında ona refakat etmiş, İbn Teymiye bu kaleden sağ çıkamayınca İbn Kayyim de serbest bırakılmıştı.

İbn Haldun. Hiçbir şey yazmasaydı bile adını yaşatmaya *Mukaddime* yeterdi her halde. Ama o çok daha fazlası. Üstelik şaşırtıcı biçimde tutkulu bir devlet adamı. Siyasetin cazibesi yolunu uzun etti. Yetmiş dört yıllık yaşamını Tunus, Fas, Cezayir ve Kahire'de geçirdi. İlmiye mesleğine mensup bir ailenin meslek sırrına vakıf çocuğu olarak olgunluk yaşlarında bütün bu coğrafyalarda hüküm sürmekte olan sultanların, saltanatların, hanedanların, emirlerin, vezirlerin karmaşık siyasi ilişkilerinde önemli roller oynadı. Neredeyse sultanlar kadar güçlüydü. Desteğine muhtaç olanlar muhalefetinden korktular. Çoğu kez gözde, sair zamanlarda ise gözden düşmüştü. Siyasi hırsları siyasi komplolara karışmasına zemin hazırlayınca kendisini zindanda buluverdi. Gerçi af için kendisini hapseden sultana kasideler yazdı ama iki yıl kimse oralı olmadı. Zaman dönüp de uğrunda hapis yattığı Ebu Abdullah, Bicaye emiri olunca, İbn Haldun'u kendisine vezir yaptı. Ama Doğu masallarına benzeyen bu mutlu son o kadarla kalmadı. Çünkü İbn Haldun, hiç kimseye sonuna kadar bağlanacak ve hiçbir şey için sonuna kadar acı çekecek tıynette görünmüyordu. Ömrünün bundan öncesi gibi sonrasında da bir sürü siyasi komplonun, teorinin içinde savrulup duran İbn Haldun son yıllarında yorgundu. Kendisinden sonra meziyetleri kadar, müthiş zaafalarına da işaret edildi ama kimse kabiliyetini ve kuşaklar üzerinde uyandırdığı derin etkiyi inkâr etmedi.

İmam Rabbani (Sirkindi). Müceddid-i elf-i sani. Manevi makamı yüksekti. Manevi makam yüksekliği de ayağa bağ oluyor, dünyevî makam sahipleri nasipsiz olunca. Ki Babür hükümdarı Cihangir tarafından bir kale hapishanesine konuldu: *Gevâliyâr*.

Bir yıl sonra serbest bırakıldığında bu çileyi, Allah'ın celâlinin bir yansıması olarak yorumlayacaktı, şikâyetsiz bir kabul edişle.

Bütün İslâm âlimlerinin hapisliğine tercüman olacak bir yorumdu bu.

Osmanlı

Osmanlı'da mimarı tarafından hapishane olarak tasarlanan ilk yapı *Sultanahmet*

*Cezaevi'*dir. Tanzimat'a, o hayati dönemece yedi yıl kala 1832'de inşa edildi, çok uzun yıllar hapisane olarak şehrin tam ortasında hizmet verdi.

Geleneksel dönemde Osmanlı'nın zindanları daha ziyade kaleler ve kulelerdi. Bunların bir kısmı farklı kültür ve mimarilerden devralınmış ve zindan işlevi onlara

Osmanlı tarafından yüklenmişti. Fakat ikisi var ki Osmanlı eweli zindan mazileriyle meşhur birer ürperti defteri. Biri *Anentas Zindanları*, diğeri *Bodrum Kalesi*.

Osmanlı, adındaki çoğulluk bir ürkütücülük haberi saklayan Anemas zindanlarını İstanbul'un mirası arasında Bizans'tan devralmıştı. Bu, Arap asıllı bir Bizans komutanı olan fakat gözden düştüğü için hapsolunan Mihael Anemas'ın adıyla anılan bir yer altı zindanıydı. İçine düşenin hayatta kalabilmişse her halde unutulmuş kadar terk edildiği Anemas zindanları, Anemas Kulesi'nin dibindeki kemerli kapıdan başlardı ve yer altına doğru iki kat inerdi. İktidar çekişmeleri ve taht kavgaları arasında çalkalanan Bizans'ta, rivayete göre altı imparatorun yolu buraya düşmüş ve kasvetli duvarları arasında yer alan on dört hücrenin kim bilir hangisinde işkenceye uğramış, gözlerine mil çektirilmiş ve boğdurulmuşlardı. Zindan mazisindeki bütün ürperticiliğe rağmen Osmanlı'nın Anemas'ı kayda değer biçimde kullandığına dair bir kayıt yok.

Bodrum'un, Saint-Jean şövalyeleri tarafından imar edilen kalesi (*Saint Peter Kalesi*), 1523'te Kanuni zamanında Osmanlı oldu. Çeşitli istihdam deneyimlerinden sonra 1895'te yani II. Abdülhamid döneminde bir süre için hapisane olarak kullanıldıysa da zindanlığın asıl fütursuz hatıraları Osmanlı öncesine, şövalyeler dünyasına aittir. Bugün popüler bir müze olarak hizmet vermekte olan Bodrum Kalesi'nin zindan bölümü, kale kompleksi içindeki bir kuledir:*Gatineau Kulesi*. Top mazgalları ve hava bacaları tılandıktan sonra zindan olarak kullanılmaya başlanmış. Yirmi üç basamakla inilen zindan kapısının üzerinde Latince bir yazı var: "İNDE DEUS ABEST!" Manası: "Tanrı'nın bulunmadığı yer." Kapı önündeki balkondan işkence odasına bakıldığında oraya neden "inde deus abest" denildiği anlaşılakta. Darağacı çukuru, onun önünde tabutluk, yerde prangalı gülle, duvarda prangalı kelepçe, tavanda darağacı kafesi... Zindanın II. Abdülhamid dönemine ait en kuwetli hatırası ise yıkanmamakla övünen Saint-Jean şövalyelerinin mahkûmların lüksü için eksik bıraktığı şeyi II. Abdülhamid'in tamamlamış olması: Mahpuslar için yaptırılmış bir Türk hamamı.

Resmi manada hapisane binasını 1832'ye kadar tanımayan Osmanlı'da başlangıçta hapisaneler kale burçlarıydı ve bunların adı Farsça "karanlık ve kasvetli yer" anlamına gelen zindan kelimesiyle karşılanırdı. Ayrıca şehrin muhtelif yerlerindeki tomruk adı verilen binalar birer hapisane hükmündeydi ve her kurumun da

hapisane işlevi taşıyan bölümleri ya da müstemilâtı vardı. Makbul İbrahim Paşa'nın idamından sonra güzel sarayının bazı bölümleri arslanhane, tımarhane, hastahane olarak kullanıldığı gibi bazı bölümleri de hapisane olarak kullanılmıştı. Ağakapısı'nın, Paşakapısı'nın hapisaneleri kendi içindeydi. Topkapı Sarayı'nda Babüsselâm'da "kapıarası" denen yer, vezirlerin ve devlet erkânının, haklarında verilecek karan ecel terleri dökerek bekledikleri bir hapis yeriydi lâkin aslında bir kapıcılar odasıydı. Harem'de, kendisine kırk merdivenle inilen ve Cariyeler Hapishanesi olarak bilinen yer de serkeş cariyelerin kısa süreli "şoklamalar"la kendilerine getirildikleri münasip odalardan başka bir şey değildi. Bir yanı çamaşırhane, bir yanı hastahane, bir yanı

gasilhane. Osmanlı, büyük zindan olarak uzun süre Baba Cafer ve Yedikule'yi kullandı. Yanı sıra Rumelihisarı, Anadoluhisarı, Galata Kulesi, Kız Kulesi, Kurşunlu Mahzen ve Tersane zindanları da Osmanlı'nın asırlar boyunca zindan olarak kullandığı mekânlar arasında yer aldı. Siyasi tutuldular ve asker olanlar genellikle Rumelihisarı, Yedikule, Ağakapısı, Paşakapısı ve Kurşunlu Mahzen'de; âdi suçlular ise Baba Cafer, Tersane ve Galata zindanlarında tutulurdu.

Bir Bizans yapısı olan *Baba Cafer* âdi suçluların kapatıldığı kule zindandı. Hırsızların, katillerin, canilerin, dolandırıcıların, borcunu ödeyemeyenlerin ve ahlâksızların. Son zamanlarda kadınlara ait bir bölümü de açılmıştı. Burada mahkûmlar devlet tarafından beslenmez, halkın sadakalarıyla geçinirlerdi. Bu yüzden pencerelerinden, yardım dilenen bir sesle karşılaşmak her zaman için olasıydı, tabii ses menziline kadar ulaşabilirse. Ve zindan kapısına mutlaka dayanan her ihtilâl gibi, İstanbul'un da büyük ihtilâllerinin her birinde bu meşhur zindanın kapıları ardına kadar açılırdı.

Baba Cafer bir seyyid. Bir zindan bir seyyidin adıyla niye anılır ki? Rivayete göre Abbasi Halifesi Harun Reşid zamanında Bizans İstanbul'una elçi olarak gönderilen Baba Cafer sözünü esirgemez biriydi. Rumlarla mücadele esnasında şehit olan Müslümanların cesetlerini yerlerde sürünür halde görüp de bunu imparator huzurunda şiddetle tenkid edince gazabı üzerine çekti ve zindana atıldı. O kadar dinmez bir öfkesi vardı ki imparatorun, Baba Cafer öldüğü zaman, zindandan ölüsü bile çıkmasın, denerek aynı yere gömdürüldü. Bir seyyidin adını ve mezarını bir zindan kulesiyle birleştiren hikâye böyle. Yıllarca âdi suçluların atıldığı, zindancıyla mahkûmlar arasında rüşvet ve haraç gibi kirli ilişkilerin yaşandığı Baba Cafer Zindanı, garip ki zindana adını veren Seyyid Cafer'in türbesinden dolayı yüzyıllarca İstanbul halkından bir dilek kapısı muamelesi de gördü.

Bir parçası bugün ayakta duran Baba Cafer Zindanı, Haliç'in hemen başlangıcında, Yemiş İskelesi olarak anılan yerdeydi. Bu demektir ki önüne kumrular konan zindan pencerelerinin dışarısında yaş ve kuru meyveler, nefis kokulu kahve ve kına satan dükkânlar ve tezgâhlar sıralanmakta, orada hayat uzanmaktaydı. Çok daha önemlisi mahkûmların, kokusunu alabileceği kadar yakınında deniz vardı. İnsan denize bu kadar yakın olup da nasıl mahpus yatabilir? Her şeye alışması her halde insanın yaşama direnç ve azminden. Ayakta kalabilmek için. Bütün sevinç ve ümidi yok eden kader bolca gözyaşı getirse de bir an için başını kaldırıp çok yıldızlı bir göğe bakmak bile yaşamak için ayak diremeye yeterli bir sebeptir.

Tersane Zindanı: Diğer adı *Bambul*, bir adı da *Sintine*. Tersane, Fatih zamanında yapılmıştı, zindanı Kanuni zamanında kuruldu. Başlangıçta donanmanın ihtiyaç duyduğu muazzam beden gücünü karşılamak için istihdam edilen mahkûmların tutulduğu zindandı. Bu yüzden içindeki mahkûmlar "kürek mahkûmu" olarak anıldı. Sonraları ağır hapis cezaları da bu isimle anılır oldu.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de Tersane Zindanı'ndan bahsederken, onda yatanların daima "pây-beste ve dil-haste" bulduklarını, insanoğlunun ondan kurtulmasının imkânı olmadığını, "mürg-i zeyrek dahi bu kafese girse kanat çırpamayacağını" kaydeder. Çünkü yüksek bir korumanın yanı sıra, zemin dahi tünel kazmayı önlemek için "kat-ender-kat" mermerden yapılmıştır.

Tersane Zindanı ecneblerin de gerektiğinde kapatıldığı bir yerdi. *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri* isimli eserde, on altıncı asır Avusturya elçilerinden, nasılsa gazab-ı şahane uğramış birisi, Tersane Zindanı'nın yıpratıcı şartlarını uzun uzun sayıp dökmekle birlikte, ecneblerin kapatıldığı zindanların her birinin "kendine has küçük bir kilisesi ve mihrâbı" bulunduğunu ve dini ayinlerin rahatça icra edildiğini de özenle kaydetmektedir.

Kendini bir anda Osmanlı zindanında buluvermek yabancı sefirlerin başına az gelir şeylerden değildir. An meselesi! Tersane Zindanı'nın yanı sıra Yedikule'nin zindana çevrilmesine kadar *Rumelihisarı* da siyasi suçlular ve ecnebler için zindan olarak kullanılmıştı. Rumelihisarı aynı zamanda infazı ancak kendi subayı tarafından gerçekleştirilebilen yeniçerilerin de zindanıydı. İdam edilecek yeniçeriler de burada bekletilir ve idamın gerçekleştiği, İstanbul semalarına tek parelik bir top sesiyle haber verilirdi. Suçlu yeniçeriler için, ocağın en yetkili amirleri Yeniçeri Ağası'nın sarayı olan Ağakapısı'nın içinde de bir zindan vardı: *Ağakapısı Zindanı*.

Yedikule. Beş kulesi olan bir Bizans kalesiydi. Fatih tarafından kule sayısı iki daha eklenerek yediye çıkarıldı ve o isimle anıldı. Başlangıçta aydınlıktır Yedikule. Devletin hâzinesi saklanır onda. Anılarının karanlığı sonradan başlar. Devlet erkânından ileri gelenlerin, yüksek rütbelilerin ve savaş zamanında yabancıların kısacası siyasilerin yatırıldığı bir hapishaneye dönüşüverir. Trabzon Rum İmparatoru *David Kommenos* ve oğulları, son Abbasi Halifesi /V.*Mütevekkil* ve Kırım Hanı *Mehtned Giray* bunların arasındadır. Kulelerinde mahkûmlar için karanlık, rutubetli ve kasvetli hücreler vardır. Ve adı bir hayli kötüye çıkmıştır:

*Haber uçtu devlete de
Beş yıl yattım hapiste
Yedi düvel zindanından
Beterdir Yedikule*

Ne sadrazamlar, ne vezirler Yedikule'de önce hapsedildi sonra başını verdi veya sürgüne gönderildi. Ama tarihçesinin içerdiği en trajik vak'a *Genç Osman*'ın onun kulelerinden adı en kötüye çıkmış olanındaki bir gecelik mahpusluğu ve akabinde şehadetidir. Ve bugün hâlâ, içine kesik başların, cesetlerin atıldığı rivayet olunan (rivayet tabii) kuyu dahil onun hiçbir köşesi, o penceresiz hücre kadar karanlık değildir. Genç Osman'ın zindan odası Yedikule'nin cümle kapısına göre tam karşıdaki kulede. Hiç değişmemiş, o günkü gibi duruyor. Bir parça ışık olsa duvarlarının gördükleri görülecek ama o da yok.

*Bir şâh-ı âli-şan iken
Şâh-ı cihâna kıydılar*

Genç Osman bir zindan köşesinde boğduruldu, ama cenazesi şahlara lâıyk bir törenle kaldırıldı.

*Sarayda gece... Herkes uykuda...
Kimsenin zindandan haberi yok
Zindanda gece... Herkes uykuda...*

Kimsenin nimetten haberi yok

Böyle dese de Mevlâna, Cülûs ve Cenaze, Taht ve Kafes. Bu garip birliktelik bütün saraylar gibi Osmanlı sarayının da kaçınılmaz kaderiydi. Ve hele Osmanlı güneşinin kemalden zevale doğru düşüşe geçtiği ikinci sonrasında, hapsin en fazla alâkalı olduğu kişi: Devletlü!

Saray ve Zindan

İkbal, saklı yüzünde çoğu kez bir ölüm, hiç olmazsa bir hapis taşıyor. Bıçağın sırtında duruyor saray. Bu kader hayatın ve saltanatın geçiciliğine dair çok çarpıcı bir özet oluşturuyor. Ve eğer kader şartlardan yana cömert davranmışsa, hayatı araya giden şehzadeden geriye efsaneleşmiş bir ismin buruk lezzeti kalıyor.

Hayatı, özellikle de Avrupa'daki esaret yılları hakkında henüz okunmamış bu kadar belge varken Fatih'in şehzadesine bunca ilgi duymamızın nedeni mahpusluğundan. Devleti ve zilleti aynı bir kafeste taşıyan ruh ve beden oluşundan: *Cem*.

"Babalar ve Oğullar" değilse de bir "Biraderler" hikâyesinin cazip mağduru. Zarif ve şair şehzade. Dahası, yirmi gün için sultan. Tuğrası var, hutbesi var. Bu hikâyede elbet ihanet var. Öyle ki "Şahsi hürriyetine dokunulmamak kaydıyla" sığına/verildiği Rodos şövalyeleri en fazla da şahsi hürriyetine dokunurlar onun.

Şövalyelerin eline düştükten sonra Cem'in, II. Bayezid için hem bir tehdid hem bir prestij sorununa dönüşen Avrupa'daki varlığının hoş tutulması uğruna İstanbul'da pek çok Hıristiyan esiri salıverilmişti ve hiçbiri neden salıverdiklerinin farkında bile değildi. Önemi de yok. Nasılsa dünyanın en kıymetli esiridir Cem. Esirliği şanına lâıyık bir görkemle müsavidir. Ama sultanlar gibi karşılanıp sultanlar gibi uğurlansa da artık hür değildir. Elden ele devredilir. Kıymeti sonuna kadar sömürülür. Devrin sonu bir hisar, Cem'i gerçekleşmesi mümkün olmayan onca ümidinin sonunda götürüp *Rumilly Hisarı*'na koyarlar. Her gün hisarın penceresi önünde birikip Cem'i görmeye çalışan köylüler parmaklıklılı pencereye bir de isim takarlar: Türk penceresi. Sonrasında

Cem bir başka kaleye kapatılır: *Pouet Kalesi*. Bu arada hisar beyinin kızı Helen düşü verir Cem'in hikâyesine. Gerçek midir, sadece bir yakıştırma, bir romans mı belli değil. Ama yeniden yer değiştirir Cem.

Çember iyice daraldı. Kaçmayı düşündü, başaramadı. Düşüncesi bile korkunç. Bir kule inşa edildi: Yedi katlı. Cem'in kule mahpusluğu dört yıl sürdü. Şiir, satranç, düşünce ve âh! Ama mahpusluğu onun gardiyanlarına da ağır gelmeye başlamıştı ki şövalyelerin elindeki inhisar Papa'ya devredildi. Önce Vatikan'ın kral dairesinde ağırlandı, ama aldanmamak kapılar yine kapalı, altı yıl sonra Cem yine bir kaleye kapatıldı.

Kaç kale, kaç kule, kaç hisar girdi Cem'in hayatına? Bu hikâyenin ölümden başka sonu yok.

Ne kalır ki zindan duvarlarında? Birkaç özlem sözcüğü, üç beş mısra. Âh uçar yazı kalır. Cem'in mısraıyla;

Hayfâ ki geçti bilmedik ol hoş zaman idi

Fakat ikbal ile idbar birbirine bu kadar yakın dururken, herkesin yolu Genç Osman gibi Yedikule'den, Cem gibi Avrupa şatolarından geçmeyebilir ki. Zindanın daha pratik yolları da varken, sarayların zindana dönüşebilmesine neden şaşmalı? Neticede kapılar sımsıkı kapandığında saray da zindan.

Devletlünüin zindanı: Kafes

Kafes. Bir adı da *şimşirlik*. Babası ölen şehzadelerin sarayda hapsedikleri yerin adı. Oysa bülbül altın kafeste özgürlüğünü aramakla meşhur. Şimşir ağaçlarıyla çevrili küçük bir bahçe, içinde birkaç oda ve yüksek duvarlar. *II. Ahtried, II. Süleyman, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid*. Göz hapsinden daha fazlasıdır üzerlerindeki. Ve bu karanlığa rağmen on yedinci, on sekizinci asırlarda Osmanlı'nın bir masal cümbüşüne benzeyen açık hava eğlenceleri, sünnetleri, düğünleri bambaşka bir âlemdir. Niye ki hepsi de açık havada yapılan sûra sürûra bunca rağbet? Cevabı basit galiba. Beş yaşında, altı yaşında en babayiğidi on üç yaşında kafesin loşluğuna kapatılıp da kırk üç yıl, kırk dört yıl, elli bir yıl ışığı özleyenlerin kapılar açıldığında eğer gözleri kamaşıp da tekrar karanlığa sığınmıyorlarsa yapacakları tek şey değil midir bir daha bahçeden içeri girmemek? Veyahut belki biraz daha kısa ama kafesin

Ebediyyen açılmaması için anahtar deliği eritilmiş kurşunla örtüldü. Fazla uzun sürmedi Sultan İbrahim'in kafesi. Kilidi kör demir kapı, cellâtların gücü önünde ne ki, birkaç vuruşta yıkılıverdi. Duvarlarda inleyen sesi harem halkını bizar ettiği için değilse de Sultan İbrahim'in, on gün sonra kafesinden cenazesi çıktı.

Tanzimat, Meşrutiyet, Mütareke

1839'da Tanzimat fermanı okundu.

1876, Birinci Meşrutiyet; 1908, İkincisi.

Arada II. Abdülhamid'in otuz küsur yılı var.

İttihat ve Terakki 1912'den sonra diktalaşarak askerileşti.

1918'de İstanbul işgal edildi, Mütarake dönemi.

1923, Türkiye Cumhuriyeti.

Bizde modernleşmenin tarih şeridi üzerinde Tanzimat'la birlikte yeni bir aydın tipi oluşur. Merkezi otoriteyi karşısına alması onun karakteristiği olup, öyküsü Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet üzerinden 12 Eylül'e varan bir hiza çizgisinde okunabilir. Siyasi suçlu. Politik hükümlü.

İdealleştirilmiş soyut bir kavram uğruna çekilen çilenin mitoslaştırdığı, bizde ilk kahramandır *Namık Kemal*. Bir başka ifadeyle politik düşünceleri ve davranışları yüzünden başı derde girmenin modern Türkiye'deki tarihçesi onun temsil kabiliyetiyle başlatılabilir. Fransız Devrimi'nin getirdiği fikri atmosferden aldığı yoğun etkilenme Namık Kemal'in söylemine bir Bastille değilse de bol miktarda zindan, zalim, zulüm terminolojisini yerleştirir. Çünkü Fransız ihtilâlinin ucu hiç olmazsa Meşrutiyet'e çıkacak temel prensiplerini savunmanın, en kısa yoldan yönetime karşı çıkmak anlamına geldiği monarşik bir sistemin önünde sesini yükseltmektedir. Ve temel meselesi daha fazla hürriyettir. Bunun bedelini ödemekten imtina etmez de. Ömrünü sürgünlerde ve hapisanelerde geçirdiğine dair toplumsal tabana kadar yayılmış bir şöhretin sahibi olsa da onun kalebinden tek mahpusluğu Magosa'da gerçekleşir. (Resmi manada menfa/sürgün sıfatını üzerinde taşıdığı tek coğrafya da Magosa'dır. Diğerleri "oturmaya memur"). Henüz otuz altı yaşındadır ve "uslanacak" gibi de görünmemektedir. Söylemiştir; "Ayağı bağlı aslanın acizliği kendi aybı değildir" ve "Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten."

Magosa'da Namık Kemal başlangıçta gerçekten daracık bir hücrede, kendi ifadesi ile "mezara benzeyen" çetin bir zindandadır. Fakat o ruhen metanetli, bedenen dirayetlidir. Magosa mektuplarına bakılırsa, vapurun kendisini Kıbrıs toprağına bıraktığı andan itibaren, yaşadıklarına için için gülmekte, zindanındaki ilk gece bütün gürültü patırtıya rağmen dokuz saat mışıl mışıl uyumakta, dönüp kendi içine bakınca da bu "yolun" başlangıcında gönlünün kendi kendisine verdiği sözün ciddi olduğunu fark etmektedir: "Vaktiyle bu mesleği ittihaz ettiğim vakit, zehabımı hayatıma tercih etmiş idim, meğer gönlümün o zaman verdiği karar ciddi imiş." Değil mi ki,

Altı cin bir iistii de birdir yerin.

Namık Kemal Magosa'da üçüncü gün daha geniş bir yere alınmış ve akabinde gün geçtikçe şartları iyileştirilmiştir. Emsali mahkûmlara göre bir hayli şanslı görünmektedir. İstanbul'la düzenli olarak yazışabilmekte, gönderilen paketlerle hemen her türlü ihtiyacı karşılanmakta, bir zabitin nezaretinde Ada'da dolaşabilmektedir. Ama hepsinden önemlisi bir yazar olarak kâğıdı kalem eksik değildir. O kadar ki ilki ve sonuncusu hariç tiyatrolarını, meşhur edebi tenkitlerini, bu arada ilk Türk romanı sayılan *İntibah*'ı Magosa'da kaleme alacaktır. Ama yine de Namık Kemal etrafında çok kuwetle teşekkül eden imge bu kalebindikle tamamlanır: Magosa Mahkûmu. Hürriyet Kahramanı. Namık Kemal bundan sonra hangi zulme uğrasa (1876'da beş ay tutukluluktan sonra Midilli, Rodos, Sakız; bir daha göremeyeceği İstanbul'dan uzaklık bir zulüm), çizdiği resme fazla derinlik katmaz, biraz genişlik o kadar.

Namık Kemal'in resmi manada hapis ve sürgün edilmesinin görünürdeki nedeni olan *Vatan Yahut Silistre* piyesinin 1873'te kopardığı fırtınanın dalgaları kuwetliydi. Beraberinde başkalarını da sürükleyiverdi ve Türk gazeteciliğinin yüz akı isimlerinden *Ebüzziya Tefvik* de kendisini Rodos'ta buluverdi. Üstelik yalnız değildi. Yanında: *Ahmed Midhat Efendi*. Sıfatları: Kalebind.

Ebüzziya hapishanede diğer mahkûmlara el sanatlarını öğretiyor, *Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniye'yi* hazırlıyor, yazdığı yazıları İstanbul'a gönderebiliyordu gerçi. Ama bir mahkûmun yazı yayımlaması "mevzuata binaen" mümkün olmadığından, hapishane; yazılarını o vakte kadar Mehmet Tefvik olarak imzalayan bu gazeteciye yeni bir isim armağan etti: Ebüzziya. Yani Ziya'nın babası. Ziya'nın babası, serbest kaldıktan sonra da yazılarını Ebüzziya Tefvik olarak imzaladı. Ne de olsa yeni isim yeni hayat. Lâkin o yeni hayat da eskisinden pek farklı olmamış olmalı ki, Ebüzziya Tefvik Bey, II. Abdülhamid zamanında da, İttihat ve Terakki iktidarınca da defalarca tutuklandı, hapse atıldı, çıkardığı gazete ve dergiler kapatıldı, toplatıldı. 1913'ün İttihat ve Terakki İstanbul'unda, Kadıköy vapurunda öldüğünde, matbaasından evine dönüyordu ve hapisten bir gün ewel çıkmıştı.

II. Meşrutiyet ewelinde saltanat ve muhalefet arasındaki kaçınılmaz gerilim, bazen bend yıkacak voltaja ulaştı. *Midhat Paşa*. Tanzimat döneminin bu kabiliyetli fakat kendi başını derde sokmaktan kurtulamayan paşası. Abdülaziz'in hal'i ve şaibeli ölümünün sorumlularını yargılamak üzere II. Abdülhamid tarafından kurulan Yıldız mahkemesince yargılandı. Cezası önce idam. Sonra müebbede çevrildi. Taif'e yollandı.

Taif, Mekke'nin yazlığıydı. On bir kişi olan Taif mahkûmlarının güzergâhı Mekke'den

geçip de kafilâ Mekke toprağına ayak basınca, Midhat Paşa, götürülmekte olduğı taşıttan inerek yürümeyi tercih etti. Taif yolculuğı bir nasipsizliğin yolculuğı, bütün ricalarına rağmen Kâbe-i Muazzama'yı görüp, bu kadar yakınından geçtiğı halde onu ziyarete muvaffak olamadı. *Taif Kalesi'*ne konulan mahkûmlar (Paşalar hariç) yerel yönetimin işgüzarlığıyla önce prangaya vurulmuşlarsa da sonradan prangalar çıkarılmış ve sadece pencerelerin demirlenmesi ya da örülmesiyle iktifa edilmişti.

Midhat Paşa Taif'te aksamalı da olsa İstanbul'la yazışmaya çalıştı. Bir yandan *Beyzâvî Tefsiri*, bir yandan *Plutarkos* okuyan bu sabık Osmanlı sadrazamı (hem II. Abdülhamid'in de sadrazamıdır), Taif Kalesi'nde zamanını asıl *Kur'an* tilâveti ve hıfzıyla geçirmektedir. İşin enteresanı, altmış yaşını geçen Paşa, mektuplarına bakılırsa kendisini ahiret hazırlığına verebilmiş olmaktan neredeyse memnun görünmektedir:

"Bizim arkadaşların cümlesi kederli ve üzgün iseler de ben onlar kadar üzüntülü değilim. Ve şu durumum benim için tasavur olunduğı derecede güç ve ağır gelmiyor. Sebebi yaşın altmışı geçmiş olması. İnsan şu ömür üzerine daha kaç sene yaşayabilir? (....) En ziyade zihni meşguliyetimi *Kur'an*'ı tilâvete hasredip elhamdülillah *Kur'an-ı Kerim*'i yeniden ezberleyip hıfza müyesser oldum."

Midhat Paşa gerçekten de "şu ömür üzerine" iki buçuk yıl daha yaşayabildi. Ve tarihe, faili meçhul bir cinayet bırakan bir gecenin karanlığında boğularak öldürüldü. Midhat Paşa, Taif Kalesi'nde hatıralarını da yazmış ve tarih gerçekliğı muamma olan tek şey hakkında çok şey söyleye dururken, o hesabını "Arnavut tüfenkçilerin olmadığı, herkesin çıplak geleceğı mahkeme-i kübrâ"ya havale etmişti. En doğrusunu sadece Allah bilir.

Masum bir Osmanlı padişahının hal'i ve katlinin sorumlularının bulunup cezalandırılması için bir başka Osmanlı padişahı tarafından kurulan mahkemede hüküm giyerek Taif Kalesi'ne hapsedilen on bir kişiden sadece 1908'e kadar ayakta kalabilen dördü oradan sağ çıkabildi. Diğerlerinin ise çeşitli tarihlerde bu zindandan cenazeleri çıktı.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra iktidara gelen ve Paşa'ya sahip çıkan İttihat ve Terakki Taif'te onun mezarı başında bir tören düzenlenmesini sağlamıştı. Celâl Bayatın cumhurbaşkanlığı esnasında ise cenaze İstanbul'a getirilmiş, önce Yıldız Parkı'ndaki Çadır Köşki'nde (Çadır Köşkü, Yıldız mahkemesinin mekânı ve o süre içinde Paşa'nın hapisanesiydi) hazırlanan katafalka koyulmuş sonra da Hiirriyet-i Ebediye tepesindeki yerine defnedilmişti. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar bu tören esnasında gazetelere beyanat vererek, "milletine hizmet edenlerin kıymetlerinin hiçbir zaman azalmayacağını" ifade etmişti. Her zaman için güçlü ve dirayetli bir adam olan reisicumhurun başbakanı ise zarif ve zaif bir Egeli. Sene: 1951. Tarihin tekerrür etmesine dokuz on yıllık bir zaman var.

I. Meşrutiyeti İhtilâl-i Kebir'in "hürriyet, müsavat, uhuwet sloganı" ile hazırlayan Türk entelijansiyası, II. Meşrutiyeti ise "Marseilles" ile kutlar, Fransız Milli Marşı. II. Abdülhamit "devrildikten" sonra İttihat ve Terakki gizli cemiyet ile siyasi parti arasında aykırı ve taşkın gezine dururken, bir yandan Jön Türklerin devamı, bir yandan da Fransız İhtilâli'nin "Jakobenler"i gibi görüntü verirken, kısacası diktalaşarak askerileşirken, bir haylidir zindan olur *Bekirağa Böliiğii*.

Yakın dönemin meşhur askeri hapisanesi. Şimdi İstanbul Üniversitesi Merkez binası olan o zamanki Seraskerlik Dairesi'nin Süleymaniye'ye bakan tarafındaydı. Kimi

rahmetin tecelli ettiği bir isim, bir zindanı bir türbeye çevirir, kimi disiplinle zulmü karıştıran bir isim bir zindanın ismi olur. Bekirağa Bölüğü hiç de tekin olmayan şöhretini ilk müdürü olan Binbaşı Bekir Ağa'nın isminden almıştı. Ve bu şöhret İttihat ve Terakki'yi iktidara getiren 1908 Meşrutiyeti sonrasında katlanarak arttı. Otuz üç yıllık "karanlığın" üzerine doğma iddiasında olunca hürriyet de yolunu şaşırıyor zahir ve şeb-i yeldada karanlık karanlığı aratmıyor.

Garip olmayan cilveyle, on yıl sonra, imparatorlukların başını yiyen I. Cihan Harbi akabinde iktidarını kaybeden İttihat ve Terakki mensupları da, değişen siyasi dengelerin oluşturduğu mağduriyet zemini Mütareke İstanbul'unda (İngilizler ve Saray İttihat ve Terakki düşmanlığında birleşmiş), bir müddet *Arapıjan Hanı* ve Bekirağa Bölüğü'nde ağırlandı. Aralarında Prens Abbas Halim Paşa, Prens Sait Halim Paşa, Musa Kâzım Efendi, Fethi (Okyar) Bey, Ahmet Ağaoğlu, Ahmed Emin (Yalman) ve Ziya Gökalp da vardı. Sonrasında altmıştan fazla kişilik bir grup Malta'ya sürgüne yollandı. Malta sürgünleri, adada nemli ve kasvetli zindanlarda kalmamakla birlikte, Malta da bir zindan olarak muhayyilelerdeki yerini aldı.

Bekirağa Bölüğü, 1950 sonrasında, mimarını önce bir zindana sonra bir darağacma götürecek olan yol açım çalışmaları arasında yıkılıp giden onlarca tarihi binadan biri olarak yok olup gitti. Bir adı kaldı geriye.

kederden çıldırtırsa o, ertesini gün ne hürriyet, ne aşk, ne kavga. Sadece toprak ve güneşle bahtiyardır. Başka türlü ayakta kalmanın imkânı yoktur çünkü. Ve;

boyu u rı un bore udu r faka t

düşmana inat

bir gün fazla yaşamak

(Hapiste Yatacak Olana Bazı Öğütler)

Yaşamak, öylesine doludur ki Nazım'ın içinde, bu sevincin sebebi merak bile edilebilir. Piraye'nin aşkı? Mukaddes addedilen bir dava uğrunda feda edilen benlik neşvesi? Sanatkâr ben'in mazlum ben'i telâfi ve tedavisi? Aynı anda elbet hepsidir Nazım'ı bunca muhkem tutan. O kadar ki idam istemiyle yargılanırken bile o türküsünü söylemektedir:

Fakat

emin ol ki sevgili

zavallı bir çingenenin

kıllı, siyah bir örümceğe benzeyen eli

geçirecekse eğer

ipi boğazıma,

mavi gözlerimde korkuyu görmek için boşuna bakacaklar Nazım'a!

Haydi bunlara boş ver.

Bunlar uzak bir ihtimal.

Paran varsa eğer bana fanila bir don al,

Tuttu bacağımın siyatik ağrısı.

Ve unutma ki

daima iyi şeyler düşünmeli

bir mahpusun karısı.

İdealizmini, dolayısıyla romantizmini, hayatın hem de bizatihi kendi hayatının yaşanmışlığı üzerinden "yansıtmayı" başarmış olması Nazım mitosunun temel nedeni midir acaba? Yoksa bu cazibe, ne sadece şairlikten, ne de sadece komünistlikten ya da

âşıklıktan kaynaklanabilir bir şeydir.

Nazım'ın etkisi bir çığ gibi büyürken, ondan sekiz yaş küçük olan *Kemal Tahir* de hükümlü olarak memleketinin hapishanelerini dolaşmaktadır. Bazen aynı hapishanede yatarlar, Çankırı Cezaevi. Bazen dolu dolu yazışırlar. Bunlar yazılmakta ve yazılacak olan eser taslaklarından gündelik hayatın dağdağasına kadar yoğun paylaşımlar içerir. Bir de, nasılsa içeride zaman bol! Ama yazılan her mektup adresine gider mi? Hele de hem çıktığı hem girdiği mekânda açılmış zarfının iç kapağına bir "okunmuştur" damgası vuruluyorsa. Kemal Tahir, *Mapusaneden Mektuplar*' ın "Önsöz"ünde, bu kitapta yer alan mektupların 242'sinin de hem göndericinin hem alıcının yattığı hapishanelerde okunduğunu kaydeder. Hapishanede yatanlara verilecek en uygunsuz hediye bir mektup açacağı olmalı. Hapishanede yatanın özlediği de her halde kendisinin açabileceği bir mektup zarfı.

Kemal Tahir tam on iki yıl *Çankırı, Malatya, Çorum Hapishaneleri*'nde dolaştı. Mahpusluk, ruhunu budarken çiçeğini gümrak kılmış olmalı ki edebiyata hevesli bir şair olarak girdiği hapishaneden bir romancı olarak çıktı. Bir o kadar da, kendisini daha da usta bir romancı kılacak olan malzemeyi zihninde ve defterlerinde toplamıştı.

Bir şey daha. Şaşırtıcı olmayan bir şey. Kemal Tahir tarafından kendisine yazılan mektuplar iki kapak arasında edebiyata mal edilmiş olsa da (*Fatma İrfan'a Mektuplar*), Fatma İrfan, kocasını hapishanede bırakarak ondan boşanmayı tercih etmiştir. Niye ki? Bunun Fatma İrfan nezdinde geçerli nedenleri vardır elbet. Fakat neden neden üstünde, hiçbir kadın ölümler evinden bir diri çıkarmayı başaramadığından mı, çıkartsa da yaşatamadığından mı? Bunu da Münewer'e sormalı.

Sinop Cezaevi

Kimi zindanlar acımasızlığıyla ünlü. Kimi zindanlar da içine düşenleriyle meşhur. Başında bir "tarihi" sıfatı taşımayı daima seven *Sinop Cezaevi* de içinden gelip geçenleriyle neredeyse müftedir.

Başın öne eğilmesin

Aldırma gönül aldırma

Ağladığın duyulmasın

Aldırma gönül aldırma

Sinop Cezaevi, Antik dönemden Selçuklu'ya, Selçuklu'dan Osmanlı'ya uzanan tarihçesi boyunca bir yandan yıkılan bir yandan yapılan bir kale manzumesi. Osmanlı zamanında uzun süre tersane olarak kullanıldı, cezaevine sonra dönüştürüldü. 16. asırda bir suhte ayaklanmasının ardından orada hapsedilen iki suhte ilk mahkûmları oldu. Dört yüz yılı aşkın zindan mazisindeki son şeklini 1882 ilâ 1950 arasındaki süreçte aldı. Azgın dalgalara ve yalçın kayalıklara açılan tek cephesiyle İf şatosu gibi.

Evliya Çelebi'ye bakılırsa;

"Sinop Mapushane-i kübrâsı aziym bir kale-i kahhardır. Üç yüz demir kapısı, devler

misali zalim gardiyanları, kollarını demir parmaklıklara dolamış, her birinin bıyığına on adam asılır nice azılı mahkûmları vardır. Kulelerinde jandarmalar ejder misali dolaşır, nezübillah mahkûm kaçırmak değil, kuş bile uçurtmazlar."

Kendisinden kaçmanın imkânsızlığı, şartlarının acımasızlığı iyi bilinen Sinop Cezaevi'nin bize yakın şöhreti Çelebi'nin rivayet ettiği gibi "her birinin bıyığına on adam asılır" cinsinden olmasa da, yine de çoğu sol kanat mahkûmlarından. *Mustafa Suphi* (ki Çelebi'ye inat, buradan kaçmayı başaranlardan biriydi), *Kerim Korcan*, *Osman Deniz*. En meşhurları ise *Sabahattin Ali*.

"... Uzun zamanlar deniz kenarında ve surlar içindeki bir hapisanede kaldım. Kalın duvarlara vuran suların sesi taş odalarda çınlar ve uzak yolculuklara çağırırdı. Tüylerinden sular damlayarak surların arkasında yükseliveren deniz kuşları demir parmaklıklara hayretle gözlerini kırparak bakarlar ve hemen uzaklaşırlardı."

Bunlar Sabahattin Ali'nin "Duvar" adlı hikâyesinin ilk cümleleri. Berrak bir suyun derin sadeliğindeki eserleriyle Yeni Türk Edebiyatı'nın dikkate değer simalarından biri olan Sabahattin Ali, fırtınalı hayatında "Kâh el üstünde kâh hapiste"dir. Devrin reisicumhurunu (yani Atatürk'ü) eleştiren bir şiirinden dolayı Sinop Cezaevi'ni boyladığında denize o kadar yakın yatmaktadır ki,

Dışarda deli dalgalar

Gelip duvarları yalar

Sabahattin Ali en büyük özgürlükleri tahayyül ettiren denizi dinleyip de görememek az azap mıdır, bunu istifham eder. İstifham, çünkü cevabını zaten bilmektedir. Denize bu kadar yakın olup da denize dalamayanların halini de her halde bir "Mapusane Şarkısından daha iyi hiçbir şey dile getiremez. Aldırma!

Görmesen bile denizi

Deniz gibidir gökyüzü Aldırma gönül aldırma

Sinop Cezaevi'nin konuklarından birisi de *Kerim Korca ti* 'dir. 1938-1948 yılları arasında, on yıl Sinop Kalesi'nde yatmış bir yazar olarak bu malzemeyi edebi esere dönüştürür. Roman olsun için değil, dayanmak için belki. Önce bir şiir, kızma:

"... İşte sürgünler cehennemi olarak

Ün yapmış Sinop bu

Nelerin gelip

Deve kervanları misali

Nelerin göçtüğünü

Surlardan kalelerden

Ve genç pehlivanlar gibi

Dirice köprüye yatmış

Kemerlerden ibretle oku

Martılar

Çığlık çığlığa uçuşurken Karadeniz asırlarca

Ağır toplarıyla döğmüş döğrnüş kıyılarını..."

Sonra romanlar, öyküler: *Tatar Ramazan*, *idamlıklar*, *Linç*.

Sinop aynı zamanda bir sürgün yeri idi. Sokaklarında dolaşan her dört kişiden ikisinin sürgün, birinin gardiyan olduğu acı bir tebessümle anlatılır. 1913'te Sinop'a sürülmüş olan *Refii Cevad, Sayılı Fırtınalar* adıyla romanlaştırdığı anılarında, "... Memleketin ceza tarihinde ayrı bir ehemmiyeti haiz olan Sinop zindanı kalebendlerin ilk merhalesiydi. Burada sükûnet bulmayanlar Bodrum Kalesi'ne, orada da azgınlığa devam edenler Payas'a sevk edilirdi..." dedikten sonra 1. Cihan harbinde Sinop mahkûmlarının affedilerek cepheye sürüldüğünü kaydeder: "1914-1918 harbinde bu kanlı katillerden bir alay teşkil edildi. Bütün zindanlar boşaltıldı. (...) Mahkûmların

sevk edileceği haberi üzerine zindanın cümle kapısına biz de yığıldık..." demektedir.

Mahkûmların Sinop Cezaevi'nin kapısı önüne son yığılmaları ise yakın bir zamanda gerçekleşti. 6 Aralık 1997 tarihinde, meskûnu bulunan beş yüz tutuklu ve hükümlü Sinop Cezaevi cümle kapısının önünde toplandı ve bir daha dönmek üzere Sinop zindanını boşalttı. Kendileri? Dalgaları hiç dinmeyen Akliman mevkiinde yapılan *Yeni Cezaevi'ne* gittiler.

Sinop Cezaevi şimdilerde sorumluluğu Adalet Bakanlığında Kültür Bakanlığına devredilmiş bir tarihi eser hükmünde. Çok çekici. Onu bir müze olarak bunca cazip kılan şey, ziyaretçilerinin cümle kapısından içeri adım attıkları andan itibaren bir müzeyi değil kiri-pası, teri-gözyaşı üzerinde bir hapisaneyi geziyor olmaları. Bütün müşahede hücrelerinin kapıları ardına kadar açık. Cezaevinin en mahrem, en gizli, en tekinsiz ücralarında tel örgü, zaman ve kafes sınırlaması olmaksızın isteyen istediği kadar kalabilir. Kendi koşuşunu, bilet alarak gezmeye gelmiş bir mahkûm eskisiyle ya da hükümlü olarak kopamayarak turist rehberine ya da incik boncuk satıcısına dönüşmüş gardiyanlarla burun buruna gelebilir. Tarihi Sinop Cezaevi hâlâ hapisane ama mahkûmu yok. Ama sessiz ama derûnu mahşer. Bu kadar ilgiyi bu tezat çekiyor.

Yeni Cezaevi? Onunsa dönüp tarafına bakan yok.

"Toplumsal Gerçekçiler"

"Nazım'ın yolu mu, Nazım'la aynı yol mu" sorunsalı '40 sonrası "toplumsal-gerçekçi" şair ve yazarları arasında bir kılçık gibi dursa da, Nazım yasaklı olsa da, onun oluşturduğu muazzam etki dalgalar halinde büyümektedir ve bu etkide mahpusluklarının büyük pay sahibi olduğu muhakkaktır. Bedri Rahmi, Nazım'dan, zulme uğramış özgürlük savaşçısı resmini çıkarırken aşkın lisanıyla terennüm etmektedir:

Ne bir haram yedin ne cana kıydın

Ekmek kadar temiz su gibi aydın

Hiç kimse duymadan hükümler giydin

Yiğidim aslanım hurda yatıyor

Sade Nazım değil. '40 sonrası'nın toplumsal-gerçekçilerinin özgeçmişinde mahpusluk bir onaylanım imgesi, neredeyse bir yakışıklılık aksesuarına dönüşmektedir.

Haşan izzettin Dinamo, Rıfat İlgaz, Niyazi Aktınçtoğlu, A. Kadir, Vedat Türkali, Attilâ İlhan, Can Yiicel', Enver Gökçe, Arif Damar, Erdoğan Alkan, Şükran Kurdakul, Haşan Hüseyin, Ataol Behramoğlu, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Fakir Bay kurt; Çetin Al tan, Aziz Nesin... Çoğu gizli

örgüt kurma/katılma suçundan yargılanırlar. Maddeleri meşhur: 141-142. Bir kısmı hüküm yer, bir kısmı beraat eder. Ama yattığı da ona yeter. Söz uçar yazı kalır. Hapishaneye düşenin özgürlüğü düşünceleridir. Düşünce de dilden ibarettir. Bu yüzden hapishanede yapılabilecek en iyi şey yazmak. Şiir olsun diye değil elbet bunca acı. Ama geriye en fazla da şiir kalır.

Ahmed Arif. İki kez tutuklandı. 142 mağduruydu. Hasretinden Prangalar Eskittim yayımlanan tek şiir kitabı ama görmezden gelinemeyecek bir baskı sayısının sahibi. Sadece hapishaneyi değil aşkı da anlatıyor, cazibesi bu tekinsiz birliktelikten:

Bir ufka vardık ki artık Yalnız değiliz sevgilim Gerçi gece uzun Gece karanlık

Ama bütün korkulardan uzak Bir sevdadır böylesine yaşamak Tek başına Ölüme bir soluk kala Tek başına

Zindanda yatarken bile Asla yalnız kalmamak (Yalnız Değiliz)

141. maddeden hüküm giydiğinde *Vedat Türkali*, Kuleli Askeri Lisesi'nde edebiyat öğretmeniydi. İstanbul'un ilk resmi hapishanesinde yattı. Oysa Sultanahmet Cezaevi'nin duvarları dışında hayat ve İstanbul bir nabız gibi vurup durmaktadır.

Güvercin sesi, çocuk sesi, tren sesi Parmaklıklara yakışmayan ne varsa Duvarlarında (Sultanahmet Cezaevi)

Ama ne çıkar? Her şey "Şimdi haramilerin elinde" olan o İstanbul için değil mi?

"Bekle zafer şarkılarıyla caddelerinden geçişimizi." "Hey sen ne güzelsin kavgamızın şehri."

Boşuna çekilmedi bunca acılar İstanbul Bekle bizi

Büyük ve sakin Süleymaniye' nle bekle

Tophane'nin karanlık sokaklarında Koy un koyuna yatan Kirli çocuklarıyla bekle bizi (İstanbul, Eski Şiirler Yeni Türküler)

Can Yücel. Hapishane koğuşu bu. Hiç ışıklar kapanır mı? Kapanmaz elbet. Meğer ki umumi cereyan kesikliği. Şair imgelemi, eve doğru yola çıkıyor, Boğaz sularından.

Tam ben de eve doğru açılıyordum Şıprıdatmadan hiç kürekleri Yanmaz mı tepemde o yüz mumluk ışık!

(Ya'u)

Ve ki, Sardunyanın tutuklanışı: "Sardunyaya Ağıt":

Yataklık etmiş ki zaar Suçu tevatür ve esrar Elbet bir kızıllığı var İkindiyyin saat beşte

Can Yücel 12 Mart tutuklularındandı. Che Guevara'nın *Gerilla Harbi* ve *İnsan ve Sosyalizm* kitaplarını çevirdiği için 15 yıl cezaya çarptırılmış, 1974 affıyla çıkmıştı.

Şarkı sürüp gidiyor ama 12 Eylül sonrası siyasi tutukluların hapishane koşulları iyice değişti. Kemal Tahir romanlarından iyi tanıdığımız, mürekkep yalamışlığından ötürü hem hapishane idaresi hem diğer mahkûmlar nezdinde saygınlığı bulunan (demek ki onlarla bir arada yatan) anlatıcı figür, siyasi hükümlü/tutuklu, romantik bir siluet olarak tarihe karışıyor. Hapishaneler de değişti. Anemas, Baba Cafer, Yedikule, Bayrampaşa, Toptaşı. Hatta Metris, Mamak, Sağmalcılar? Ne oluyor da bir zamanlar hükmi şahsiyet taşıyan zindanlar şimdilerde kimliksizleşiyor, sadece bir koddan ibaret kalıyor? A, B ve C tipi, yanı sıra K tipi, Özel Tip. E belâli harf, açığı var

kapalı var, E tipi; ama harflerin en zalimi F mi ki, F tipi! Harflerin hepsi tükenecek mi böyle?

İçimizdeki Hapishane: Labirentin Sonu yazarının "içeriden" bir bakışla soruverdiği soruyla, insan merak etmeden duramıyor: "Hapishaneler nereye doğru gidiyor?"

Necip Fazıl ve Cezalandırılan Müslümanlar

Bir ülkü uğruna hapis yatanların, ki sistem, bireyini düşüncesinden değil eyleminden dolayı yargıladığı iddiasındadır çoğu kez, en meşhurlarından birisidir *Necip Fazıl*. Meşhur, güçlü ve etkileyici. İslâmî duruşuyla, zamandaşı Nazım'ın (Necip Fazıl üç yaş küçüktür ondan) temsil ettiği kıymetlerin tam karşı kutbunu temsil ediyor olsa da, o da sistemin dışındadır. Ama aynı şeye zıt iki şeyin birbirine benzerliği teorik olarak doğru dursa da hayatta aksamaktadır. Ve Nazım, "Ağa Camii"nden geçen yoldan iyice çıkarken, Necip Fazıl "Ağa Camii"nde bir vaaz vakti yola gelmektedir. Bir Nakşi Şeyhi olan Abdülhakim Arvasi ile karşılaşması, Necip Fazıl'ın milâdını teşkil eder:

"Benim Efendim."

Milâdın tecellisi var. Tecellinin levhi, *Büyük Doğu*'nun sahifeleri. *Büyük Doğu* otuz altı yıllık bir hikâyedir. Bir nehir roman.

Yakıcı bir hayal kuveti ve yıpratıcı bir muhayyileydi Necip Fazıl. Eğer doğru yatağı bulamasa yatağında en ewel kendisi boğulurdu. Akması için en uygun yatağı bulduğunda ise "Artık ben nasıl susabilirim," dedirten gerçeğinin bu kadar hayata geçirilmesi kaçınılmazdı. "Şahsi bir zevk ve saklı bir telkin" bâbında kaldığı sürece kimseyi ürkütmeyen şey, *Büyük Doğu* sahifelerinden aşikâr edilmeye başlanınca başladı Necip Fazıl'ın da mahkemeleri, mahkûmiyetleri.

Necip Fazıl'ın mahkemeleri, mahkûmiyetleri, tevkifleri, tahliyeleri, beraatleri bir ömür çizgisinin üzerinde ince fakat karmaşık desenli bir tül gibi örtülüdür. Dökümünün yapılması bir ömrün dökümü anlamına gelir. Kimi bir gün, kimi bir buçuk yıl, kimi birkaç ay; dokuz kez hapse girdi. Kimi hasta ve hamile eşiyile birlikte götürüldü, kimi Bolu dağlarında yolu kesildi, kimi bir davadan tahliye olarak çıktığı hapishane kapısında bir başka mahkûmiyet kararının infazı için camsız ve kırmızı renkli hapishane arabasına koyularak götürüldü.

Pek çok iktidara denk düşen yaşam çizgisi üzerinde Necip Fazıl bir değil her devrin mahkûmudur. CHP, DP. Arada Milli Birlik Komitesi. Nihayet AP. Kendi ifadesiyle, "Her devrin mahpusu ve menhusu, mevkufu ve matufu, makhuru ve mağduru, matrudu ve merdudu, mağbuzu ve maruzu, maznunu ve mahzunu"dur o. O kadar ki *Büyük Doğuların* kopardığı fırtınalardan dolayı açılan davalarda talep edilen mahkûmiyetler gerçekleşse, yüzlerce yıl hapis yatması gerekecektir.

Niye ki her hükümetin mahkûmu? Hiçbir hükümete uymayan hükümlerin mahzunuydu çünkü o. Güçlü ama mahzun. Mağrur ama muztarib. Belki de bu yüzden meşhur "Müddetname"de (Zindandan Mehmed'e Mektup), Ankara-Malatya günlerini anlatan *Cinnet Mustatili'nde*, teşhis ve tecridin, madde ve mananın aynı yakıcı muhayyile ve bedendeki birbirini yok etmeyen birlikteliği dikkat çeker. "Müminlere karşı şefkatli, kâfirlere karşı zorlu" (5, 54), âyetinin sırrında bir duruştur bu. Bir yandan Mehmed'e, en yüksek bir davaya armağan edilmiş bir varlık bilincinde nefha üflemede,

Mehmed'im sevinin başlar yiişkete Ölek de sevinin eve dönsek de Sanma bu tekerlek kalır tümsekte Yarın elbet bizim elbet bizimdir Gün doğmuş gün batmış ebed bizimdir

Bir yandan da, mücerred bir algı düzleminde şahlanan zihni, mengeneler arasında uyuşmaktadır.

Çaycı çay getir ilâç kokulu çaydan Dakika düşelim senelik paydan

Karıştır çayını zaman erisin Köpük köpük duman duman erisin

İnsan denen varlığın bu iki zıt ucunu haddin çok ötesine geçirerek aynı bir bünyede birleştiren insan. Vardığı nokta her neresi ise, orada berheva etmez mi? "Bir bardak su içmeyi kanlı bir dava haline getiren" ifrat derecede hassas bir mizaç için, "bir günü yüz güne bedel," bekçilerinin içine değil sadece kapağına hakim olduğu bu yılanlı kuyu, bunalıma düşmeden nasıl taşınır? "O kadar müthişti ki katiyen vasıflandırmaya gelmezdi. Bu vaziyette dehşetin en küçük idraki insanı bir anda berhevâ edebilirdi." Nasıl her defasında daha güçlü olunur?

"İnşirah süresine ve seccademe kapanmış ağlıyorum."

Secde yerini görecektik kadar aydınlık.

Necip Fazıl'ın sırrı.

İslâm Âlimleri

İslâmî söyleminden dolayı hapsedilen ne ilk ne de son entelektüeldir Necip Fazıl. Hem eweli hem ahiri vardır. Eweli: Cumhuriyet ideolojisi işe redd-i miras ile başlayınca, mirası sahiplenenin muhalefette kalması kaçınılmazdı. Böyle başladı mirasın en büyük parçasının "Devletin çıkarlarına muhalif" tarafta kalması. Arada "Bizi ayıran nehir."

Dil uyuşmazlığının varlığını inkâr kimsenin harcı değil. Ama yolun zindana kadar uzayacağını başlangıçta kimse tahmin etmemişti. Değişen lisan, geleneksel lisanı konuşanlarla kaçınılmaz bir diyalog bozukluğu yaratmış olmalı ki malûm sıfatı "İslâm âlimi"nden başkası olmayanların potansiyel bir tehlike olarak zindanla tanışıklığı başladı.

Biri olmazsa o biri olur. Bugün olmazsa yarın olur. Giresun'daki İstiklâl Mahkemesi aklar, Ankara'daki aklamaz. Savcı üç yıl ister heyet idama çevirir. *İskilipli Atıf Hoca* mahkeme süresince kendisini *Ankara Hapishanesi*'nde bulur. Uzun sürmez. Bir hafta. Bir "belâ kitâb." Vadesi çok uzun ama tek bir cümleden ibaret bir hesap pusulasını *Tahiriil Mevlevi*'nin kulağına fısıldayarak yolcu yolunda. İdam mahkûmlarının hücrelerinin ayriyeti duvarlarının gördüğündendir elbet. "Demir kapı kör pencere taş duvar." Dar zamanlara sığdırılmış son sabahın namazı.

Süleyman Hilmi Tunahan. İki kez takip ve tevkiften sonra mahpusluk yetmişini aştığında buldu onu. *Kütahya Hapishanesi*. Bağlılarından ayrı, hırsızlar, dolandırıcılar, sahtekârlar, ırz düşmanları arasında. Sonra çifter çifter kelepçelerle huzuruna gkarıldıkları mahkeme: "Beraatine!" Hatıranın asıl acı kısmı *Kütahya Emniyet Müdürlüğü*'nde kaldı:

"Çok mu üzdüler Efendim seni!"

Said Nursi. Üç devir yaşamıştır, Meşrutiyet, Mütareke, Cumhuriyet. Yakınçağ tarihinin yakın tanığıdır. Mirası gözden çıkarmak niyetinde hiç değildir. Doğu'dan yükselen bu zamanlar ve zeminler üstü sima, Anadolu'nun batısında bir çemberin üzerine yerleştirilmiş beldelerde oturmaya memur edilir. Kendi yurdunda sürgün. Barla.

Kastamonu. Emirdağ. Tekrar Emirdağ. Lâkin daimi göz hapsinde, yakınlarıyla görüşmesi kimi zaman şiddetle yasaklanmış, bir tür tecridde. Bekçi, polis neyse onunla burun buruna. Bazen Emirdağ'da olduğu gibi hapsin bir aylık sıkıntısını bir güne sığdırılmış bularak.

Bu sürgün miinhanisini üç yerinden keser hapishane Bediüzzaman'm. *Eskişehir. Denizli. Afyon Hapishaneleri*. Yalnız değildir elbet. Öğrencileri bir yana, bütün bir *Risale Külliyyatı* da onunla birlikte tutuklanmıştır. Bu yüzden mahkemelerdeki müdafaaları da kendisini müdafaa değildir, çok daha fazlası. Üstelik *Nur* risalelerinin bir kısmı da zindan karanlığında yazılır: *Meyve Risalesi*. Denizli Hapishanesinde. İki Cuma gününde. İki mihrap arasında. Hapishaneye kâğıt sokmak yasaktır, bütün hapishaneler gibi. Kâğıt namına ne bulurlarsa, ne uygun düşerse. Kibrit kutularının arkasına. Kesekâğıtlarına. Hiç yoksa Bediüzzaman'm zindanda refakatçisi Nur talebelerinin hafızalarına.

Şüphe yok ki doksan yıllık hayatının yarıdan fazlasını kendi ifadesiyle, harp meydanlarında, mahkeme salonlarında, sürgünlerde ve zindanlarda geçiren Bediüzzaman, bir isim: Medrese-i Yûsufiyye, ve inandığı yüce bir kıymet uğruna zindana düşmeyi göze alanlar için de bir gönül ferahlığı bırakmıştı geriye:

"... Yûsuf daha nice yıllar zindanda kaldı" (Yûsuf Suresi, 42), âyetinin ihbarı ve sırrıyla Yûsuf Aleyhisselâm mahpusların piridir. Ve hapishane bir nevi Medrese-i Yûsufiyye olur."

Ve bir cümle, âlem-i cümle:

"Mümin zindanda da olsa saraydadır, kâfir sarayda da olsa zindandadır."

Cennet'ten yere, ruhun saf özgürlüğünden bedenin kirlenmeye açık kafesine düşmeyi zindan istiaresi etrafında yorumlayan İslâmî gelenek, zindanı da elbet aynı istiarenin önemli bir köşesine eklemiştir. O istiare, asırlardan bu yana zindanı geçici bir sınav olarak taşımayı bilen, davasında haklılara güç verip durmaktadır. Ve "Sabır, savaş ve zafer; adım Yûsuf," inanan zulme uğramışların sloganı olmayı sonuna kadar sürdüreceğe benzemektedir. Değil mi ki kuyuyla, güzel Züleyha'nın aşkıyla ve zindanla sınanmazsa Yûsuf'un Yûsufluğu eksik kalır.

Çekme âlem kaı/dnı ey ser-bülend-i fahr olan

Saltanat tahtına erdin bend ii zindanı unut

Fuzulî

Türkçüler

Banisi, "Türküm" diyebilmeyi mutluluk vesilesi sayan Türkiye Cumhuriyeti, fikrî esaslarını Meşrutiyet döneminin yıldızı parlayan fikir akımı Türkçülük'ten alır. Bir ulus-devlet olarak, el kitabının *Türkçülüğün Esasları* olmasına şaşmamalı. Hal böyleyken Türkiye Cumhuriyeti devletinin sitem oklarından Türkçüler de kurtaramaz kendilerini. İlk büyük Türkçü avı 1944'te gerçekleşir, sonuncusu ise o temiz, masum ve yiğit çocukların yıllarca gönüllü koruyuculuğuna soyundukları devlet tarafından niçin "tutulduklarını" ancak neden sonra anlayabilecekleri 12 Eylül'de.

Siz sakın sanmayın el vurdu bana

Öpmeye kalktığım el vurdu bana

(Ozan Arif)

Ki hepsinin muhayyilesinde Türkçülük uğruna nice acıya göğüs germiş Osman Yüksel, Alparslan Tiirkeş, Nejdete Sancar ve diğerele, ama en fazla da bir Nihal Atsız resmi durmaktadır.

Osman Yüksel. Türkçü lük-Turancılık davasından başlar tutuklanmaları, mahpuslukları. Kimi tutuklu, kimi hükümlü o kadar çok hapis yattı ki, *Serdengeçti* adlı dergisini ancak otuz üç sayı çıkartabildi. Bütün serdengeçtiliğine rağmen, "fikir suçlusu" olmanın kendisini âdi suçlulardan ayıran çizginin farkındadır. Ama suçta farklı olduğu bu insanlarla insan olmakta birleştiğinin de bilincindedir. Mahkûmiyet anlayışı aylık ya da birkaç yıllık cezaları cezadan saymayan bu müebbedler, idamlıklar, yüzbirliler; otuz sene sonra martın filan gününde çıkacağı tarihin yazılı olduğu müddet kâğıdını bir muskayı taşır gibi göğsünün üzerinde taşıyan bu mahkûmlar arasında, *Konya Hapishanesi*'nde yazar şu satırları:

"Hiç şüphesiz mektup zarflarının üzerini bana yazdıran bu adamlarla aramızda dağlar kadar fark var. Fakat hiçbir hudut, hiçbir imtiyaz tanımayan insan kalbi. Beni bu zavallı insanlarla vasitasız bir şekilde birleştiriyor. İztırab ve sefalet kadar insanları birbirine yaklaştıran ne var. (...) Loş koridorlar!... Koridorlarda ellerinde koca sarı püsküllü teşbihleriyle sinirli sinirli dolaşan mahkûmlar... Bu insanları hiçbir zaman unutmayaacağı m."

Nihal Atsız. Tarihler 3 Mayıs 1944'ii gösterinceye kadar, Süveys sokaklarında İtalyan çocuklarıyla kavga etmiş, Askeri Tıbbiye'den atılmış, Edebiyat Fakültesindeki asistanlığından ilişiği kesilmiş, edebiyat öğretmeni iken birkaç kez açığa alınmış, çıkardığı dergi kapatılmıştı. Sözüünün sahibi olarak sonuçlarına katlanmayı peşinen göze aldığı su götürmez bir gerçek gibi duruyordu orta yerde. Ama iplerin asıl kopması Başbakan Şükrü Saraçoğlu'ya yazdığı iki "Açık Mektup" üzerine oldu. Edası sert mektuplardı bunlar, yurt çapındaki tekin olmayan dalgalanma da cabası. Sabahattin Ali, Atsız'a, "hakaret davası" açtı. Duruşma Nisan sonlarında başladı. Atsız, aralarında *Reha Oğuz Tiirkkatı*, *Fethi Tevetoğlu*, *Hüseyin Namık Orkutı*, *Orhan Şaik Gökyay*, *Zeki Velidi Togan*, *Hikmet Fanya*, *Nejdete Sancar*, *Alparslan Tiirkeş*, *Osman Yüksel Serdengeçti*'nin de bulunduğu arkadaşlarıyla birlikte tutuklandı. Bunların bir kısmı askerdi, asker sanıklar ile sivil olanların bir kısmı, bu arada Atsız, *Tophane Askeri Cezaevi*'nde; sivil sanıkların geri kalanı da meşhur *Sansaryan Han*'da bulunan Emniyet Miidürlüğü'nün hücrelerinde tutuldu. Ki bu hücreler sonraları bu dava vesilesiyle "tabutluk" adıyla şöhret buldu. Çığırından çıkan dava kısa zamanda Türkçülük-Komünistlik zeminlerinde görülmeye doğru kaydı. Atsız mahkeme süresince bir buçuk yıl kadar tutuklu kaldı. Önce tahliye, sonra beraat etti. Ama bu süre zindanın ne demek olduğunu öğrenmesine yetti:

Acnlm yaşlı mı kara gözlerin İçimde bir derin yara gözlerin Daldı mı uzak bir yere gözlerin Görmüyor, bilmiyor, bilemiyorum

Günleri sayamam geceler iner Beklerim geceyi yıldızlar söner Gizli bir yaram var durmayıp kanar Neresi? Bulup da silemiyorum

Ulaşsa da sana yolların ucu Varmaya yetmiyor Atsız'm gücü İçimde dururken bu kadar acı Hâlâ yaşıyorum ölemiyorum

(Sesleniş, *Yolların Sonu*, 25 Ağustos 1944)

Her ne kadar *Atsız, Yolların Sonu*'nda, ömrünün hasılatı olarak Kürşad sarayına çıkmayı ve ondan gelecek bir kut'u beklemekteyse de, hapisanede yazdığı bu mısralar şimdi sadece romantik bir erkeğin kaleminden dökülmüşlerdir ve her kadının yüreğini sızlatacak cinstendir.

Gerçi meşhur savunmasının sonucundaki cümleyle, *Atsız*'a bakılırsa, "İcraatı ile açıkça ırkçı, Hatay'ı ilhak etmekle de Turana olan devlet," yavrularına bu kez de bir parça tabutluk ve işkence odalarını, biraz da hapiste bekletilmeyi reva görünce durulmuş, sükûn bulmuş olmalı ki şimdi onların beraatine karar vermiştir. Lâkin *Atsız*'ın savrularak geçen ömrünün sonunda, bülbülün çektiği dili belâsı, son bir şarkısı daha vardır. *Ötüken*'de yayımlanan yazıları. On beş aya mahkûm edilir. Bu bünyenin artık hapsi kaldıramayacağına dair hastahane raporuna rağmen *Toptaşı Cezaevi*'ne konulur. İki buçuk ay sonra cumhurbaşkanının affı üzerine serbest bırakılır. Böyle bir af talep etmiş değildir oysa. Altmış dokuz yaşındadır.

Hüseyin Nihal *Atsız* o tarihten otuz yıl ewel, 1944 yargılamalarında otuz dokuz yaşındaydı. O zaman taşıdığı şeyi otuz yıl sonra da taşıyası olması bizi derinden düşündürür. Arkadan gelen yıllar içinde *Atsız*'ın, davasına yaptığı bütün fikrî katkısına rağmen, gençler üzerinde yarattığı asıl büyüleyici etkinin romantik kanattan geldiği gözlerden kaçmamalıdır. O, Namık Kemal'in, inandığı dava uğrunda zindandan, cellâttan, sürgünden kaçmayan hürriyet kahramanı idolünün ete kemiğe bürünmüş şeklidir. Ve bu yanıla da en fazla Nazım Hikmet ve Necip Fazıl'la mukayese edilebilirliği şaşılası değildir.

Yo, hayır! Şaşırtıcı duruyor aslında.

Peki biz ne düşüneceğiz şimdi? Her sistemin kendisini korumak istediği harcıâlem bir bilgi. Ve o, dışında kalıyorsa, kendi çocuklarını da öğütür. Cumhuriyet öncesi gibi sonrası zindan masallarının da en sade özetidir bu cümle. Devlet bir yandan inkılâba, lâikliğe karşı olanları hapsetmek zorunda kalır, bir yandan din, dil, ırk ayrımı yapmak isteyenleri, rejim düşmanlarını, gizli dernek kuranları. Ortalık bir hayli toz duman. Bu nedenle, Marksistlerin İslâmcılarla, İslâmcıların Türkçü-Turancılarla buluştuğu mekândır hapisane. Ve ki sistem, hepsini de bir güzelce hırsızlarla, ırz düşmanlarıyla, dolandırıcılarla, canilerle aynı çatı altında buluşturmaktadır.

Ne gam! Değil mi ki;

Aşkın mapusane içinde ben mahkûm!

Yassıada

Sabahattin Ali de mahpustur, ona vatan haini dediği için *Atsız* da. Necip Fazıl da mahpustur, Cevat Rifat da. Sistem kendi evlâtlarını öğütmektedir. Sistem ne yapsın, o da bir yandan kendi kendisini korumaya gayret etmektedir. Böyledir kanunu düzenin. O kadar ki sistemler değıştikçe eski sistemin adamları da kendilerini zindan yolunda bulmaktadır. Sistem kendisini de öğütmektedir. Cumhurbaşkanı olmak. Başbakan olmak, vekil olmak? Faydasız. Böyle başlar zindanlıığı *Yassıada*'nın.

Adnan Menderes, Ege'nin zeybeği. *Yassıada*'da on altı ay kaldı. Bu süre içinde hiç yalnız kalmamakta, bir nöbetçi yirmi dört saat başında beklemektedir. Lâkin hiç yalnız kalamayan bu adamın tek dünya kelâmı etmesi, görevliler gibi diğer

tutuklu arkadaşlarıyla konuşması da şiddetle yasaklanmıştı. Avukatı ile görüşmesine izin verilir lâkin ne görüşmedir ki bu, avukat, çantasını açamaz, not alamaz, dosyasına bakamaz. Okumasına izin verilen tek şey *Kur'an*. Bir de her gün bir mektup yazma ve bir de mektup alma hakkı vardır Adnan Menderes'in. Bu hak dairesinde, karısı Berin Hanım ile yazışmayı tercih eder. Dışında dönen dünya ile ilgili kendisine tanınan tek izin, her gün alacağı ve göndereceği bu mektuplardan ibarettir. Bu yüzden mektup onun hayatıdır.

Mektuplar gelip gider Ankara ile Yassıada arasında. Otuz kırk sahifelik mektuplar değildir bunlar. Hepi topu "Elli Kelime." Mapushane kâğıdı denilen ve tutuklulara beşer kuruştan satılan, onar satırlık özel matbu kâğıtlar üzerine yazılırlar. Satırların dışında boş yere yazılması da yasaktır.

Hangi kelimeleri derlemeli, hangilerine hangi manaları yüklemeli? "Âlemim sensin, bu âlemin hadiseleri de mektupların," diyordu Menderes. "Kimsenin mektubu, seninkiler kadar âteşin bir intizar ve iştihakla beklenmiş olabileceğini tahmin etmiyorum."

Elli kelimeyi geçmeyecek mektupların sevgi ve teselli sözcükleri ister istemez azaltılmıştı. Çünkü bir beden zindana düşünce ihtiyaçlar sıralamasında bir teşbih, bir saat, bir şişe kolonya, avukat, kira, banka hesapları ön sıralarda yer alıyordu ve hepsi de çok kelimeyle yazılıyordu.

Gerçi Menderes'in, Yassıada koşullarından, mahkemenin gidişatından bahsetmesi düşünülemezdi bile, sansür vardı. Berin Hanım'ın da kocasına, milletinin hâlâ onun yanında olduğunu söylemesine izin yoktu. Ama yine de elli kelime çok azdı.

Tarihe, en fazla da kirli bir resim bırakmaktan korkan konuşması yasaklanmış başbakan, hapsin en acımasızının insanı insandan mahrum bırakarak yaratıldığını kısa zamanda anladı, tecridinde içine doğru eğilmekten başka çare bulamadı. Böyle derinleşti mektupları. Zamanla hasret sözcükleri dünyevi meselelerden daha çok yer kaplamaya başladı. Çünkü ümit azalmıştı. Berin Hanım'ın da elli kelimeye sığdırmaya çalıştığı mektuplarında "Elbette hakikatler anlaşılacak, selâmetle çıkacaksın," demesine rağmen.

Adnan Bey her gün iki üç mahkeme yaşarken, Berin Hanım, büyük felâket anlarında kadının erkeğine karşı analaştığı, aşkın şefkate ulaştığı noktadan seslenmektedir kocasına: "Kantinden meyve filân aldırabiliyor musun acaba? Ne olur müsaade etseler de hiç olmazsa meyve yollayabilsek. Elma portakal gibi. Odada durur istedikçe yersin." Oysa Adnan Bey günde dört paket Yenice sigarası içmekte ve çok az yemektir. Başı eğik, düşünceli, dalgın bir adam. Çok fazla kilo vermiş, mahkeme günü Celâl Bayar'ın dahi tanıyamayacağı kadar değişip, çökmüştür. Karısı, "Allah sana sabır, metanet, kuwet versin. Hakimlerimize de insaf versin. Elleri vicdanlarında öyle hükmetsinler artık. Çünkü sizin kadar bigünah sanık olmamıştır," demektedir.

On altı aylık Yassıada tutukluluğu esnasında Menderes'in ailesiyle görüşmesine ancak iki kez izin verilmişti. İlki yarım saat, ikincisi bir saat. Altı ay üzerine ilk ziyaret gerçekleştiğinde yarım saat, büyük mutluluk getirir:

"Çok şükür Allah'a seni gözlerimizle gördük, kucaklaştık. Elini tutabildik demek? Allah'ım bizim için ne büyük saadet. Altı aydır hasret olduğumuz güzel yüzünü gördük,

karşı karşıya oturduk. Sakın bu bir rüya olmasın? Uyanacağım, bu bir rüya imiş, diyeceğim gibi geliyor. Yarım saat ne kadar çabuk geldi geçti. Ayrılık ne hazin, ne kadar güçlü. Vücudum ayrıldı fakat benliğim orada kaldı. Orada göstermeğe gayret ettiğim metanetim burada kalmadı, artık hıçkırıklarla istediğim kadar ağladım. Çok şükür seni tahayyül ettiğim kadar zayıf bulmadım, çok şükür iyisin. Seni şimdi Mutlu'ya benzetiyorum ben. Biraz gayret eder yemek yersen toplanırsın. Sigarayı da az içmeye gayret et yalvarırım. Aydın da yaşından umulmadık metanet gösterdi."

Menderes ailesinin, ilki ile sonuncusu arasında bir görüşme teşebbüsleri daha vardır. Fakat görüşme izninin alınmasına rağmen bu teşebbüs, "Siz daha önce görüşmüştünüz" bahanesiyle engellenmiş ve anne ile oğulları, yakalarında izin kartları, Dolmabahçe iskelesinden Yassıada'ya gitmek üzere bindikleri vapurdan indirilmişlerdi. Son görüşme ise ağustos ayı içinde gerçekleşir. Bir saat.

Menderes 17 Eylül'de idam edildi. Berin Hanım'a son kez seslendiği ama yerine ulaşmayan 15 Eylül mektubunda "Hakikaten eşsiz ıztıraplar çektik," diyordu. Onun Yassıada mektuplarının sonuncusu ise idamından bir gün ewel oğluna hitaben yazdığı ve gönderilemeyen bir vasiyetten ibaretti. "Hakkımda müsbet düşünün," diyordu. "Rabbim sabır ihsan etsin." "Ruhumla daima sizinleyim. Sizi şefkatle anıyorum. Hakkınızı bir kere daha helâl edin. Benden helaldir. Hepinize hüznün ve heyecanla hitap ediyorum. Yanınızdayım. Sonsuz dayanılmaz, hissedilmemiş bir Özleyişle ve gözyaşları ile hepinizi öperim."

Helâl ü hoş olsun!

Âdettendir, idamlar sabah vakti, güneş doğmadan ewel yapılır. Ama onunki öğle vaktinde, saat 13.23'te gerçekleştirildi. Asanların acelesi vardı. Ve çingene cellât, Yassıada'da horlanan Menderes'e, gördüğü bütün hakaretleri şahsında unutturmak istercesine son isteğini sorarken beşeri bir insiyakla kibarlaştı: "Bir emriniz var mı Efendim?"

Her hapislik acı mutlaka. Ama onunkisi bir başka acı. Darağacına ikbalden düşenlerin ne ilki ne de sonuncusuydu Menderes, ve onun bir başbakan olarak hata-sevap cetvelini benden iyi tutanlar vardır, bu değil. Onun idamının içerdiği asıl trajedi geriye bıraktığı, "foto-ordu" tarafından çekilmiş resimlerde. Ve bilhassa ölümün gölgesinin düştüğü bu sararmış fotoğraflarda daima var olan üniformalı refakatçide.

Bir Şair

Bu elem defteri dünyada kapansın dilerim

Dilerim bir daha mahşerde açılsın bu kitâb

Zindanı da en iyi şair anlatıyor galiba. *Faruk Nafiz.*

Başbakan ve iki vekili darağacına giderken ve Milli Mücadele'nin "Galip Hoca"sı, Reiscumhur *Celâl Bay ar*, yaşlılığı nedeniyle idam kararı müebbede çevrilip de *Kayseri Cezaevi*'nin yolunu tutarken (Sonraları Yassıada ve Kayseri Cezaevi anılarını bir kitapta toplayacaktır: *Kayseri Cezaevi Günlüğü*), Yassıada'nın tutukluları arasında bir de şair vardır. Siyasetin beklendik sürprizleri cümlesinden kendisini milletvekili koltuğunda buluvermiş olmaktan memnun, aşk şairi Faruk Nafiz de on altı ay kadar bu "hayırsız" adadadır, suçsuz bulunur, beraat eder, çıkar ve gider. Ama bundan sonraki yaşamı kederlidir. Siyasete "bulaşmaz" bir daha. Yassıada onu öylesine ezmiştir ki ruhunun bir

parça huzura kavuşması için aradan uzun yıllar geçmesi

Acı insanı söyletiyor. *Han Duvarları* şairinin Yassıada'daki kalbı acılarından geriye benzeri az bulunur bir şiir kitabı kalır. *Zindan Duvarları*.

Kuşu hicran getirir dalgası hüsrân götürür

Mavi bir gözde elem katresidir Yassıada

Beraat ettikten nice sonra, 1967'de, Yassıada'yı telmihen albüm biçiminde yayımladığı kitabını "Kader ve keder birliği" ettiği arkadaşlarına ithaf eden Faruk Nafiz, yolu zindana ikbalden düşenler kafilesindedir. "Elde çanaklarla yenilmez yemeğe" giden, şimdi "Volga mahkûmlarından daha bahtsız" ama az zaman ewelinin redingotluları da, kalp ezeli gerçeğine acı yoluyla ulaşınca, aynı teselliye dönerler, Yûsuf tesellisine:

Gece zindanda Yûsuf'lar sıralanmış yatıyor

Gözlerinden okurum sapsarı rüyalarını

Kimi sehpa'da görür kimi çarmıhta kendini

Ve ararlar yine zindandaki dünyâlarını

Ne ki her Yûsuf'u dışarıda bir saltanat tahtı beklememektedir. Bu yüzden tamamı birer alev topu gibi tüten *Zindan Duvarları* rubailerinin arasında birkaç damla kan gibi durur "Genç Osman":

Kaç asır geçti o hicran üzerinden bilmem;

Kimlerin kahpe felek doğradı ekmek kanma?

Bildiğim varsa, cihan halkı, o günden bugüne Yanarız memleketin tığ gibi GENÇ OSMAN' ma!

Sapla samanın birbirine karıştığı, suçlu ile masumun aynı kaderi paylaştığı, kuru ile yaşın birlikte yandığı kaza meydanında, bütün bunların bir hesabının tutulduğunu ve mahkemelerin de üstündeki mahkemenin gün geldiğinde şaşmaz mizanını kuracağını bilmek kalbe eşsiz ferah veriyor. Bu kadar incecik detayların sağlıklı bir hesabının tutuluyor olabileceği hususunda tek inanç dayanağımız ise kurulmuş olan nizamın dengesindeki azamet.

Aşk ve İztırab

Tanpınar, *Beş Şehir'in* "Konya" bahsinde, Konya Lisesi'nin üst katındaki odasında sürdürdüğü edebiyat çalışmalarına yan taraftaki hapisaneden gelen türkü seslerinin refakat ettiğini söyler. Ve bu seslerdeki yalın ıztıraba dikkat eder. "Kader kurbanı," yüzbirliler, kürekliler, idamlıklar, miiebedler. Kalpten kopan ne kadarsa, gâhi bir beddua,

Hapishane seni papan kör olsun,

Gâhi bir yakınma,

Kerkük zindanına koydular meni Mazlumlar sürüsüne kattılar meni,

Gâhi bir ağıt ki kendi kendine söylenmiş,

Devlet devlet kuşlar uçar gönlümde Bir yanım süzülür sizler gibi hür Bir yanım kafeste sessizce ölür,

Gâhi bir daüssıla,

Uçun kuşlar uçun doğduğum yere Şimdi dağlarında mor sümbül vardır Ormanlar koynunda bir serin dere Dikenler içinde sarı gül vardır,

Gâhi bir özlem ığlığı,

Kirpiğim kapanmaz gözümü üstüne Dşmde yatarsın dizim üstüne Yeminler olsun şu sazım üstüne.

Hepsi de duvarlara, kapılara, parmaklıklara savrulur, dağılır.

şimdi bu yorucu ve uzun yazının sonuna iyice yaklaşmışken söylenmesi gereken bir şey daha kaldı ki hapisane duvarında bir özgürlüğün bir de aşkın adı var. Hükümlünün, aşktan ve özgürlükten başka daha nesi var?

Zindanda iyice yalınlaşan hissiyatın bir ayağının da aşkla bağlı olması, aşk en iyi özgürlükte yaşanabileceği için değil. Eylemi kısıtlayıp muhayyileyi serbest bırakan tutsaklık en fazla da soyutlaştırılmış bir aşkın yeniden yeniden yaratımına izin verdiği için. Değil mi ki ayağı bağlı olan eyleminde çaresiz olsa da hissiyatında mazur, eylemsizliğinde muaf:

Dştmse niyaza nazeninim Elden ne gelir kafes-nişinim

Ama. Gözler zindanın karanlığına bir kez alışıp da, gzkapaklarınm arkasına çekilince yaşamın bir çeşidi, düşünceye kim ket vurabilir?

Gündüz hapsem gece necâtem Gündüz mey i tem gece haya tem

Herkesin kaybettiği yerde bulunabilir. Herkesin kaybettiği yerde bulan, bulduğunu bin yıldan beri tanıyormuş gibi olan, zindanını sevmesin de ne yapsın şimdi? Yüz yıl önce bu mekânı sevmiş olsaydım yine de şimdi baktığım derinlikten bakıp da sevemedim. Üstelik sebepsiz değil. Aşk hayalden büyük. Hayal de soğuk hapisanenin demir kapılarından, kr pencerelerinden ve taş duvarlarından. Zindandaki âşıkım âşıklığından başka hükmü yok:

D işar da yağmur İçerde sevdan Yağmur toprağa düşer Kavuşmak sana

İerdekinini dışarıdakiyle bir araya getiren çoğu kez bir ışık oyunudur. EĞer ierdekinin dışarıya gönderdiği sadece kendi ölüm haberinden ibaret değilse; ierdekinin zindan aydınlığı dışarıdakiinin zgr karanlığına denk düştüğünde başlar ışık alışverişi. Kırk yıldır yaşanan zindan bir başka ışığın işaretinde amaya başlayınca bütün saklı bahçelerini. Ve bu kez bu karanlıkta insanın kendi güzelliğinden başı dönünce. Bütün kapılar açık. Hoş geldin sevgilim, hoş geldin! Ümit bu defa dışardan içeri aktığı gibi içerden de dışarıyı beslemektedir. Arada duvar değil aşk var. Harikulade! Karşılaştığım şey kaderimden de ötesidir. Hiç umulmadık yerlerde hiç ummadığım şarkılar gerçekten mi öyle söylemektedir, yoksa bu, tutuklanmış küstah kalbin aciz bir yorum denemesi mi?

Ter döküyor ter dört duvar bense beklerim bir gün mutlaka Ters dönecek anahtarlar bir gün elbet çıkacaksın ışığa

Bir gün açılır açılmaz sandığın kapılar vurunca güneş Bir karanlık daha erişti güne saat neredeyse beş

Ama değil, şarkılar öyle söylüyor işte. şimdiye kadar nasıl fark etmemişim?

Ama aşkın ölümü var. Böyle bir karanlıkta aşkın ölmesine neden olan şey doğmasına da neden olan şeydir aynı zamanda. ışık oyunu. Tahayyl muarefe. Kalbin suçlarını hiçbir sistemin yasası fişlemez ve hükmetmez ama kalbî isteklerin böyle bir mekânda

hiçbir geçerliği de yoktur. Cinaslar, tevriyeler, telmihler, istiareler: Hayatımı kaybettim hükümsüzdür; buldum hayatımı hükümlüdür. Bir tek sende hükmüm var, bir tek sende hükmüm yok. Her şeyin hükmünü yitirdiği yerdeyim... Ama nereye kadar? Demem o ki, "kanrevandır kanrevandır kanrevandır."

*Dönerim olmaz, yatarım olmaz,
Upuzun Hint fakiri yatağı gece,
Öyle bir batar ki, dört yanımdan,
Ayağımı uzatırını parmaklık,
Elimi uzatırım soğuk duvar.*

Zindanda aşk, kelime oyunu en fazla. Delillerinin geçerliği yok. İnsanı gam, duvarı nem, aşkı ise yorum... Hepsi de dört duvarın arasında. Dört duvarın arasındaki yorumdan başka ne yapsın? Muhayyilenin özgürleştirdiği şey acz olarak geri döndüğünde, söylemişim, her eylem kelâm biçiminde belirlemek mecburiyetindedir ve bu çok tehlikeli bir mecburiyettir. Neticede,

Yürek sığmaz zindana
Beni azad et!

Aslında bütün beklediği zindanın cümle kapısının öbür tarafında, dışarıda alınacak bir ilk nefestir. Değil mi ki şimdi "Ölümler Evi"nde bir cesettir ve ki cesede ruh nefes ile üflenir. Kalpte kıvamına erişen aşkın kader tecelligâhına kurulması gerek.

Biz ne söylersek söyleyelim cümle kapısından sonrası: Ne çare kaderdir!

Bitiş

Kimi hâlâ zindan, kimi benim kentimdeki gibi kültür merkezi. Kimi beş yıldızlı bir otele dönüştürülmüş, duvarlarında hapishaneliğinden hatıra Şoför Ahmed'in ismi. Kimi duvarlarını sadece rüzgârın okşadığı bir harabe, karanlıkta biraz ilerleyebilsem yan yana sıralanmış kemerli hücrelerin kalıntılarını görebileceğim. Kimi müze, kimi okul, kimi hastahane...

Hastahane yatağı, hapishane yatağı, kışla yatağı. Başka da vardır mutlaka, hepsi sabit. İçinden geçen muhtelif. Kimini ilk kalp krizi burada buldu, kimini sonuncusu. Kimi zindanından daha ağır bir zindana düşmek, kimi sürgüne gitmek için çıktı. Kimi suçsuzluğu anlaşıldı, kuşlar gibi hür çıktı. Kiminin sadece cenazesi çıktı. Kimi zindanda kaybetti, kimi zindanda buldu. Kimi saklayabildi bulduğunu kimi kaybetti, bir daha bulmak için zindanını özledi. Kimi çıktı, bir daha semtinden geçmedi, kimi çıktı, ateşe koşan pervaneler gibi zindanına geri çekildi...

Ne kadar çok hayat, ne kadar çok acı, ne kadar çok insan. Ne kadar çok yazı, ne kadar çok şiir, ne kadar çok zindan.

"Bir insanın acı çektiği yerde söylenebilecek her şey var"sa gerçekten, zindanın cümle kapısı önünde bir an için duraklayan yazıcının yazısı, süre giden bir tarihçenin yanık kitabı içinde daima eksik kalacak. Çünkü hep aynı soru: Kalpleri kim okuyacak?

Dahası, içinde gül kırıkları gidip gelen "okunmuştur" damgalı hapishane mektupları? Onları kim yazacak? Meğer ki bütün tarihçelerin özeti iki mısra olsun:

*Şu Metris⁰in önü bir uzun alan
Bir tek seni sevdim gerisi yalan!*

Onlar yatmışlar, benimkisi ziyaret olsun...

Seçme Kaynakça

Dava Sobel, *Galileo'nun Kızı*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2000.

Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* (2. bsk.), çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 2000.

Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, Ayrıntı yay., İstanbul 2000.

Georges Bataille, *Edebiyat ve Kötülük*, çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı yay., İstanbul 1997.

Aytekin Yılmaz, *içimizdeki Hapishane: Labirentin Sonu*, iletişim, İstanbul 2003.

Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, Milliyet yay., İstanbul 1996.

Nazım Hikmet, *Piraye'ye Mektuplar*, haz. Memet Fuat, Adam yay., İstanbul 1998.

Nihal Atsız, *Yolların Sonu*, Ötüken yay., İstanbul 1975.

Hapishane Şiirleri, haz. Erdoğan Alkan, Kaynak yay., İstanbul 2002.

Oscar Wilde, *Reading Hapishanesi Baladı*, Tiirkçesi: Tozan Alkan, Bordo-Siyah yay., İstanbul 2002.

M. de Sade, *Aşkın Suçları*, çev. Cemal Süreya, Say yay., İstanbul 2003.

Stephan Zweig, *Yıldızın Parladığı Anlar*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., [y.y., t.y.]

Nikolay Buharin, *Her Şey Nasıl Başladı*, çev. Anahid Hazaryan, Epos, Ankara 2003.

Kari Teby, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, çev. Selçuk Ünlü, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1988.

Namık Kemal'in Mektupları, C.I, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul 1967.

Midhat Paşa'nın Hatıraları 2, Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel yay., İstanbul 1997.

Necip Fazıl Kısakürek, *Cinnet Mustatili* (10. bsk.), b.d. yay., İstanbul 1998.

Osman Yüksel Serdengeçti, *Mabetsiz Şehir*, Türk Edebiyatı Vakfı yay., İstanbul 1995.

Nuriye Akman, *Elli Kelime*, Bensen yay., İstanbul 2001. [Berin Menderes'in mektupları için de bu kaynaktan alıntı yapılmıştır].

Talat Asal, *Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassında*, Selis Kitaplar, İstanbul 2003.

Faruk Nafiz Çamlıbel, *Zindan Duvarları*, [y.y., t.y.].

Ataol Behramoğlu-Özdemir İnce, *Dünya Şiiri Antolojisi*, 4 C., Sosyal yay., İstanbul 1997.

Gerekçesiz Aşk: Piraye

Nâzım. Türk edebiyatının bu şaibeli ama çekici çocuğu.

Kalpleri kategorize etmek mümkün olsaydı, "Kalbi her güzel şeyden yara almaksızın kurtulamayanlar" sınıfına yazılabilecek olan bu romantik şair.

Bir roman kadar şaşırtıcı ve ancak hayat kadar acı olan hayatı üzerinde oynayan bütün kalemler "Mavi gözlü dev" in çok tekerlekli bir savaş arabası gibi aşka çokça açık yanından bahsetmeden geçemezler. Aksi takdirde eksik kalır hikâyenin büyük parçası.

Nüzhet, Piraye, Münevver, Vera?

Sadece evlilikleri için söylemek gerekirse bile; "Nâzım'ın kadınları" diyebileceğimiz bu dört kadından, bir tek ilki, Nüzhet Hanım müstesna, diğerleri onun nikâhına bir başka nikâhın bağıni bozarak girerler.

Kaynaklar, Nâzım'ın dayanılmaz cazibesi önünde devreye giren aşkın hükmüyle hükmünü yitiren nikâh bağlarını tahlil etmek ile, bu evliliklerin zaten bozulası derecede kötü gittiğinden bahsetme zorunluluğu arasında salına dursunlar; gâhi aşkı gâhi hayatı işaret etmeye, gâhi birini gâhi o birini haklı çıkarmaya çalışa dursunlar. Vâlâ Nurettin'e bakılırsa Nâzım ömrünce çok aşklıdır ama ânınca çok aşklı değildir. Yani ki eş zamanda kalbi tek kadın için çarpar, kalbine kadınlar teker teker gelir teker teker giderler onun. Aynı anda iki aşkı, iki sevgilisi, iki kadını olmayışdır belki de onu bunca aşka sahipliğinde "mazur" kılan, eğer gerçekten mazursa.

Aşkın kaçınılmazı: Çile.

İlk ve son, Nüzhet ve Vera, ilk ve son ayrıcalığıyla dururken Nâzım'ın hikâyesinde, çile, en fazla da çileye sebebiyet veren Münevver'in ve kelimenin tam anlamıyla ihanete uğrayarak güzelleşen Piraye'nin payına düşmektedir.

İkinci karısıdır Piraye, Nâzım'ın. Bu "kızıl saçlı bacı" tam on iki yıl bekler çok kısa bir süre birlikte olabildiği ve mutlu günlerinin hemen arkasından mahpus damlarına düşen kocasının yolunu. Zaman zaman gerçekleşen görüşmeler müstesna, ki bunların birinde hapisane kapısında oturup üçü, Nâzım, Piraye, Kemal Tahir; Gazali'den rubailer okurlar, sadece mektuplara yani söze yüklenmiş bir aşk olur onlarınki. Böylesi bir rabıtada ise, baskın lisanı hâl olan aşkın bütün eylemleri kelâm biçiminde tezahür etmek mecburiyetindedir ve bu çok tüketici çok tehlikeli bir mecburiyettir.

Yine de bir kadının alabileceği "en güzel" mektupları alır Piraye Nâzım'dan on iki yıl boyunca: Bunlar senin gözlerindir. Gökyüzü ellerin gibidir. Bunlar senin için oyduğum ahşap çekmecelerdir. Sevgilim, ah sevgilim! Lâkin merhamet yanı ihlâl edilmiş her bencil aşk gibi (gerçek aşk gibi?) teselli çizgisi bazen çekilmemiş mektuplardır bunlar: "Ve benim aşkımda merhamet yok ki teselli olsun," 22/2/934. Ve ki bir şair "Dünyanın en güzel yüzünü bembeyaz bir yatağın üzerinde" ağlatıp durmaktadır. Vaadler vaadler sonra... "Seni öyle mes'ûd edeceğim ki kötü günlerin hatırasını bile bahtiyarlıkla anacaksın! (tarihsiz)."

Böyle vaadler her zaman tehlikeli değil midir?

Niye ki bunca vaad, diye sorarken dışardan bakan yazıcı, öyle görünüyor ki şair kalbinin işleyişini, anlamasak da anlayışla karşılayabileceğimiz Nâzım'ın aşkı törpülenip durmuştur. Çünkü zamana karşı dayanıklılığı daima şüphe götüren aşkın, en büyük düşmanı zamansa bir büyük düşmanı da yaşanmamışlık. En önemlisi de zaman geçe

dururken, hapishanede Piraye için çırpınışlarını, kimi Piraye'den para isteyişlerini, kimi - dokuma tezgâhı, oyma sanatı, çeviri, telif- Piraye'ye para gönderişlerini içimiz sızlayarak izlediğimiz Nâzım'ın aşkı da her aşk gibi nihayetinde kendi çemberini kıramayan, kendi çapı kadar bir aşktır. Nâzım yazdıklarında samimidir elbet. Az boz bir aşk değildir onunki. Çünkü aşktır, üstelik şairdir. Ama doğrudur şairlerin kötü âşıklar olduğu. Çünkü şiir, şuur halidir. Şuur akıllılık demektir. Aşksa hepi topu bir cinnettir.

Nâzım'ın sebebi de bahanesi de vardır aslında: Aralarındaki dolayımın tek adı gibi görünse de aşk, yaşanma boyutu elden alınmış bir hapishane aşkının yaşanabileceği tek alan olan yazı boyutunda, ki kelâmdan başka bir şey olmayan yazı akla doğru çeke durur insanı, Piraye eksik kalmaktadır ona göre. Zaman zaman "Böyle bir mektup için üç sene yatılır vallahi" dedirtecek mektuplar olsa da Piraye'den, eksikliğin, yetmezliğin, azlığın adı koyulmuştur bir kere: "Zarfın içinden hapishane duvarı gibi bembeyaz kâğıtlar çıkmasa! 23 Haziran 933."

Aşk ile sair bir kıymet arasında yapılabilecek mukayesede alternatif olarak önerilen tarafın kazanma şansının hemen hiç olduğunu baştan kabul etsek bile. Piraye'nin kömürsüz geçen kışlarını, tek başına büyötmeye çalıştığı çocuğunu, Nâzım'a destek olma çabasını aşktan da öte bir sorumluluk gibi yüklenişini ama bunu aşkla yapışını, hayatın türlü suret sert yüzleri arasına yalınkılıç dalışını ve hepsinden önemlisi Nâzım'ın da sezdiği gibi "Koskoca dünyadaki yapayalnızlığını" hesaba katmaya kalkışmak bile abes. Tam on iki yıl, hiçbir şey yapmamış olsa dahi tam on iki yıl, bir erkeği sadakatle beklemiş olmak bile bir kadını aşkın en büyük hak sahibi kılarken. Belli ki aşk Piraye'nin hakkıydı.

Ama aşkın bir hak ediş olmadığı da aşikârdı.

Piraye'de aradığı tutkuyu bulamadığını, üç ismi olan onu (Hatice Zekiye Pirayende) iki ismiyle kuşattığını ama üçüncü ismiyle kuşatamadığını fark eden Nâzım'ın bir fırtına gibi Münewer girer hayatına. Görünen o ki Piraye hayatın sertlikleri karşısında kaçınılmaz biçimde albenisiz kalan ve özgür tutsaklığında giderek ışığı sönen bir yıldızken, Münewer örselenmemiş bir kadın güzelliğidir. Ve Nâzım'la bir taşra cezaevininin müdüriyet odasında karşılaşmıştır. Kuzendirler, ilk karşılaşmaları değildir elbet, üstelik mazinin sayfaları arasında Münewer'in Nâzım tarafından mukabele görmemiş bir aşkı da kayıtlara geçmiştir ama Nâzım onu şimdi ilk kez "görmüştür." Mazotlanmış tahta döşemenin üzerinde duyulan yüksek ve ince ökçelerin tıkırtısından sonra bir Fransız parfümü çarpar Nâzım'ın yüzüne. Sersemletici. Bütün özlemlere ve bütün mahrum kalmışlıklara hitap edici. Ve erkek kalbi isteyicidir. İstek-ten! Bir mektup. İmzalanması için Piraye adına hazırlanmış bir boşanma dilekçesi. Bu kadar sade.

Ama kalplerin on iki yıllık tarihçesi bu kadar sade değildir.

Kadın kalbinin bilgi ötesi sezgisiyle Piraye, bu gidişin ayak seslerini önceden duymuş muydu? Muhtemel. Kuşku yok ki o, ölümcül darbeye yaralanmıştı. Gururundan vurulmuş olmalıydı, kadınlığından, inancından. Abes yanıyla hayatın birdenbire yüz yüze gelmiş olmalıydı. Ama en çok da "aşktan" yara almış olmalıydı, aşk yanından. Ki hayatını aşkın üzerine kurmuş olmalıydı Piraye. Başka türlü bunca zorluğa nasıl göğüs gerilirdi ki?

Erkek kalbi, bir garip! Kemal Tahir'e hapisanede iken yazdığı âteş mektupların birinden öyle anlaşılıyor ki Nâzım; Münevver'e hapisane ortamının cilvesiyle ani tutuluverişinden rücu etmiş, yine Piraye'ye dönmek istemektedir. Aşkın yakıcı ilk etkisi yok olunca, ya da aşkın da yolları var ki tıkanınca, ak ile kara, akıl ile duygu, tutku ile minnet çatışmaya başlamış olmalıdır Nâzım'da. Kemal Tahir'e, sözü edilen mektupta, Piraye'yi yeniden fethetmeye çalışacağından, onun aşkını yeni bir aşkı kazanır gibi kazanacağına neredeyse emin olduğundan bahsetmektedir. Üstelik garip bir özgüven de taşımaktadır. Hattâ zevkli bir deneyim olacaktır bu.

Yanılmaktadır:

Durmadan kuruyup

durmadan

yeşeren

bahçeden

geçmez iki kere aynı rüzgâr...

Geçmez.

Dökülen toplanmaz, adı aşksa, biten bir daha kendisi olarak başlamaz.

Ve olmaz! Piraye affetmez. Dönmez ona bir daha. Kısa zamanda boşanırlar.

Geçmişler olsun! Her şey bitmiştir. En fazla da aşkın karşılıklı yağıp duran büyülmü müziği.

Belli ki onca şairliğine rağmen Nâzım, şiirden şaşkırtıcı olan hayata ve hayattan da şaşkırtıcı olan kadın kalbinin bazen ne kadar karmaşık çalışabileceğine yabancı kalmaktadır. Duygusu imbikten geçirilmiş bir kadın kalbinin; uğruna ne kadar çok şey feda edilmiş ne kadar çok bedel ödenmiş bile olsa, aşkın safiyetinden,

masumiyetinden bir kez şüphe duyulmaya başlanınca; yaşanabileceği akla bile getirilmeyenler yaşanıp da aşkın olmazlarına dair tahayyülün sınırları kırıldığında; her şeyi ama her şeyi, en fazla da kendisini feda edebileceğini bilmemektedir.

En fazla kendisini, çünkü Piraye ömrünün sonuna kadar Nâzım'ı sevmekten vazgeçmiş değildir. Ancak bekleme yanı inkâr edilmiş, görülme ve bilinme hakkından gönüllü vazgeçilmiş bir aşktır artık bu. Beklemeyen ve kendisini göstermeyi istemeden sadece sevmekle yetinen. Acı elbet. Ama bu kalbin sahibi aşkın en yetkin tanımıyla dikilmektedir karşımıza: Gereksiz aşk. Hapse giden yol karmaşık ve çapraşık bir yığın gerekçeli karar içerir. Ancak en karmaşık olanı kuşkusuz gerçek aşkın gerekçesidir. Çünkü o gerekçesizdir.

Aşkın küllî lisanının susup da, bir telin kopup da, ahengin ebediyyen kesildiği yerde sorulası en acı soru şudur artık: Aşk bir hak ediş mi? Ve evet Piraye için Nâzım artık sadece bir hak ediştir. Bu yüzden ki "gerekçesizliğiyle âşık" kadın, bütün cazibesini yitirdiğini ve Nâzım'ı çektiği çilenin karşılığı olarak sadece müstahak olduğunu fark ettiğinde, kendisine dönmek isteyen erkeğini reddeder. Bunun gururla ilgisi yoktur.

Ömrünün sonuna kadar hayatına hiçbir erkeği sokmadığı gibi özel odasını da hiçbir meraklı nazarın yağmasına sunmaz Piraye. Hatıralarla yaşamının mümkün olduğu ondan öğrenilebilir. Oysa Piraye, Nâzım'dan ayrıldığında talipleri vardır. Azımsanır kısmetler değildir bunlar. Sadık, az üzücü, teselli verici. Teminatı muhakkak

olan bir hayatı getirip Piraye'nin ayakları dibine sermeleri zor değildir. Temiz, dürüst insanlardır. Onlar da Piraye'yi müstahak gibi görünmektedirler. Kabul etmez hiçbirini Piraye. Neden, diye sorulduğunda: "Nâzım'dan sonra kimi sevebilirim ki?"

Gerekçesi yok ki aşkı, tertemiz yaratılmışlıklarıyla sadece hak edebilen doğuştan şanssızlar hep kaybederken, "Dünyanın en güzel yüzünü bembeyaz bir yatağın üzerinde ağlatan"lar tutkuyla sevilenler olarak kalacaklar.

SEVGİLİM İHANET

Babalar ve Oğullar

Sophokles'in, bundan yirmi beş yüzyıl evvel yazılmış olan *Oidipus* tragedyası, bütün insanlık için okunabilecek bir evvel metin sunar bize: Babalar ve Oğullar. Gerçi, sadece kader kurbanı olan zavallı Oidipus'un resminden "Babasının yerine geçmek isteyen erkek çocuk" filmi çıkararak Freud'un abartılı psikanalizine gitmek, en azından bu satırların yazarı için pek muteber bir niyet olarak algılanmasa da, baba-oğul arasındaki gerilimi inkâr da fazla iyi niyetlilik olur. Çünkü baba ile oğul arasındaki, bir yanıyla, ancak anne ile oğul arasındaki ile mukayese edilebilecek bir muhabbet ilişkisidir ama, bu metnin diğer ucu sadece iki erkeğin bir araya gelmesiyle açığa çıkabilecek bir gerilime bakar. Geniş alanda gezinen bir yay. Kimi şefkat ve muhabbet, kimi nefret. Ama her hâl ii kârda bir ibtilâ. Baba oğula, oğul babasına mübtelâ.

Hem psikolojik hem sosyolojik mahiyeti var bu ibtilânın. Çınar ve gölgesi. Oğluna bakılırsa, "Çağın en güzel gözlü maarif müfettişi" olan Haşan Ali Yücel için yine, oğlu, Can Yücel tarafından söylenmiş "Hayatta Ben En Çok Babamı Sevdim" şiiri hikâyenin bütün psikolojisini verir aslında: Hayran olunası, güçlü ve yakışıklı bir baba ile onu için için gıpta, hayranlık, sevgi ve kıskançlıkla izleyen küçük, güçsüz oğul:

Hayatta ben en çok babamı sevdim Karaçalılar gibi yardan bitme bir çocuk Çarpık bacaklarıyla, ha düştü ha düşecek,

Nasıl koşarsa ardından bir devin O çapkın babamı ben öyle sevdim

Fakat küçük ve güçsüz oğulun şaşkıncu biçimde boy vermesi gecikmez:

En son teftişine çıkana değin Koştururken ardından o uçmaktaki devin Daha başka tür aşklar, geniş sevdalar için Açıldı nefesim, fikrim, caneğim Hayatta ben en çok babamı sevdim

Buna göre, babaya duyulan muhabbet bir gerilim içermek mecburiyetindedir. Çünkü o, bir yandan özenilen diğer yandan da aşılması gerektir. Aşılması gerekiyor, öyleyse bir engel. Baba ile oğul arasındaki en düz okunuşuyla bir iktidar mücadelesidir çünkü. Çünkü çabuk yıpranmayan, uzun ömürlü erkek gücü oğulda yeşerdiği zaman babada sönmüş değildir. Birinde başlayan şey öbüründe henüz tükenmemiştir. Ve uzun yıllar, bu İkiliyi yetişkin iki erkek olarak karşı karşıya bırakır. Uzun yıllar yetişkin iki erkek olarak karşı karşıya kalsalar da baba ile oğul arasındaki, bir zaman sorunudur aynı zamanda. Biri başlarken öbürü bitirmektedir. Biri dönerken diğeri gitmektedir. Yolun bir noktasındaki karşılaşma bu yüzden böyle zorlu böyle hırçın geçer. Bir bilek güreşi. Fasılalarla tekrarlanan. Babanızın bileği size bir güzellik olsun için önce yenilirmiş gibi yenilmektedir. Veyahut yenermiş gibi yenilmektedir. Gerçekliği yok, bu bir oyun. Sevimli bir şey önce. Baş okşanıp da geçilmesi gereken çocuk. O kabuğun altından kendi gücünü ve iktidarını tehdit eden güçlü bir erkeğin çıkacağını, baba, başlangıçta nasıl tahmin edebilir ki? Ama, "Öyle bir geçer zaman ki." Bilek güreşleri artık oyun olmaktan çıkıp gerçek bir boy ölçüşmeye mi dönüşmektedir? Karşı bilekte gücün ilk fark edildiği an. Bir direnç. Ne garip. Yoksa dünkü çocuğun bileğini bükmek artık eskisi kadar kolay değil midir? Artık o bilek, baba tarafından bükülmeye değer mi görülmektedir? Bu bükme artık bir hayli emek mi istemektedir? Ve nihayetinde babanın bileği oğlunun demir

pençesi altında biikülmektedir. Çok acı. Fıtratı sert rüzgârlardan ödünç alınmış erkek mizacının bu yenilgiyi olgunlukla kabullenebilmesi için ne kadar toz duman gerekmekte şimdi.

Belki de bunca çatışmanın kaynağı bir görme bozukluğu. Baba oğulda geçmişini görürken oğul babasında geleceğini görmemektedir. Gençlik bilse, ihtiyarlık yapabilse, babalar tarafından bu acıyla söylenmiş olmalı. Ama yine de. Fier oğulun bir gün aynada göreceği babasının yüzünden başkası değildir.

Antik dünyanın bütün mirasını eşine az rastlanır bir cömertlikle arkadan gelen nesillere bırakan Homeros'un destanları, ziyadesiyle önemsenmiş baba-oğul ilişkileri açısından zengindir. Neticede, destanlar mitolojinin gölgesi. Mitolojide ise tanrıların başı: Zeus Baba. Ama *İlyada* ve *Odyseia*'yı dolduran onca baba ile oğul hikâyesi arasında en etkileyici olanı, Troya Kralı Priamos'un, hem kral hem baba olarak taşıdığı kader olmalı. İnsani özellikleri Homeros tarafından iyimserlikle vurgulanmış sempatik kahraman Flektor'un babasıdır Priamos. Daha ewel pek çok oğlunu kaybetmiş olan bu ihtiyar, Hektor ile Akhilleus arasındaki, hem ülkesinin hem oğlunun kaderini tayin edecek olan teke tek çarpışmayı ancak Troya surlarının arkasından seyredip de, gözbebeğinin Akhilleus tarafından nasıl öldürüldüğünü üstelik o aziz cesedin öfkeli rakip tarafından nasıl hakarete uğradığını seyrettiğinde değişir kaderin yönü. Ve

Priamos, yorgun ve acılı bedenini sürükleyerek, öfkesi ordular dağıtan yiğit Akhilleus'un karşısına çıktığı zaman durdurur ırmaklar akışlarını. Yılmaz zannedilenin bendini yıkan, çözülmez zannedilen buzu eriten, en keskin öfkeyi erteleyen; iki erkek arasında kurulan hal dilidir şimdi. Yaşlı baba, oğlunun bedenini ister onun katilinden. Katilin de kendine göre gerekçeler içeren bir mazisi vardır elbet haklı öfkesinde. Lâkin Priamos'un kim bilir kaç dizede kelâma vurulan duygularından daha önemlidir bu hal dili. Çünkü karşı karşıya duran bu iki erkekte şimdi biri sadece oğlunu kaybetmiş bir baba olmuşken diğeri de bir oğuldan daha fazlası değildir. Kendi isimlerinden, unvanlarından, hüviyetlerinden sıyrıldıkları anda anlayabilirler birbirlerini. Hıçkırığa ağlarlar. Yaşlı adam genç olanda kendi oğlunu, genç olan da yaşlı adamda kendi babasını görür. Dahası o kadar nadir olan görme gerçekleşir, biri diğeri bir zamanlar olduğu şeyi görürken diğeri de o birinde bir zaman sonra olacağı şeyi görebilmektedir. Hüviyetlere bağlı suretler aradan sıyrıldığında beşeriyetin temel formülleri kalır geriye. Yalın. Fıtrat denilen şey bu olmalı. Homeros belki de bu yüzden bunca diri hâlâ.

İhtiyar Priamos'un bilgelikten gelen gücüne mukabil, Homeros'ta, bileği güçlü, beli kavi, zekâsı keskin bir baba ile de karşılaşırız. Kral Odysseus. Oğlundan "hâlâ" daha güçlü baba hikâyesini ondan okumak mümkündür. Anlatı şu ki, Telemak, on yıldır Troya savaşında bulunan Odysseus'un oğludur ve yıllarca babasını aramış; aşk, ikbal, makam, mevki, hiçbirisi onu, babasını arama kararlılığından vazgeçirememiştir. Ama ikisinin kavuşmasını sağlayan şey yine de Telemak'm gitmesi değil Odysseus'un gelmesidir. Azmi ve direnci, Telemak'ın, babasına kavuşması için yetmez. Oğul, bütün çabaları boşa çıkıp da, nâçar, memleketine, annesine döndüğünde bulur babasını. Baba, geri dönebilmiş, öyleyse oğulun kat ettiği yoldan fazlasını kat etmiş demektir.

Priamos, oğlunun cesedini almak için can düşmanının eteğine düşerken

küçülmüyordu. Lâkin zaman, değişen değer yargılarını kullanıma sürdükçe, baba-oğul ilişkisinin de rengi değişir. Toplumsal kıymetlerin bireysel kıymetlerin önüne geçtiği *Horace* tragedyasında, vatan ve oğul arasında seçim yapan koca ihtiyar Horace, elbet vatani tercih eder. Ve üç oğlunu milletin topyekûn savaşımına temsil edilmiş bir çatışmanın ortasında kükreyen bir yanardağ heybetiyle izler. İki oğlunu bu kavgada kaybetmesi yaşlı bedeni sarsmaz da küçük oğlunun kavgadan kaçması öfkeden titretir onu.

İdealist metinler yüce kıymetler uğrunda oğul feda eden babalar önerse de gerçek, hayatta böyle durmuyor. Ve babalar, oğullarının ölümüyle bir çınar nasıl yıkılırsa öyle yıkılıyor. Oğullarının acısıyla sarsılanlar var. Firdevsi, *Şehname*'yi bitirdiği yıl otuz yedi yaşında olan oğlunu kaybetti. Rezaizade Mahmut Ekrem, ağır ve acılı ömrünün çizgisi üzerinde üç kez evlât acısını tattı. Hele Nijad'ın ölümü, Ekrem'in zaten açık yarasına tuz biber ekti. Koca delikanlı olan Nijad'ın ölümünden sonra Ekrem hayattan el etek çekmiş gibidir. Büyükdere sırtlarına sığınır. Sessizdir. Münzevidir. Kırık mısralarda acısını paylaşarak azaltmayı dener. Bu sevk-i tabiînin ürünüdür Nijad için yazdığı şiir kitabı. *Nijad Ekrem*. Ekrem'in eserleri içinde, şiiriyeti tartışılabilir olsa da, en içlisidir.

Halit Ziya. Henüz çok gençken, bir yaşındaki oğlu Sadun'u, uzun bir hastalığın akabinde kaybetmiş ve bu acıyı "Kırık Oyuncak" adlı hikâyesinde anlatmıştı. Fakat aynı acıyla bir kez daha vurulduğunda bu kez ihtiyar bir babadır. Zorlu yaşamı karanlık ve muammalı geçen Vedad 1937'de intihar ettiğinde, Halit Ziya'nın kaybettiği, oyuncak bir bebek değildir. Otuz üç yaşındaki Vedad'ın ölümü "Bir Acı Hikâye" olur. Suskunluğun başlangıcı. Halit Ziya öyle bir yıkılır ki bir daha ayağa kalkabildiğinden söz etmek zordur. Bütün o *Mavi ve Siyahlar*, *Aşk-ı Memnular* hep arkada kalmıştır. Belli ki ölümün, siyah kanatlarıyla gölge düşürdüğü yerde, baba ve oğul arasındaki gerilim sıfırlanıyor ve geriye şefkatten doğan acı kalıyor.

Bu yüzden Arthur Miller, *Bütün Oğullarım* isimli oyununda baba ve oğul arasındaki arketipsel gerilimi ticaret sahnesine taşıyarak göstermeyi yeğler. Ama uzlaşmazlık, oğullarını kaybeden babanın intiharını engellemez.

Babalar, oğullarının ölümüyle koca bir çınar gibi sarsılarak yere yıkılırken ve bir daha ayağa kalkamazken, baba ölümüyle, titrer oğullar. Koca çınarın gölgesinde kalmış genç birer fidan gibi. Üzerlerinden ağır bir rüzgâr, eser ve geçer. Bazen de geçmez, kalır. Bu yüzden değil mi, öleceği neredeyse düşünülmeyen her babanın etiyile kemiğiyle insan olduğunun fark edilmesi bir hayal kırıklığı:

Sizin hiç babanız öldü mi Benim bir kere öldü kör oldum Yıkadılar aldılar götürdüler Babamdan ummazdım bunu kör oldum Cemal Süreya

Kimi oğul babasına, ele eldiven gibi, yolda yolcu gibi; Âkif ve oğlu. Kimi oğul da babasının gösterdiği yolda gitti. Ama o kadar ileri gitti ki bu sonucu baba bile beklemiyordu. Batıyı, daima batıyı ve pozitif olanı işaret eden, gerçekliği elle tutulmayana tahammül edemeyen Fikret'in gösterdiği yoldan gitti gerçi Halûk.

Ama bütün semereyi toplayıp da dönmek yerine gitti ve kaldı, bir dahageri dönmedi. Ama kimi oğul da babasından kaçmayı yeğledi. Ömer Seyfeddin, asker babasının katı disiplininden anneye sığınır. Sol kaş üzerinde, ilk namaz sabahından hatıra, anne öpücüğünün izi hâlâ yerinde. Haşim, sert, neredeyse acımasız bir babanın çöl sıcağından kavruldukça Dicle serinliğinde bir annenin gölgesinde dinlendi.

Baba-oğul geriliminin en bariz safhalarından biri, baba, oğula kendi gerçekleştiremediği idealleri yüklemekte ısrar ederken, oğulun, bireyselliğini yaşamakta ayak diremesidir. Baba baskısında silinip gidenler var. Baba muhalefetine rağmen tuttuğu meslekte sebat edenler var. Muhalefetten vazgeçenler var. Halit Ziya'nın *Kırk Yıl'da* anlattığına bakılırsa; ciltleteceği kitapları ayırmakla uğraştığı sırada odasına giren babası Hacı Halil Efendi, bu kitapların ismine bakıp, *Macera-yı Aşk, Garibe-i Aşk, Esrar-ı Aşk*, bunca aşk manzumesi arasında "Mektebe Aşk"ı göremediğini söyleyerek hepsini çamaşır kazanının altındaki ateşe attırmıştı. Ama bir süre sonra Halit Ziya'nın okuduğu kitaplara bakarak onun ticarethanedeki işlerden daha ciddi işler başarabileceğini söyleyen dostun uyarısını dikkate alan da yine o babavdı.

Hattat Hamid Aytaç'ın babası da, hat merakı okulda sene kaybına sebebiyet veriyor diye, oğlunun yazıyla uğraşmasını yasaklamıştı. Neyse ki uzun sürmedi.

Galileo doktor olmasını isteyen babasının isteğine uyarak tıp tahsiline başlamıştı. Ancak o, matematik eğitimi almak istiyordu. Babasını aşamadı. Saygı. Ya da başka bir şey. Ama talihin dönmesi gecikmedi. Kilisede, bir kandilin salınım süresini, nabzının atışlarını zaman tutarak ölçtü. Rakkaslı bir saat yapmayı da başarınca babası nihayet oğlunun matematik tahsili görmesine izin verdi ve bir doktor babası olma hayallerinden vazgeçti.

Oğulların, belli ki babalarıyla başı dertte. Hiç olmazsa tatlı dertte. Namık Kemal ile Ali Ekrem. Namık Kemal, büyük işlerin adamıydı. Oğlu Ali Ekrem ise, hiç olmazsa bir Servet-i Fünun şairi olduğu dönemde yelpaze, firkete, yüksük gibi "Küçük Şeyler" ile iktifa etti. Öyle gerekti belki. Ediplerin aynı zamanda zamanenin oğlu olduğu da göz ardı edilmemeli. "Zamane çocuğu" belki bu yüzden acı bir küçümseme içeriyor ideallerinin oğlunda gerçekleşemediğini fark eden babaların lisanında. Bu yüzden Servet-i Fünun ediplerinin, "babalan" olan Tanzimat edipleri ile aralarındaki ilişki, tam bir babalar ve oğullar ilişkisidir. Ve belki de bu ilişkideki yoğun gerilimin ve babalar için hepsi birer hayal kırıklığı olan güçsüz oğulların sebebi, dönemin padişahı II. Abdülhamid'in milletinden uğradığı hayal kırıklığını telâfi uğruna seçtiği/seçmek zorunda kaldığı yönetme biçimidir. Çünkü millet oğulsa, padişah babadır.

Şüphe yok ki tatlı-sert baba-oğul ilişkisinin, her terakki için elzem olan gerilim haddinin dışına taşıdığı ölümcül hikâyeler de var. Dostoyevski ve Kafka. Dostoyevski'nin, bir toprak efendisi olan babası zalim bir adamdır. "Babası" olduğu köylüler tarafından işkenceyle öldürülür. Bu haberi aldığı anda Dostoyevski'nin sara nöbetlerine yol açacak bir şiddetle kendisini suçladığı söylenir. Çünkü babasının ölümünü arzu etmiştir. Ve *Karamazov Kardeşle/* de Dimitri'nin, babasını öldürmek suçundan yargılanıp da verilen cezayı kabulündeki teslimiyet bu anın tecrübesini taşır. Babasının ölümünü arzu etmiş ama bu arzusunu kuweden fiile çıkaramamış bile olsa. Ölümünü istedim.

Öldürmediysen de istedim. Ve romanın meşhur cümlesiyle: "Kim istemez ki babasını öldürmeyi."

Karamazov Kardeşle/in zalim, cimri ve sefih babası, genç oğullarının hem rakibi hem idoliidir. Bir baba ve dört oğlunun hikâyesini anlatan bu romanda aslında dört oğulun toplamı bir baba etmektedir. Acaba Dostoyevski ne demek istemektedir? Dostoyevski'nin psiko-patolojisini didik didik eden onca araştırmada ortak olarak söylenen şu ki babası onun hem felâketi hem sebebidir.

Kafka'nın da, çocukluğunda, baba baskısı altında ezildiği bilinir. Öyle görünüyor ki ailesinin en büyük oğlu olarak dünyaya gelen Kafka'da baba her anlamda bir "kompleks"tir. Bir gecede yazılan "Yargı" hikâyesinde, yaşlı babasına bakmakta olan genç adam, nişanlısıyla düğünü yaklaşmışken öldürür kendisini. Tam da bağımsızlığını pratik manada gerçekleştireceği, dahası bunu babası dahil kamuya gösterebileceği anda. Ama babası öyle istediği için sadece intihar edebilir. Suda boğar kendisini. Çünkü bir baba bağımlısıdır. Hayran olunası ve nefret edilesi kimlik: Baba. Bundan kurtuluşu gerçekten imkânsız. Çünkü arada her tutkuda olduğu gibi marazi bir tutkunluk vardır.

Meşhur *Dönüşüm* romanında ise sessiz bir protesto neticesinde dönüşüme uğrayarak kocaman bir böceğe dönüşen Gregor Samsa'yı asıl öldüren, babasının fırlattığı bir elmanın sırtında açtığı yaradır. Bütün ömrü boyunca babası tarafından sırtına yüklenen idealist istekleri karşılamakta ve "iyi çocuk" olmakta zorlanan Kafka nihayet "Babaya Mektup"unu kaleme aldı. Tam bir yüzleşmeydi bu. Kendisini aynada görebilseydi kurtulacaktı belki; bilgiç psikolojinin verilerine bakılırsa aynaya bakmak daima iyidir çünkü. Ama "yüzleşme" tek taraflı kaldı. Mektup hiç postalanamadı.

Baba-oğul ilişkisini bir kuşak çatışması biçiminde ele alarak işleyen en meşhur roman, Turgeniev'in *Babalar ve Oğullar*'ı. İşin ilginç Turgeniev'in başının, babasıyla değil despot bir kadın olan annesiyle dertte olmuş olması. Sonradan fakir düşmüş bir soylu olan babasıyla son derece zengin bir ailenin otoriter, neredeyse acımasız kızı olan annesinin ikliminde yetişen Turgeniev'in karakterini asıl etkileyen, annesi karşısında uğradığı ezilme ve aşağılanmadır. Hal böyleyken o, babalar ve oğulların hikâyesini yazar. Çünkü o, baba-oğul ilişkisini psikolojik zeminden ziyade sosyolojik zeminde irdelemeyi yeğler ve romanın üzerinde durduğu şey babalar ve oğullar arasındaki şiddetli kuşak çatışmasıdır. "Zamane gençliği," "Zaten biz birbirimizi anlayamayız." Romanın özeti aslında bu iki cümle.

İvan Sergeyeviç Turgeniev, *Babalar ve Oğullar*'ında kuşak çatışması bir yana, toprak efendileri ile köleler arasındaki ilişkiyi de bir tür baba-oğul ilişkisi olarak yorumlamaktadır. Gerçi onun romanlarının hemen tamamında olduğu gibi bu ilişkinin mahiyeti de fazla derinleştirilmiş olmayıp işaretle yetinilmiştir ama toplumsal ilişkilerin de baba-oğul ilişkisi olarak çözümlenmesi hiç zor görünmüyor. Üstelik zaman zaman babaların oğula, oğulların babaya dönüşümü ihtimalini de içeren bu ilişkinin tarihsel örnekleme için fazla uzağa gitmeye ne hacet, işte Osmanlı. Daha adından itibaren baba-oğul ilişkisini sahiplenen bu muazzam yapılanma, batı karşısındaki alâkasının başlangıcında tipik baba konumundadır. Asırlarca, bir oğul kadar sevilme de, karşısında bir baba gibi otoriter davranılır batının. Her bayram

bir kapitülasyon harçlığı ile başı okşanıp geçiverilir, gönlü hoş edilir. Osmanlı; bileğinin bu küçük çocuk karşısındaki gücünden, orta yaşları bulmuş olsa da gücünden "hâlâ" emin bir baba gibi, öylesine emindi ki Viyana önlerinde bileği ilk kez zorlandığında sebebini kestiremedi bile. Sadece şaşkınlık, bir gurur kırıklığı. O çocuk bileğini eskisi kadar kolay bükemediğini fark etti. Onun da karşısında şimdi, kendi olduğu kadar erkek olan bir bedeni içinde saklayan ruhla batı beliriverdi. İşin kötüsü şu ki o erkek beden günden güne serpilip büyürken, baba kemik erimesine uğramış olmalı, günden güne küçülüp gidiyordu. Gidişatın doğal sonucu: Babalar oğul olmuş, oğullar baba. Baba bu işe itirazlı olsa da.

Fatih'in oğulları. Kanuni'nin oğulları. Servi ağacından irili ufaklı on dokuz tabut içinde babalarının cenazesini takip eden III. Murad'ın oğulları. Ve o kadar çok olan diğer padişah babaların o kadar çok olan oğulları. Ama neticede hepsi de Osman'ın oğulları.

Bütün hanedanlar gibi, tümü bir babalar ve oğullar hikâyesi olarak okunabilecek Osmanlı'da her padişah kendisinden bir öncekine kan bağıyla bağlıydı. Bu yüzden belki babalar ve oğulların öyküsü kan ile bu kadar çok iç içe.

Osmanlı'da, bütün padişahlar padişah oğludur. Ama her şehzade padişah olmaz. Bu yüzden her oğul, saltanat sahibi olan babası için aynı zamanda bir rakiptir. Kanunnamelerle düzenlenmiş üst değerler aile sözcüğüyle değil hanedan terimiyle kavramlaştırıldığı bir sistemde, yok edilen her oğulun, mücadele alanından çıkarılmış bir rakip anlamına geldiği düşünülse de; oğlunun boğdurulması Cem'e sadece ızdırıp verdi. Oğluna verdiği ismin imlâsıyla, Anadolu eweli büyük büyük babalarını da defterine kaydettiğini ikrar eden Cem'e, saltanat yolunda Oğuz, rakip değil olsa olsa kalbinin sızılarını teskin edebilecek bir destektir sadece. Çünkü Cem, sultan bile değildi. Sadece baba ve oğuldu onlar. Fitne fücur çıkaracak bir saltanat varlığının söz konusu olmadığı felâketler dizisinde aralarındaki ilişki arazları ayıklanmış safi muhabbetten ibaret kalmış olmalı. Üstelik mesafeler vardı, Cem, II. Bayezid tarafından boğdurulan oğlunun akıbetini çok uzaklardan, sadece işitebilmişti. Çaresizliğin tek çaresi, imâlesi bol birkaç kırık mısra. Yetmez ki!

Cânımı odlara attı derd-i Oğuz Hân felek

Hanedanın garantisi yine de bir oğul. Bütün hesaplar o tek oğulun tahtta oturacağı geleceğin inşası için. Ama bazen oğulların ömrü babaların ömründen kısa olunca hesaplar tutmaz. Böyle değişir kader. Orhan Gazi'nin yerine geçmesi düşünülen büyük oğlu Süleyman Paşa, babasından ewel ölen bir oğul olunca açılmıştı 1. Murad'ın yolu.

Osmanlı'da padişah, halkının babası. Yıldırım lâkaplı Bayezid'in esir düştüğü tarihle, oğullarından biri olan Çelebi Mehmed'in tahtı ele geçirmesi arasındaki şehzadeler kavgası: Osmanlı'nın fetret devri. Fetret çokluk, kesret. Baba teklik, vahdet. Baba tek, oğul çok. Baba istikrar, oğul muhalefet. Çok sürmedi muhalefetin ayak diremesi. Yavuz. Kırkını aşmış ve padişah babasıyla başı dertte bir oğul olarak Yavuz'un, kendi oğluyla hikâyesi, Süleyman hayatta biricik oğul olduğu için belki bu kadar mükemmeldi. O kadar mükemmeldi ki hikâye, saltanat, Yavuz ile babasının arasını bir bıçak gibi biçerken, su gibi ayırırken, Trabzon'dan bir gemiyle Kefe'ye geçer Yavuz. Kefe valisi, şehzadesi, oğul

Süleyman'ı ile halleşmek, dertleşmek için. Acaba baba ve oğul o gece büyük baba hakkında neler konuşmuşlardı? Merak edilmez mi?

Oğul olmayan ilk baba ile baba olamayacak son oğul arasında süre gider hikâyeye. Âdem, babasız olarak yaratılmışsa da üzerine düştüğü toprakta bütün oğulların babasıdır. Ama kimi oğul babasına, Yakub'a Yûsuf gibi olurken, kimi oğul da Âdem'e Kabil gibi. Çünkü her oğul, babasının, sırrı olduğu kadar sınavıdır da. Mucizesi, kendi var edilişi olan Peygamber Âdem'in, Habil ile Kabil arasında şefkati, eziyeti; onun, sınava tâbi tutulmuş insanıyeti. Her İbrahim'in bir İsmail'i, her Nuh'un, adı verilmeyen bir oğlu var.

Babasının gösterdiği menzile iman etmeyen oğul ile baba arasına, "Sular kaynayıp da coştığında," kocaman bir dalga giriyor. Nuh'un oğlu. Bu tufanda sığınacak tepe bulmak hiç kolay değil. Ve bir oğul, babasının kumanda ettiği gemiden dışarıda kalınca, bir peygamber duası hacet kapısından gerisin geri dönüyor: "Şüphesiz oğlum da ademdendir," (Hûd, 45). "O asla senin ailenden değildir," (Hûd, 46). Çünkü baba-oğul muhabbetinin de üzerinde gerçek var. Yolun doğrusu tekken, birken, hem de öyle bir gerçek ki, oğullar bir akıl çeldiriciye, hepi topu bir dünya malı mesabesine, fitneye dönüşebiliyor orada.

Her oğul bir gün çemberin üzerinde dönüp gelinecek son nokta olarak, babasının bulunduğu noktaya dönüyor olsa da, erdem ve hakikatin bilgisi bazen babadan oğula akıyor. Bazen oğul babadan fazla yol alıyor. Sıddîyk Ebûbekir, bir âmâ olan babasını, Mekke'nin fethinden hemen sonra elinden tutarak Peygamber'in huzuruna getirmişti. Ve bu kez oğul babanın yolundan değil, baba oğulun yolundan geçerek ulaşmıştı menzile. Bu da oğulun himmeti.

Ebû Cehil'in oğluydu İkrime. Başlangıçta o kadar babasının oğluydu ki, Mekke'nin fethi esnasında öldürülmesi emredilenlerdendi, ikrime kaçtı, bir gemiye binerek denize açıldı. Fırtınaya tutulan gemiden kurtulması halinde gidip Müslüman olacağını ahdedti. Kurtuldu ve Medine'ye gidip iman etti. Sahabenin kendisine babasını hatırlatmasından ve Allah düşmanının oğlu olarak ima edilmekten gücenirdi. Sahabeyi bu tür laflardan men eden Peygamber ona "Merhaba ey gemiye binen muhacir," diye iltifat etti. İslâmın savaşlarında pek çok gayret gösteren İkrime, Ebûbekir zamanında Şam savaşında şehit olmuştu.

"Anam babam sana feda olsun," vahyin tayflarının henüz açık olduğu Asr-ı Saadet'te sık kullanılan bir yeminken, terk edilemeyecek tek gerçeğin imani gerçek olduğunun hikâyesi de babalar ve oğullar hikâyesinde gizli. Şu ki, Bedir harbinde sahabenin çoğu babalarına ve oğullarına karşı savaşmıştı. Ve bunlardan, oğullar babalarının adıyla anılırken babalar da oğullarının adını taşıyordu.

Oğulların baba adı ile anılması yaygındır da, babanın oğul adı ile anılmasına alışmamışızdır. Ama babayı büyük oğulun adıyla anmak, Arap toplumunda öteden beri yaygın bir gelenektir. "Ebû." Ebûbekir, Bekir'in babası. Ebûtalip, Talib'in babası. Bu kez oğul babaya adını vermektedir. Çünkü oğul bir varlık sağlamasıdır.

Mevzu olduğu iddia edilen bir hadise göre, "Oğul babanın sırrıdır." Onun suyundan,

toprağındandır. Boy veren sürgün, çatlattığı tohumun mahiyetindedir. Oğulun mahiyeti babasında saklı olduğu gibi babanın açıklaması da oğulda gizli. İkisinin manası birbirindedir.

Oğul babasının öylesine kıyâsı ki, abartı bildiren tamlamalar da Ebû ile yapıldı. Ebü'l-Hakem olarak anılan Amr'ın lâkabı Hazreti Peygamber tarafından Ebû Cehil olarak değiştirilmişti. Çok cahil, çok zorba. Öyleyse cehaletin, zorbalığın babası. Ebû Tiirâb, Hazreti Ali'nin lâkabı. Peygamber ona öyle hitabetmişti.

Pek çok ismi olsa da, Bekir adlı bir oğlu olmadığı halde, Ebûbekir'in neden bu isimle anıldığı bir merak konusu. İmam-ı Azam olarak muazzam bir saygınlığın sahibi olan Numan bin Sabit. Ebû Hanife olarak bilinir. Hanife'nin babası. Gönül, bir keyfiyet olarak onun, kızının adıyla anılıyor olmasından derin bir mutluluk duysa da, Hanife adında bir kızı yok. "Hanif" olmasından mülhem bu isim, künyesi değil lâkabı.

Hazreti Peygamberin kendisi ise bu geleneğe göre Ebü'l-Kasım'dı. Kasım'ın babası. Ama diğer oğulları gibi Kasım da uzun ömürlü olmadı. Peygamberin pâk nesebi oğlu üzerinden değil, kızı, cânı, Fâtıma'sı üzerinden devam etti. Hikmet! Oğulları yaşamadığı gibi, o daha doğmadan babası da ölmüştü Peygamber'in. Dürr-i yetimdi Peygamber. Bu da hikmet. Babası Abdullah. Alnındaki, Âdem'den bu yana devr ede ede gelen ve sahibini bekleyen peygamberlik mührünü Âmine'ye emanet ederek çıktığı seferden geri dönemedi. Rivayete göre on sekiz yaşındaydı. Ebû Muhammed olarak künyelendiğini hiç bilmedi.

Baba bu dünyada kimlik demektir. Sorgular onun adıyla başlar. Kayıtlar onun adıyla düşülür. Hüviyetler onun adıyla mühürlenir. Ama oğul da sürekliliktir. Ama. Kim bilir. Belki de baba bu dünyadaki hüviyeti temsil etse de kimliğin muhakkaklığı hiç olmazsa teorik olarak sadece ve sadece annede saklı bulunduğundan ve onun da tek sırdaşı Allah olduğundan. Bu dünyanın bittiği yerde, ruh Rabbine geri dönerken ve beden toprağa verilirken, oğul artık babasının değil annesinin ismiyle nida edilmektedir. Ve bu çok manalı bir şeydir.

Ölümünden Kimse Mes'ul Değildir, Garip ki Ben de Mes'ul Değilim

Çocukluğumun masalıydı.

Bilmem neden çocukluğumun masalıydı.

Bir çocuk vardı, şımarıktı. Her şeye ağlardı. Bir gece bir peri kızı usulca odasına giriyor ve onu rengârenk gözyaşlarından yapılmış, ışıklı bir saraya götürüyordu. Yakından bakınca her bir damlanın içinde dökülüş öyküsü seyrediliyordu gözyaşlarının. Kiminde şiir yaratmak için kıvranan bir şair, kiminde acı çeken bir hasta, kiminde evlâtları tarafından terke uğramış bir ihtiyar, kiminde ihaneti affedemeyen bir âşık. Her şeye ağlayan şımarık çocuk, bunca ışık saçan gözyaşı arasında bir köşeye yığılmış renksiz, bulanık ve kimliksiz gözyaşı kürelerine yaklaşıp da içlerinde kendi ağlayışlarının anlamsız öykülerini seyredince çok utanıyor ve iyi çocuk olmaya karar veriyordu.

Tam bu düşsel yolculuğun sonunda, saraydan ayrılacakları sırada, çocuk, mor renkli gözyaşlarının istiflendiği bir köşeye yaklaşarak elini uzatıyor ve peri kızına soruyordu, ya bunlar, bunlar ne gözyaşlarıdır? Peri kızı, dur, diyordu, dokunma onlara. Onlar keder gözyaşlarıdır, bir onlara dokunamazsın.

Gözyaşları birbirine uymuyordu ve keder gözyaşlarının dokunulmazlığı vardı.

Bilmem neden çocukluğumun masalıydı?

Aslında bilirim neden çocukluğumun masalıydı.

Bir Süreyya Teyze vardı. Bir kış öğleden sonrasında, havanın iyice grileştiği bir vakitte, bize gelmişti. Pabuçları, çorapları, mantosunun etekleri sıırıslıydı. Yanında Bülent vardı. Annesinin eline sımsıkı yapışmıştı. Nuran, demişti anneme Süreyya Teyze, şimdi denizin kıyısından geliyorum. Bülent elime sarılıp da geri çekmeseydi beni, kendimi öldürecektim.

Gözlerinde mor renkli yaşlar vardı.

İntihar sözcüğünü ilk o gün duymuştum.

Bu yazıya intihar öyküleri mor renkli gözyaşları içinde saklananlar girecektir. Ve ister istemez hem benim hem sizin tanıdıklarınızla sınırlanacağız. Yani meşhur olanlarla, ama intiharlarıyla değil, hayatlarıyla meşhur olanlarla.

İkna edilebilirlik içeriğini en baştan taşıyarak, intiharı bir tehdit ya da rüşvet müessesesine dönüştürmüş, böylece sahih müteşebbis olma şansını daha baştan yitirmiş olanlarsa bu yazının zaten kapsamı dışındadır.

Bireyselleşme sürecinde yaşanması değilse de düşünülmesi kaçınılmazdır, böyle deniyor intihar için. Ve sanırım bu kapıdan gireceğiz. Kendi hayatına sahip olmakla eş anlam içerdiğinden harakiri, başlangıçta sadece Japon soylularına mahsus, halk yığınlarından esirgenen bir hak olarak kaldı. Halkın bu hakkı elde edebilmesi için çok beklemesi gerekti.

M. Blancho, *Yazınsal Uzam'ında* "Ölebilirim ama ölmüyorum" diyor. Hayatımıza sahip olmayı, ona son verebilme hakkına sahip olmakla eş anlamlı tanımlıyor.

Hayatımıza sahip çıkabilmek için onu bir kez olsun gözden çıkarmak mı gerekiyor? Bir kez gözden çıkarınca mı hayatımız bizim hayatımız oluyor?

Hayatı kurtarmak için tutulacak en kestirme yol hiç olmazsa onu bir kez olsun kaybetmekten, bir kez olsun ölmekten mi geçiyor? Bu intiharcılık oyunu mu

hayatı gerçek kılan?

Kendini bulmak için bir kez yitirmek mi şart olan?

Bizim olduğuna karar verdiğimiz bir hayatı yaşamak için, bir kez olsun denizin kıyısına inmemiz mi lâzım? Bir kez olsun dalgalara doğru yürümemiz, bir kez olsun eteklerimizi ve pabuçlarımızı ıslattıktan, suyu dizlerimiz hizasına çıkardıktan sonra geri dönmemiz. Ama kendi istediğimiz için geri dönmemiz, başkası istediği için ve başkası için değil.

Geri döndüğümüzde, aynı hayata bile olsa, artık etekleri ıslak o biz, aynı biz değilizdir. Bu kadar yakınına gelinen bir ölümün kıyısından dönüp geriye bakınca Sisios'un taşı şaşkırtıcı biçimde kolay ayırt ediliyor diğerlerinden ve ancak o zaman bizim taşımız oluyor, üstelik bizim taşımızın hiç olmamış olabileceği ihtimali ortadan kalkarak.

Kaderine asi bireyi yapan giz bu işte:

"Ölebilirim ama ölmüyorum," hayatım benimdir, ölümüm de...

Kaderine asi bireyi yapan gizi bilmiş olmak, batının intihar bilançosunu kabartıyor, lâkin bireyselliğin henüz tezahür etmediği, yaşamın kendisi için ve kendisi olarak değil, göksel olan için ve emaneten taşındığı Hıristiyan Ortaçağı hariç, buna tekrar döneceğim. Çok şey gibi intihar alışkanlığı da pagan Antikite'ye duyulan ilginin, onu örnek edinişin doruğa çıktığı Rönesans'tan sonra yükselen bir ivme kazanıyor.

Antikite intihara meraklı, daha mitolojisinden itibaren. Karşılıksız ve sonsuz tapım görmeye alışık onca tanrı ve tanrıça, yarı tanrı ya da doğa üstü yaratık, kahraman ve güzel, bol bol intihar ediyorlar. Aison, Aithra, Aura, Amata... (Bunlar sadece A'dakiler; bakabilirsiniz: Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*).

Kimi önemsemediği, kimi küçümsediği için yaşamı kaçıyor ondan.

Kimi taşıyamadığı ya da müşahit olduğu ürpertici gerçeğin en kullanışlı yargısı sayıyor kendini öldürmeyi: Byblis, Paktolos, İokaste, Kekrops kızları, Kral Midas.

Kimi giydiği alev gömleğin acısına dayanamayarak atıveriyor ateşe: Herakles. Kimi ona giydirdiği büyülü gömleğin utancı ve pişmanlığıyla haram kılıyor kendisine yaşamını: Deianeira.

Kimi aşka koşuyor: Hero, hani şu Kız Kulesi âşıklarının kadın olanı.

Kimi ihanetten kaçıyor: Kartaca'nın güzel kraliçesi Elissa, kocasının hattâ ölüsüyle birlikte yanmayı seçen Euadne.

Yaşamlarına son vermek için tuttıkları yol mitolojinin dünyasıyla sınırlı. Kimi boğa kanı içiyor, kimi zehir. Çoğu kendisini suya atıyor da adlarıyla birlikte anılıyor varlıklarını yok ettikleri su. Euenos, Euphrates, Paktolos ırmakları asırlardır sırtlarında böyle öyküler taşıyarak akıyorlar.

Kimi ateşte dindiriyor içinin yangınını, kimi bir bıçağın soğukluğunda.

Lesbos adasının dillere destan şair Sapho'su, Phaon'un aşkıyla yanarken bir kayadan aşağı bırakıveriyor kendisini. Tarihî bir kimlik olduğu halde esatirin buğusuna çekilerek.

Efsanesi kadar gerçeğinde de intiharla iç içe Antikite. Esir düşmemek için bir mabedin serinliğinde zehir içer ünlü hatip ve siyasetçi Demosthenes. Benzer bir biçimde, ünlü komutan Hannibal. Zehir içenlerin en ünlüsü Sokrates'tir kuşkusuz ve intihar onda bir infaz biçimidir. Fikirleri sakıncalı bulunduğu için zehir içmek suretiyle "intihara mahkûm" edilmiştir. Öğrencilerinin kaçma teklifini geri çevirir ve baldıran ağusu dolu kadehi diki verir kafasına.

İntihara mahkûm edilenlerden birisi de, çılgın ve zalim Roma hükümdarı Neron'un hocası, ünlü Stoacı Seneca'dır. Öğrencisi ve hükümdarı öyle emrettiği için Seneca, bileklerini keser. Rivayet olunur ki intiharı esnasında öğretisine uygun bir dinginlik içindedir. Neron da bir isyan esnasında, yakalanacağını anlayarak son verir kendisinden başka herkese ürkütücü gelen yaşamına. Ona, yokluğunu emreden ve kendisi de kendisini yok eden Neron, hocası Seneca'nın ne kadar eseridir acaba? Yine Stoacılardan Zenon, onun da öğrencisi Kleantes dingin müntehirlerdir.

Ölümü, tıpkı Sapho gibi, efsaneleştirilen Empedokles kendisini Etna'nın kraterine fırlatır. Denir ki Etna, sandaletinin tekini geri püskürtmüştür, kim bilir neden?

Antonius ve Sezar'dan sonra zehirli bir yılanı verir bedenini aşk ve siyaset yorgunu Kleopatra, bir zamanlar bütün ruhunu devralmış olduğu Antonius da bir müntehirdir.

Zamanının bütün bilgilerini ürpertici bir sistematik dahilinde ayrıştıran ve çok tanrılı Antikite'ye şiddetle sırtını dönmüş bulunan Summa'lar, intiharla ilgili alt sınıflar açacak kadar vak'a birikimine sahip değildiler her halde, çünkü Hıristiyan Ortaçağ intihara geçit vermiyor. Rönesans'tan günümüze doğru ise intihar batıda, kendisine verimli alanlar seçmek suretiyle tırmanıyor. Ve onlar artık, Hıristiyan oldukları için değil, Hıristiyan olamadıkları için intihar ediyorlar.

Batının intihara verimli alanlarının arasında düşünce ve sanatın, bilhassa edebiyatın bir hayli geniş arazisi var. Ki onlar, bir kısmı gerçekte, bir kısmı düşüncelerinde, bir kısmı eserlerinde, bir kısmı da kazaen intihar edip duruyorlar.

İntihar için tuttıkları yol ya da âlet artık mitolojinin dünyasıyla tahdit edilmiş değildir, üstelik tüfek de icad olmuştur. Nerval bir sokak fenerine asıverir kendisini, akıl hastahanesinden kaçarak. Van Gogh bir tabancanın namlusuna sarılır.

Ama en kışkırtıcı çağrı yine de sudan gelir. Her kitabının bitiminde girdiği inanılmaz bunalımlardan bu kez çıkabilmesi için hiçbirisi yetmez Virginia Woolf'a. Ne kocası, Virginia'nın daima gölgesinde kalmış yazar-yayımcı Leonardo Woolf; ne de Venessa, şaibeli sevgili. Kıyısına inerek bırakır kendisini Ouse nehrinin kollarına Virginia, "Suların trajik çağrısına" bu kez uyararak.

Woolf'un Mrs. Dalloway'inin en iyi anladığı ve galiba en iyi de Mrs. Dalloway tarafından anlaşılan Septimus YVarren Smith, bu savaş yorgunu, bu boşa harcanmış yaşamın sahibi, intihar ettiği zaman, Mrs. Dalloway kendi hayatının da boşa harcanmış olduğunu fark eder. Hayatı hiçbir şeyle doldurulamamış bir roman kahramanı olan Mrs. Dalloway, o, intiharı düşünmez de, hayatını onca romanla doldurmuş bulunan Virginia Woolf intihar eder. Varlığını nehrin sularına bırakırken, kendilerini yok eden sulara isimlerini veren yani ki onları var eden mitoloji kahramanlarına ya da *Hamlet* trajedisinin Ophelia'sına benzediğini düşünmekte midir acaba? Ve hayatının ne kadar trajedi içerdiğini hesaplamış mıdır? Soğuk olması gereken bir mart günüdür ve II. Cihan harbi devam etmektedir.

İntihar nedenlerinin en kuwetlilerinden biri, belki de ilkidir aşk.

Bireyselliğin en kuwetle tecelli ettiği bu iki uç gerçeğin, aşk ve ölümün aynı kişide ve aynı anda bir araya gelmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Hepsi de Werther'in ardından mı gitmektedirler? Bunun için mi Werther'den sonra Avrupa'da bir intihar

modası başlamaktadır? Yoksa insanlar intiharı kitaplardan mı öğrendiklerini zannetmektedirler, aşk gibi, kitaplardan asla öğrenilemeyecek iki şeyden biri olduğu halde?

Birazdan yeri gelince, bizdeki müntehirlerin dökümünü yapmak niyetinde olmayacağım, ama YVerther'e o kadar çok benzeyen birisi var ki anmadan geçilmez. Cenab Şehabeddin'in anne bir kardeşi Osman Fahri, Şükûfe Nihal'e duyduğu ve kendisini önce cinnete sürükleyen aşkının sonrasında ölümü seçer. Beynine bir kurşun sıktığında henüz otuz yaşındadır.

Can almak, aşkın karakteristiği midir? O kan dökücü müdür? Onun için mi soyut aşkın kalesi kanla ve silâhla bu denli iç içedir? "Biricik can almadıysa bu sevda, yazık," diye yazıklanır müellif (Selman Cahit, "Ayışığına Mektuplar"). Gerçi onun, alınmadığı için içerlediği can, bütün aşklara yazgılı şaire aittir ya, Gürcistanlı bir şair olan Mayakovski başkasının aşkı yüzünden değil, kendi aşkı yüzünden intihar eder. Kendisini kan dondurucu bir mutsuzluğa sürükleyen ümitsiz aşkının elinde, verebileceği biricik olanı feda eder, yaşamını. Elde edemediği biricik olanın bıraktığı boşluk, elde edebildiği biricik olan ölümle doldurulmuştur. Ölüm burada sevgiliye müşabih yegânedir. Kimse kimsenin yerine ölemediği ve kimsenin aşkı kimseninkine uymadığı için.

Sibiryalardan Petersburg'a çığ gibi büyüyerek kopa gelen sesin sahibi Çaykovski, "Fırtına" adlı senfonik şiirini beğenerek dünyasına giren Nadejda Von Meck'e bütün hayatını altüst eden platonik bir aşkla bağlanmıştır. Artık katlanamadığı yaşamının sonuna doğru kolera mikrobu taşıdığı bilinen şehir suyundan bol bol içtiği bilinir. Ölümünün intihar olup olmadığı tartışıla dursun, bu ölüme ne kadar ecel ölümü denilebilir ki?

Kırk yıllık karısının giyotinle idamının hemen arkasından gelen zaman içinde, "Düşman dolu bir dünyada artık yaşayamayacağını" bir kâğıda yazarak idam yaftası hükmünde göğsüne iğneleyen ve kırk yıllık kılıcının üzerine aşkla yaslanan siyasetçi Jean Roland'm ölmeden önce yaptığı son iş yazmak olmuş olmalıdır.

Vladimir Mayakovski, otuz yedi yaşında yaşamına son verirken, "Aşkın küçük sandalının hayat ırmağının akıntısına dayanamayarak parçalandığını" anlatmak için bir mektup yazmaktadır.

Söylemiştim, aşk gibi ölüm de yazıdan asla öğrenilemeyecek ve öğretilmeyecek iki şeyden birisi olduğu halde, intiharın arefesinde yazı, kullanışlı bir temrin arenasına dönüşmektedir ve ölüme en çok o yakışmaktadır. Bunun için değil mi ki intiharlardan ewel en sık başvuru olan eylemdir iki satır karalamak, yine tıpkı aşk için olduğu gibi:

Ölümümden kimse mes'ul değildir, garip ki ben de mes'ul değilim.

Esasen ölüm mektupları hayata duyulan sonsuz inancın onanmasından başka bir şey değildir. Ve bazen intihar öncesi yazı, mektup hacmini çoktan aşar, romana ulaşır. Jack London, romanı *Martin Eden*'in kahramanı gibi intihar eder, bir zamanlar müsveddesi yapılmış bir intihardır bu.

Hasılı intihar bir iz düşümdür.

En çarpıcısı Zweig-Kleist iz düşümüdür kuşkusuz. Kleist, Alman edebiyatının bu az anlaşılmış fakat çok okunmuş trajedi şairi, bütün ömrü boyunca bir intihar

arkadaşı bulabilmek arzusuyla yaşadı. Ve karşılaştığı her kadına, reddedilmesi zor bir aşkı sunar gibi hep aynı teklifte bulundu: "Birlikte ölelim." Yaşantısına giren kadınlardan hiçbiri, ölümüne girmeyi göze alamadı onun. Ta ki Henriette'e kadar. Kanserli bir kadın olan Henriette Vogel kabul etti Kleist'in teklifini ve birlikte öldüler. Şimdi Kleist'in hayatında, ölümden başka her şeyi birlikte yapabildiği birçok kadın var. Ama ölümden başka hiçbir şeyi birlikte yapmadığı tek kadını var onun.

Stephan Zweig, Kleist hakkında, *Kendileriyle Savaşanlar'm* en başına yerleştirdiği olağanüstü etüdünde, onun bu alışılmadık intiharını patolojik açıdan uzun uzun yorumlar. "Kleist'ten daha fevkalâde ölen olmamıştır," böyle der, satırlarından neredeyse derin bir hayranlığın izleri okunmaktadır.

"Kleist'ten daha fevkalâde ölen olmamıştır" da, yıllar sonra Stephan Zweig, ülkesinden çok uzakta, Nazi iktidarını müteakip göçtüğü Brezilya'da, 1942'de soğuk bir şubat günü, yıkıntılara tahammül edemediği hayatına son verirken, yanında "Ölümüne" bir arkadaşı vardır. Aynı zamanda "Hayatına" arkadaş olan kadındır bu: Charlotte Zweig. Ve Stephan Zweig'in ölüm arkadaşının aynı zamanda hayat arkadaşı da olmuş olması, onun ölümünü Kleist'in ölümünden "fevkalâde" kılar.

Üstelik Zweig'in ölümü Kleist'in ölümünden daha da trajiktir. Karısıyla birlikte intihar edişi değildir Zweig'in intiharını trajik kılan. Rivayet olunduğu gibi, gerçeklerini hazmedemediği bir 11. Cihan harbi dünyasını ölümüyle protestosu da değildir neden. Onun intiharının asıl trajik yanı, yıllar önce patolojik yoruma tâbi tuttuğu bir çifte intiharın kendi satır aralarından dökülen iz düşümünü yıllar sonra yakalayarak intiharıdır. O bir bakıma kendi ölümünün yorumunu yapmıştır, kendisi farkında olmasa da.

Ama ölüm yazıdan öğrenilmez yine de.

Öğrenilmez de bana bu yazıyı onların ölümleri yazdırır.

Ve başkalarının ölümüne duyduğu meraktır Zweig'in ölümünü meraka değer kılan.

Yoksa gerçekten hayat mı yazıyı geçerli kılmaktadır?

Zweig'ı yıkıntıya sürüklediği söylenen II. Cihan harbine gönüllü muhabir olarak katılan Hemingway, ömrü boyunca ölümün olağan dışı cazibesıyla, ürpertici süyle muaşaka halindedir: "Bütün hikâyeler yeterince ileri götürüldüğü takdirde ölümle sona erer ve okuyucuyu bu gerçekten çeviren kimse de iyi hikâye anlatan biri değildir." Böyle der ve kendi hayatının Öyküsünü tıpkı bir zamanlar babasının da yapmış olduğu gibi kendisine çevirdiği bir tüfeğin kurşunuyla noktalar. Hemingway'in hayatı bir öyküyse eğer, Çehov'un unutulmaz teorik yaklaşımıyla, duvarda asılı duran tüfek sonunda patlamıştır.

Gürsel Aytaç, *Kendileriyle Savaşanlar* çevirisinin Önsöz'ünde, müellif Zweig'in; Kleist, Nietzsche ve Hölderlin'i yani içlerinde birer "Daymon" taşıyanları irdelerken, onlarla çağdaş ve milletdaş olduğu halde dengenin ta kendisi olan Goethe'yi asla gözden kaçırmadığı fikrindedir. Öyledir ya, Goethe de *Werther*'de ve YVerther olarak intihar etmemiş midir? Werther'in yaşadığı aşkın müsveddesi Goethe'nin kalbi değil midir? Goethe'nin intiharının temize çekilmesi değil midir, Werther'in, Lotte'nin minik elleriyle kutsanmış silâhı beynine dayaması.

Jaccues Rigvad "Hepiniz şairsiniz, bense ölüm yakasındayım," derken yazıyla ölümün

kıyılarını birbirinden ayırıyor. Müthiş. Şair şiirinde ölüyor. Yaşayana kalansa intihar etmek. Öyleyse romanlarda intihar edenler, hem kendileri, hem de yazarlarının yerine, mükerrer müntehir değiller midir onlar? Bunun için ya, Kafka ölmek için yazıyor. Bunun için ya, yazdıkları okuyanı böylesine öldürüyor.

Fakat biri var ki müsveddesi yapılmış bir intiharı kalbine yerleştirmede eşsiz bir oyuncuydu. Ahmed Midhat'ın, kendisi için çevirdiği *Kamelyalı Kadın*'ın son sahnesinde ve kendisine göre son temsilinde zehir içen bir İstanbul XIX. asırlı, Mari Nıvart. Acaba hangisi olarak ölüyordu? Kendisi mi, Kamelyalı Kadın mı? Ve onun için mi böylesine zor böyle bir yazı içinde bir yere yerleştirilmesi?

Faulkner *Ses ve Öfke*'sinin ikinci kısmını tümüyle Quentin'in intihar ettiği güne ayırır. *Karamazovlar*'da Smerdyakov, *Huzur*'da Suat, asarlar kendilerini. *İklimler*'in Odile'i, *Therese Raquin*'in Therese ve Laurent'i, *Ecinniler*'in, felsefesini yaparak intihar eden Kirilov'u, daha niceleri.

İntihara çok ama pek çok meraklıdır roman kahramanları. Yine de, akla ilk gelenleri Anna Karenina ile Madam Bovary'dir.

Bizde ise romantik karakterli Tanzimat edebiyatının müntehir onca kahramanı arasında *Sergüzeşt*'in Dilberedir akla gelen.

Servet-i Fiinun romanı intihara meyillidir. Gerçi Servet-i Fünuncuların kendileri de hep kaçmak isterler ve ölüm kaçışların en cazibelisi gibi durmaktadır onlara ama bunu düşünürler de pek başaramazlar. Fikret, karısı ve çocuğuna bağlıdır; Mehmet Rauf teşebbüs eder, kurtarılır. Gerçek hayatlarında başaramadıkları eserlerine girer. Mehmet Rauf, *Ferdâ-yı Garam*'m hem de çifte intiharla getirir sonunu. *Mai ve Siyah*'ın Ahmet Cemil'i o karanlık gecede, "Bir bârân-ı dürr-i siyah altında," suların karanlık kucağına sığınmayı düşünür. Ve annesinin, o küçücük kadının, zayıf fakat o denli güçlü sesi onu karanlıktan çekip koparır: "Cemil, karanlıkta ne yapıyorsun?" Cemil karanlıkta kendisine dönüşmüş olmalıdır, canı Yemen'de çok acısa da. Çünkü bir kez etekleri ıslanmıştır.

Ama Bihter'in, intiharda da hepsinden ayrı bir yeri vardır.

Bunca romana rağmen intiharın en çok yakıştığı tür, kuşkusuz, trajedi. Hiçbirisinden fedakârlık yapılamayan, bir başka okuyuşla cümleyi, hangisi feda edilse diğerinde bir büyük boşluk yaratmaya yargılı iki kıymet arasında, intihar en çıkar yol olarak görünmektedir trajedi kahramanına. Hayatı bizimkine belki en çok benzeyen Antigone, onun annesi ve nişanlısı, kıskançlığın onurlu timsali Othello, Ophelia, İokasta.

Ya "Kazaen" intihar edenler, hayatta, hem romanda? *Yalnız Gece Sessiz Gece* filminin erkek kahramanı, kısıtılmış hayatını ne yapacağını kestiremeyen kadın kahramana, "Bastırılmış intihar arzusunun her yıl kaç kazaya neden olduğunu" bilip bilmediğini sorar. *Handan*'ın, duygularıyla mantığı arasında ezilen ama yine de mantık yönünü işaretleyen baş kadın kahramanı, iptal olunmuş bir bilincin dizgininden boşalttığı duyguların ivmesiyle neler yaşamış olduğunu, kısacası kendi trajedisini fark ettiği anda, doktorların o denli zor yok ettiği hastalığına açar kapılarını. Korumaz kendini ve kısa zamanda ölür. Kazâen de intihar edilir, bilinmektedir çünkü. Bunu

bildiği içindir ya şair,
hişt! dostlanma şunu haber ver
denize açıldım
ve gemim parça parça oldu'
diye bir im
denli narindir intihar
(İlhami Çiçek)
demektedir.

Uyku hapı alarak bir otel odasında ölüme yatar Cesare Pavese, ve onun, tükendiği için intihar ettiği yorumunu yapar kimi araştırmacılar. Ne abartı. İntihar etmek için, intihar etmeye gerek mi var? Ya yaşarken daha miıntehir bulunmuş bulunan onca ölü can? Onları nereye koyacağız? Hangi sistematige dahil edeceğiz?

Yaşamakta iken yüklendiğimiz onca yaşantının kim bilir hangi birisiyle intihar edip duruyoruz her gün? İsa'yı boş mezarında bulamaz ziyaretçi kadın ama "yaşayanları ölüler arasında aramak" olasıdır çoğu zaman.

Ölüyorum ve seni ölümümle yenilgiye uğratiyorum.
Ben yok oluyorum ama hikâyem doğrulanıyor.
Onlar, öldüklerini ve dilimleriyle başa çıkamadıklarını, ölümleriyle mi yenilgiye uğrattıklarını var saymaktadırlar?

Hayatı bunca önemsemenin başka adı mı ona son vermek?
En fazla bilinen ve tahammül edilemeyenden en az bilinen ve tahammül edilebilirliği şimdilik ölçülemez olana, dolayısıyla tahammül edilebilirlik ihtimalini en az içerene kaçıtır intihar. İlk anda tersi gibi görünse de, ilk sırada yaşamın fevkalâde önemsenmesi anlamını içermektedir. M. Blancho bunun için "Ölen yaşayabilirdi demek," der. Zor olanı başaran. Ve ilâve eder, "Kendini öldürmenin zayıflığı, onu gerçekleştirenin hâlâ çok güçlü olmasındadır." Bu yüzdendir ki yaşanan dünyanın tek başına okunmasına bir başka deyişle madalyonun tek yüzünün birinci dereceden önemsenmesine karşı çıkan büyük dinler, ilk sırada İslâmiyet ve Hıristiyanlık, intiharı şiddetle yasaklamaktadırlar. Çünkü o büyük dinler, dar kapıyı işaret etmektedirler, arkasında güneş batmayanı.

Dante, *Divina Commedia*'nın, "İnferno" (Cehennem) bölümünde günahkârları tasvir ederken, kendisini öldürmüş olanları ağaçlar içine sıkışmış, ter döke duran tutsaklar olarak gösterir. Onlar asıl acıyı Tann'yı kaybettikleri için çekmektedirler. Kimliğindeki bütün Rönesans muştusuna rağmen, tipik bir Katoliktir Dante hâlâ ve müntehirler hakkında verdiği hüküm Hıristiyanî kaynaklıdır.

Bunun için değil mi ki hayatımıza sadece kendi adımıza ve sadece kendimiz için sahip olduğumuz gibi bir vehmin esiri olmadığımız o kutlu zamanlarda, bizim de intihar gibi bir alışkanlığımız yoktu. İntiharın çözebileceği varsayılan problemleri çözmek için yeterli olan program çoktan elimize verilmişti zira.

Bizi ve hayatımızı daima ve kesinlikle seyreden büyük göz namına yaşadığımız ve hissettiğimiz o günlerin sona erdiği yerde, kendi hayatımızı kendi gözümüzün seyri için yaşadığımızı düşünmeye başladığımız yerde, göksel olanın yerine arzı ve şahsî olanı kondurarak bir bütün mutlağının parçası olmaktan çıkıp da, vücudundan kopan bir el ya

da ayak gibi bağımsız ve anlamsız yaşamaya başladığımızı idrak ve vehmettiğimiz yerde, Beşir Fuad intihar etti.

Beşir Fuad masum. Hayatın salt kendisi için ve kendisi ile olduğu, hayat sözcüğünün içinin ancak ve ancak "Ben" ile dolduğu, anlamının gökte değil de yerde aranması gerektiği hususunda fikri yeterince iğfal edilmiş bireylerdik artık. Onun için Beşir Fuad'ın usturası ya da tipik XIX. asır müneweri, Viyana elçisi Sadullah Rami Paşa'nın hava gazı musluklarına aykırı durmaz da intihar, zamanlar XIX. asrı da gösterse, Müslümanların halifesi Sultan Aziz'in bileklerine yakışmaz.

Tarihin önünde gerçeklik ihtimali daralır da Sultan Aziz intiharının, oğlu, veliahd-i saltanat Yusuf İzzeddin Efendi, Av Köşkünde ve garip (değil) ki bileklerini kesmek suretiyle noktalar yaşamını. Evinin kapıları yüzüne kapanmış müflis bir hanedanın kimi üyelerine Avrupa'da açılacak siyah ve yegâne kapının erken bir yoklayıcısı mıdır, profesyonel bir suikaste kurban mı gitmiştir, pek bilinmez.

Beşir Fuad intihar etti. Hem de öyle bir intihar etti ki hepimizi arkasına taktı. O gün bugündür intihar edip duruyoruz, dökümünü yapmayacağım, saydıkça artmasından korkarım. Üstelik öyle bir intihar edip duruyoruz ki bunun için kana ve silâha gerek de yok çoğu zaman. Yaşarken intihar ediyoruz, ölürken intihar ediyoruz. Geri dönme şansımız yok.

Bir tek o altın nokta. Çarkın bir kez de tersine mi dönmesi gerek? Mukaddes olana sahip çıkabilmemiz için tekrardan bir bütünün uzuvlarından birisi olduğumuzu idrak edeceğimiz yere mi gelinmeli? Bu yüzden mi bireyselleşmenin değil de, bireyselleşmemenin mücadelesi verilmeli? Yoksa mukaddes olana sahip çıkmak onu kaybetmekle eş anlamlı tanımlanıp duracak. Ya birey olmaktan vazgeçeceğiz ya da intihar edip duracağız. Görünmese de, cenaze namazımız kılınsa da.

perdenin nihai indirilişini kimse önleyemez yapayalnızım, her tarafta iki yüzlülük hayatı sonuna kadar yaşamak hiç de çocukça bir görev değil.

Kuşkusuz, hayatı sonuna kadar yaşamanın hiç de çocukça bir görev olmadığını idrak ettiklerinden, bu dizeleri şaheserinin sonuna ekleyen Boris Pasternak da, onun roman kahramanı, babası bir zamanlar intihar etmiş bulunan Dr. Jivago da; onca acılı hayatlarını yazgılı oldukları noktaya kadar yaşayarak küller arasından birer Kaknus çıkartmaktadırlar.

Süreyya Teyze'ye gelince. Süreyya Teyze hep Bülent'in istediği hayatı, dahası Bülent olarak ve Bülent'in hayatını yaşadı. Çünkü suyun kıyısında etekleri ıslanıp da geri dönerken kendisi olarak değil Bülent öyle istediği için geri dönüyordu. Hayatını, nâmına yaşayacağı büyük gözü ise çoktan kaybettiğinden zaten suyun kıyısındaydı.

Bu yüzden hep yitirilmiş ve hep devredilmiş bir hayatta gözyaşları mordur Süreyya Teyze'nin. Hâlâ.

Sevgilim İhanet

Kelimelerin hastalıkları varsa eğer, "ihamet" mutlaka cüzamlı olmakla suçlanmıştır. Oysa, soluğumuz kadar yakındır da biz onu bambaşka yerlerde ve kendimizden çok uzakta bilmeyi yeğleriz. İhanet hayatımızın ta kendisi, dikkatli bakın göreceksiniz.

İhanet daima iki uçlu. Gerçekleşmesi için bir muhatap gerekli ve bu yanıyları aşka benziyor. Bu yüzden değil mi ki ihaneti yaşayanlar, büyük aşkları yaşayanlar kadar ünlü ve daima çift isimle anılıyor bu öyküler. Habil ile Kabil söz gelimi. Leylâ ile Mecnun gibi.

En trajik ihamet öyküsü galiba İsa'nın son akşam yemeği ve: İşte insan! Hıristiyan batıda her şey bu çok eski ihametın etrafında döner ve çarmıhlar artık daima omuzlardadır. Sezar'ı asıl öldüren yediği hançerden daha çok Briitüs'ün, olmaması gereken yerdeki varlığıdır.

Ama ihametın doğusu batısı yok. Tek yönü var.

Bizde aklıma ilk gelen, Genç Osman. Ewelâ sarayının kapısını emanet ettiği bostancıları ardına kadar açarlar Bâb-ı Hümayun'u ihtilâlcilere, ardından o kadar güvenerek sığındığı Yeniçeriler emanete ihamet ederek alıverirler "Osman Çelebi"nin canını. Gerçi Yeniçeriler adlarını temize çıkarmak için çok çaba sarf etmişlerdir ama vak'a-i hâileye karışan 28. ortanın adının her yoklanışında yeri göğü inleyen "Yok olsun" nidaları bile bu ihametın lekesini temizlemeye yetmez. Esasen Genç Osman'a ihamet edenler arasında kısacık saltanatında tutulan güneş ve yüzlerce yıldan beri ilk kez donan Boğaz sularının da kendine özgü bir yeri olması gerek. Halk, ölümüne o kadar çok ağlayacağı padişahın, sağlığında uğursuzluğuna inanmıştır.

Osmanlı'yı kuşkusuz çok az şey Kırım Hanı Murad Giray'ın Viyana kapılarındaki ihaneti kadar yaralamıştır. Üstelik Giray, bilerek yapmaktadır: "Bilirim, dine sığmaz, ihanettir," cümlesindeki bilinç bile tutmakla yükümlü bulunduğu köprüyü müttefik kuwetlere açmasına mani olamaz.

Osmanlı'yı çokça meşgul eden eşine az rastlanır bir başka ihamet de Abdülmecid'in dördüncü ikbali Serefraz'ın yarattığı ve neredeyse bir milli gaileye dönüşen "aile faciası"dır. Fazlasıyla kıskanan ve kıskanılan bir kadın olan Serefraz, Dolmabahçe'den ayrılarak Yıldız Kasn'na yerleşmiştir. Sık sık kasra gelen Abdülmecid'i içeri almakta çok cömert davranmayan dördüncü ikbal üstelik Küçük Fesli lâkabıyla tanınan bir Ermeni delikanlısının aşkına karşılık vermektedir. Hanedana mensup bir kadının açık ihametı özellikle sarayı çok rahatsız eder. Ailesi tarafından Adalar'a kaçırılan delikanlının, Sultan'a duyduğu aşk yüzünden, tekrar İstanbul'a dönmesi ise sarayın işbitiricileri tarafından öldürülmesinden başkaca da bir sonuç vermez. Delikanlının ailesi İngiliz, Fransız ve Rus sefaretlerine başvurarak takibat açılmasını isterler, mesele İstanbul'u uzun zaman meşgul eder. Vesaire... Bazı kaynaklarda karşımıza çıkan bu hikâye oldukça inanılmaz duruyor. Asıl inanılmaz olansa bunca hadiseden sonra Serefraz'ın padişah nezdindeki kıymetini hâlâ muhafaza edebilmiş olması.

İhanet Osmanlı hanedanından uzak değil. Bütün saraylar kadar Osmanlı sarayının da içinde. Yavuz'un kızı Fatma Sultan, "Bir kişiye düştüm ki beni kelb hesabına saymaz. Bir hil'atini görmedim, bir kaftanını giymedim. Dul avret gibi dirilürüm," cümleleriyle evliliğinin ve düşlerinin ihametine uğradığını, çok sade bir lisanla ve döneminde herhangi bir genç kadının yapabileceği tek şeyi yaparak babasına anlatır.

Fakat muhteşem ihanetleriyle Kanuni, bir Osmanlı trajedisi varsa eğer, yine başrolde. İlk elbet Şehzade Mustafa etrafında biçimlenir. "Nizam-ı âlem uğruna" şehzade katline izin veren kanunname bir yana, Mustafa'nın katli esnasında Kanuni'nin başını çadır aralığından uzattığı yani "tanık" olduğu rivayeti ve bunu böyle de gösteren minyatür asıl ihaneti vurgulamakta. Ve nakkaşın ihanete tepkisini.

Eşine az rastlanır bir nikâhla Kanuni'nin resmî eşi olmayı çok kolay başaran ve vak'anüvislere bakılırsa nikâhtan sonra muhteşem kocasının ihanetine hiç uğramayan Fiürrem'in, Kanuni'yi bu ihanete hazırlaması çok kolay olmamış olmalı. Ama aynı şey sadece "Ecel celâlilerinin aldığı Mustafa Han" ile sınırlı kalmayacak ve Hürrem, isminin başındaki "Makbul" sıfatı kısa zamanda "MaktuF'e dönüveren İbrahim Paşa'nın öyküsüne de girecektir. Makbul İbrahim Paşa, damatların başka kadınlarla düşüp kalkması kat'iyyen yasaklandığı halde; Yavuz'un kızı, Kanuni'nin kızkardeşi gibi bir sultan olan eşine, Muhsine adlı bir kadınla ihanet etmektedir. Lâkin İbrahim'in sonunun hazırlanmasında bu ihanetin payı hiçti. O, seher semasında çokça ışık saçmaya başlayan bir yıldızdı ve muhteşem bir güneşin kaçınılmaz ihanetine uğradı. Her türlü ihtimale açık bir ikbal yolunu ayakları dibine sererken daha başlangıçta Kanuni, İbrahim Paşa'ya, kendi sağlığında bir zarar gelmeyeceğine dair yemin etmişti. Bu yüzden katil kararını alması çok kolay olmadı. Ve İbrahim Paşa, Kanuni uyuduğu bir esnada idam edildi. Değil mi ki âyete göre "Uyuyan kimse hayatta değildir, uyku ölüme benzer ve insan o esnada hayatla kendisini bağlayan herhangi bir bağdan miiberra bulunur." Fakat Paşa, kendisini ölmeden önce öldüren bu ihanete uğradığı esnada, Kanuni'nin yan taraftaki odasında uykusundan aniden uyandığı ve onu Hürrem Sultan'ın teskin ettiği de rivayetler arasındadır.

Edebiyatımız, tümüyle sanat ve edebiyat ihanet güzellmeleriyle doludur. En masumları Suat ve Necip'tir kuşkusuz ve *Eylül* bir ihanetin öyküsüdür. Duygular da kalsa ihanetin kirinin mutlaka temizlenmesi gereği Mehmet Rauf'u da etkiler. Romanın sonu Mehmet Rauf'un yapabileceği en uygun şekilde gelirken ve o kadar andığımız ve anladığımız, dahası masumiyetine tanıklık edebileceğimiz Suat ve Necip'in günahını bu dünyada ateş temizlerken, biz galiba hangisinin daha az dürüst olduğunu düşünmek zorunda kalırız: Romanın kurallarının mı, yaşamın kurallarının mı?

İhanetin isrn-i faili sabıkalı bir kelime: Hain! Ama ihanetin ism-i faili "hain" ise eğer bütün o Lady Makbetler, Fintenler, Therese Racjunler, Bihterler'le birlikte bizzat yazarına göre "İçindeki mücadele herhangi bir meydan savaşında bir komutanın verdiği mücadeleden daha az olmayan" *Vadideki Zambak*'ın Henriette'i, Halide Edib'in Seviye Talip'i, Suat ve Necip, oyunu toplumun kurallarına göre değil de kendi vicdanının ve erdeminin kurallarına göre oynamaya kalktığı için kaybeden Anna hep hainlerdir. Bu iki grubu ayıran ve onları gözümüzde bayağı veya masum kılan şeyse, yazarın bakış açısından başka bir şey değildir çoğu kez. Çünkü yazar, bütün düşüncelerimizi yönlendirebilecek bir büyücüdür.

Arına Karenina romanı karlı bir günde ve bir tren istasyonunda başlar. Bir başka karlı günde ve bir başka tren istasyonunda biter. İlkinde Anna, toplumun saygıdeğer bulduğu sadık bir eş, iyi bir annedir. Ve çok güzel bir kadın. Sonunda ise, aristokrat Rus

toplumunun gizlice yaşanmasını rahatlıkla onayladığı yasak aşkını, meşru zemine çekemediği noktada, gizlice yaşamayı onuruna yediremeyerek açıkça yaşadığı için dışlanmış bir kadın. Artık iyi bir eş ve iyi bir anne değildir. Ama yine çok güzel bir kadındır. Güzelliğinin ihanetine uğrayacağı yılların hızla yaklaştığının farkında, usulca bırakır kendisini bir trenin tekerlekleri altına. Çünkü güzellik ihanet eder ve doğrudur kadının iki kez öldüğü.

Tolstoy, *Anna Karenin*'yi içindeki Anna Karenina'nın aynı olarak anlatabilmiş midir, bilinmez ama kaç yazar, kaç şair "dil"in ihanetinden müşteki değildir? Herhalde hiç. Hamid'in yakalayamadığı, ancak "susmak yahut pek karanlık bir şey söylemek" olarak tanımladığı şiir, dilin ihanetine karşı geliştirilmiş bir müdafaa tavrı değil midir? Akif,

Ağlarım ağlatamam hissederim söyleyemem

Dili yok kalbimin ondan ne kadar bizarım

mısralarını ağlarken, Orhan Veli "Anlatamıyorum" çılgılığıyla anlatmaya çalışırken hep bu ihanetten müşteki değil midirler? Haşim, şiiri "Anlaşılmaktan ziyade duyulmak," zeminine çekerken, *Ma i ve Siyah*'m Servet-i Fîinunculara tercüman Ahmet Cemil'i şiir lisanını "Baştan ayağa bir insan, âdeta konuşan bir ruh," olarak tanımlarken aynı şeyi söylemiyorlar mı?

Şiire kadar uzanmaya gerek yok. Derdimiz hep anlatamamak ve anlaşılamamak değil mi? "Ben öyle demek istemedim," cümlesi ile başlayan boğucu koridorların aşılması ne kadar zordur. Ardından gelen "Böyle demek istedim"ler de daha fazla ifadeye muktedir değildir. Üstelik bize hep ihanet eden dile rağmen bizi en iyi anlayacak olanı beklemiyor muyuz sürekli? Ve bizi en iyi anlayacak olanı bulduğumuzu zannettiğimiz her defasında yeni bir ihanete hoş geldin demiyor muyuz? Ve o her defasında yanlış kişi çıkmıyor mu? Hayret, sen, sen değilmişsin!

Gerçek şu ki, kalplerin dili olsaydı, dilin ihanetine uğramadan birbirlerine daha çok şey anlatabilirlerdi. Belki Cocteau'nin bahsettiği gibi "Bir şairi yanlış anladığımız için sevmek"ten vazgeçebilmemiz için de, Paul Eluard'm görüşünün gerçek olması ve bizim artık kelimelere ihtiyaç kalmadan şiiri kafa ile okuyabileceğimiz günlerin gelmesi gerekli. Ama galiba o zaman da ne şiir kalır, ne nesir.

Sevgilim dilin ihaneti, sevgilim şiir çünkü.

Ve sevgilim ihanet.

Sevgilim ihanet, çünkü hayatın kendisi bir ihanete dönüşür alnımızda ter damlaları belirmediğinde ve ayaklarımız suya erdiğinde. Bir de bakarız ki birileri, bizimle hiç ilgisi olmayan birileri bizim için enine boyuna ölçerek hem de, bir oyun hazırlamışlar ve al demişler, yaşa, işte senin hayatın. Sesleri ne kadar ılık ve inandırıcıdır oysa. Ne kadar güven verici. Ve biz ayaklarımız suya degecek kadar kısa geçen bir zaman içinde, hayatımızın ihanetine uğradığımızı fark ederek çılgınlık atmaya başlarız. "Yaşıyor ve tahammül edebiliyorsan şenindir/" modern fehvalarını ciddiye ne kadar alsak da, içimizdeki fotoğrafın dışımızdakinden farklı olduğu gerçeği hiçbir zaman değişmez.

Önce anılarımız ihanet eder bize, teker teker bırakıp giderler. Her ihanet bir terk edıştır çünkü. Üstelik kendisi olarak kalacağını ne kadar vaad ederse etsin, ne dönen aynı kalır, ne bekleyen. Öyleyse her gidiş bir ihanettir, her ihanet bir gidiş.

Baharla yorumlamaya kalkarız hayatı kimileri. Baharın kendisi de bütün ihtişamına rağmen koskoca bir ihanete dönüşür. *Güller Kitabı*'nda Beşir Ayvazoğlu, her ne kadar "Çiçeklerin faniliği onların bizi mutlu eden güzelliklerinin garantisidir," dese de, felsefî boyutta sağlam duran bu görüş, saltanatını ilân eden duygu olunca, o kadar ikna edici değildir. Çok kısa bir zamana sığdırılmış bir gül fırtınası, siz bir güle dönüşebilmeyi her ne kadar bekleşeniz de geçer gider. Mehtabı ve yıldızı da terkisine alarak. Kent git gide küçülür, yok olur. Geriye ne bahar kalır, ne gül, ne şiir.

Hafızamızın ihaneti de zor değildir. En gerektiği anda dilimizin ucuna geliveren bir iki mısraın sislendiği veya tümüyle silindiği anlar ne acıdır. Veya her anını ve görüntüsünü hıfzeta, zihnimize kazımaya çalışsak da çok sevgili bir beraberlikten geriye kopuk cümleler ve görüntülerle salt bir duygu yumağından başka bir şey kalmaz. Üstelik o duygu yumağı da yeteri kadar açık değildir ve bir gün, silikleşen bir hayali de beraberine alarak sessiz sedasız çekip gider.

Hayret bile edemeyiz.

Sonra yüzümüzün ve bedenimizin ihaneti. Her gün aynada gördüğümüz o çehrenin on yıl önceki biz olduğuna kimi inandırabiliriz? Dahası on yıl sonraki biz de bu değilizdir. Hiç gecikmez yüzümüzün ve bedenimizin ihaneti. Hattat kolundan olur, nakkaş gözlerinden. Son ihanet kalbimizden gelir. Bir gün, hiç nedeni yokken usulca duruverir. Oysa kul yapısı bir cihaz hâlâ ses vermektedir veya şairin dediği gibi, kolumuzdaki saat hâlâ işlemektedir.

Üstelik sevgili de ihanet eder bize. Aniden, sebepsiz ve kolayca, başka ve tanınmayacak bir şeye dönüşür. Artık o gitmiştir ve yok olmuştur. Padişahlar cariye çıkar, cariyeler halayık. Oysa biz ona gelebilmek için ne çok şey terk etmişizdir. Bir başka deyişle ne çok ihanet etmişizdir.

Ya aşkın kendisi? Uğruna karşılıklı ihanetlere kalkıştığımız ve katlandığımız aşkın kendisi. Zor değildir ihaneti. Hiç bitmeyeceğini sandığımız, bizi var ettiğine inandığımız, Cemil Meriç'in ifadesiyle "Gizlideki dörtte üçümüzü görünür kılan aşk" sebepsiz, hiç ölmeyeceğini sandığımız bir yerde bizi arkamızdan bıçaklar ve usulca çekip gider. Birden gözümüzdeki perde kalkar, bütün çirkinlikler ve çıplaklıklar görünür, cennetten kovuluruz. Utanç kalır geriye, pişmanlık. Oysa aşk "Pişman olmamak" diye tanımlanmaktadır. Şarkılar ihanet eder, eskisi kadar güzel değildirler. Şiirler yere yığılır birden, kanatları kopar gecenin.

Rüzgâr küçülür, yağmur fazlalık gelir.

Ve ışık söner. Geride kalan her şey sarıya boyanır.

Ama ihanetin bir rengi varsa mutlaka gri olmalıdır.

Dostların ihaneti kadar hiçbir şey acı değildir. Ve nedense hep de böyle olur ve biz, bize en son ihanet edeceğini sandığımız kişinin ihanetine uğrarız ansızın. Artık bir parça Sezai* olmuşuzdur. Bir yıldızlar kalır geriye, onlar da gözyaşlarının sıcaklığını duyamayacağımız kadar uzaktadırlar. Oturup hem kendimiz hem yıldızlar için ağlarız, gözyaşlarımız tükenir. Dostların ihaneti kadar hiçbir şey acı değildir çünkü.

"Zehir de olsan insanların ihaneti kadar acı değilsin."

Sigarasına hitaben böyle demiyor muydu hocam Kaya Bilgegil?

Fakat en korkuncu, en dayanılmazı kendi kendimize ihanetimizdir. Kendi kendimizi hiç terk etmeyeceğimizi sanırken bir gün bakarız ki tükenmiş, yok olmuşuz. Eski doğrular terk edilen doğrulardır. Yerine koyulacak yeni doğrularımız varsa bir hainizdir, o da yoksa sadece bir hiç. Oysa yanı başımızda hiç dönmeyenler, dönse de tükenmeyenler bahar goncaları gibi boy vermektedirler ve kentin sokakları sabahın saat sıfır dörtlerinde yeni şarkılara ve şiirlere gebedir. Uyku bizi kollarına çeker.

Uyku.

Sevgilim uyku.

Son İçin Güzelleme

Nokta salt matematikçiler için başlangıç değil. Romanlar da asıl başlaması gereken yerde bitiyor.

Romanların sonları fırtınadan sonraki sükûta benziyor. Ki onlar aynı zamanda fırtınadan önceki sükûtlar da.

Düşünsenize *Aşk-ı Memnu*'nun Beşir'ini. Bir yerlerde hâlâ öksürüyor ve Nihailer mutlu olsun adına defalarca ölüyordur kuşkusuz. Gevher, o silik harem ağası, ama *Sergüzeşt*'in en güzeli, Dilberleri özgürlüğe kavuşturmak niyetine mavi beste Nil sularında, sonsuza değin can veriyordur hiç tükenmeden.

Mai ve Siyah'm Ahmet Cemil'i. Onca yenilginin ardından Yemen'de ne yapardır şimdi? Ya o dilenci, türküsünü hâlâ söylüyor mudur? Bunun için değil mi ki zaten, Tanpınar, arkasına düşerek "Ahmet Cemil'le Mülâkat" ihtiyacını hisseder. Hisseder ya Tanpınar'ın şaheserinde de aynı "son" bizi beklemektedir. Öldüğü, çıldırdığı ya da kurtulduğu pek kestirilemeyen Mümtaz, yaşamındaki tüm ayrıntıları ışığında görünür kılan Nuran deneyiminden sonra, nihayet kendisi olarak yaşamayı becerebilecek midir?

Şımarık ama sevimli ve zavallı başı hayalin buğulu semalarından gerçeğin sert ve katı zeminine defalarca çarpan, kendisini sonsuz bir şefkatle kucaklamaya nedense her zaman hazır olduğum Bihruz Bey. *Araba Sevdası*'nm o son sahnesinde, Direklerarası XIX. asırlarda en son karşılaştığımız Ramazan gecesinden sonra ne yana yürümüştür acaba?

Romanlar asıl başlaması gereken yerde bitiyor. Anna'dan sonra Vronski'ye ne olmuştur? Seryoja'nın abajuru dantelli gece lâmbası, duvarlara cinlerin dansını hâlâ düşürüyor mudur, Petersburg bahçelerinde kar fırtınaları sürüp giderken?

Aleksandre Dumas'nm sadece gemiyle uzağından geçerken gördüğü o adanın kontu, Monte Cristo. O dev romanın sonundaki macera yorgunu; yanında güzel Haydtşe ile yol aldığı esrarengiz ülkelerde yeni bir romanı yaşıyordur elbet. Eğer öyle olmasaydı, bugün İf şatosunda görevliler, Edmon Dantes namıdiğer Monte Cristo'nun hücrelerini büyük bir ciddiyetle ziyaretçilere gösterirler miydi hiç?

Romanlar sürüyor.

Werther'in intiharından sonra Lotte, *İki Şehrin Hikâyesi*'nde, sevginin gerçek mahiyetini tayin edebildiği için, rakibi Darney'in yerine geçerek giyotin gölgesinde "Hiç duymadığı bir hazzı" tadan Carton. Carton'dan sonra, dayanılamayacak kadar ağır bir başka gölgenin, fedakârlığın ağırlığı altında karı kocanın, Lucie ve Darney'in yaşamları. Bunlar da, bu okumadığımız romanlar da en az okuduklarımız kadar yazılmaya değmez mi?

Ya *Don Kişot*. Cervantes'in kim bilir hangi toplumsal ivmelerle "Gerçeğe erdirerek" kurtardığı, Cemil Meriç'e bakılırsa "Kertenkelelere gülünç gelen kanatlı kahraman." Yaşamının devamını erdiği gerçekte nasıl geçirmiştir acaba?

Romanın sonunda bir düş gördüğüne bizzat yazarının işaret ettiği Alis'i, Harikalar Diyarından döndükten sonra düşünün.

Romanlara son koymanın muhal farz olduğunu göreceksiniz.

Hele hele o en zavallı Robenson, gelmiş geçmiş asırların belki de en çok okunan kahramanı. Ne oldu acaba yeniden uygar dünyaya döndükten sonra? Eleştirmenin cevabı hazır: "Crusoe tekrar İngiltere'ye döner, denize elveda der, hayatının sonuna kadar tatmin edici bir hayat sürer." Yapmayın Tanrı aşkına Abraham H. Lass. Kaç yılın zoraki

ve sadık sevgilisi denize elveda diyerek elde edilmiş "tatmin edici hayat" dediğiniz o gurbetin, ne muhteşem bir roman olabileceğini siz de mi düşünmediniz? Yani ki ne muhteşem bir çatışma üzerine bina edildiğini.

Parça bitti, asıl film şimdi başlıyor. Haydi.

Robenson'un denizinde şimdi fırtına kopuyor.

Şaheserlere uzanmaya gerek yok. Geniş bir potansiyel duyumu daima taşıyan popüler romanlar, söz gelimi Barbara Cartland romanları. Garip garip mutlu sonlarla biter bunlar. İnsan muhayyilesi hayattan ve yaşayamadıklarından intikam almaya kabiliyetli olduğu sürece bu garip garip mutlu sonlar kaçınılmazdır elbet. Ama inanılması güç bu sonlardan ya sonra? Yani ya masal bittikten sonra?

Aslında romancıların bir kısmı da bu sonlara tahammül edemedikleri için başlamıyorlar mı yazmaya? Garip mutlu sonlara ya da aynı anlama gelebilecek garip mutsuz sonlara.

Araba Sevdası; Bihruz Bey'in okuduğu romantik romanların, *Graziella*, *Ihlamurlar Altında*, *Maïon Lescaut*'nin devamını sorgulamaktan başka bir şey midir? Flaubert,

Emma'yı onca programsız/plansız okumanın bir sonucu olmaya mahkûm etmez mi? Seniha, *Kiralık Konak*'ın kahramanı, okuduğu romanların bir sonucu olarak yürütülmez mi yaşam içinde? Böyle sonun devamı, mahkûm edilmiş kahramanların hayatında, romancının, cürmii isnad edebileceği romanlar daima mevcuttur.

Lâkin kendileri de bütün bu romancıların, bir yerde kendi romanlarına son demiyorlar mı?

Bir öğrencimden bir gün "Acaba kitaplardaki hayat, diyorum, yaşadığımızdan daha mı güzel?" masum sorusunu içeren bir mektup almıştım. Daha güzel, doğru, çünkü sonu var. Ama bu cevabı almak da vermek de yürek istiyor.

Her romanı nokta koyulduğu yerden devama muktedir olabilseydik, hayatla romanın, akademisyenin iddia ettiği kadar uzak olmadığını görebilirdik kuşkusuz.

Ama romancı son koyuyor.

Akademisyen romanı hayattan hem de ısrarla ayırıyor.

Romancı ve akademisyen mazur. Roman olacaksa, bir yerde bitmek zorunda.

Romanı hayattan ayıran en şedid vasat, her halde bir sonunun olması.

Bu yüzden değil mi ki ömrümüzü kuşatan bütün romanların bir sonu var.

Bir son koymak sevdasına hayatı romana feda ediyoruz biteviye. Romanlar yaşamak sevdasına sonlar koyuyoruz hayatımızın dönemeçlerine.

Dahası ömrümüz ancak bittiği anda harikulade bir romana dönüşüyor. Tek yazarı, tek okuyucusu olsa da.

Sonlar romanlara mahsus.

Ya romanları *yaşamamayı* öğreneceğiz. Ya sonlara razı olacağız, göze almayı öğrenerek.

Uzun ve meşakkatli bir doktora çalışmasının hummaları arasında, yani ki Halide EdipTe muaşakamın en hararetli yerinde; kendisiyle bir başka boyutta karşılaşabilmeyi düşlemiştim bir gün. Tahayyülü bile ömre servet olabilecek bu muhteşem düşün, Namık Kemal'den Halit Ziya'ya, Dostoyevski'den Tolstoy'a genişlediği yerde, bir suçu itiraf eder

gibi sözünü ettiğimde; o muhayyel boyutta, değil romancıları, roman kahramanlarını dahi görebilmeyi temenni eden güzeller güzeli bir hoca tanıdım.

Ya kendi kahramanlarımız?

O muhayyel beldede, kim bilir gemiler geçmeyen bir ummanda, bir gün, fiktif Öykü kahramanlarımızla karşı karşıya geldiğimizde onların yüzüne bakabilecek yüzlerimiz olmayabilir.

Hep o sonların yüzünden, fiktif öykü kahramanlarımıza ettiğimiz bunca eziyet. Hep o son uğruna değil mi onları bunca zorlamamız. Kapatarak çığlıklarına kulaklarımızı, kanayan yüreklerine gözlerimizi, kanlarının sıcaklığına tenlerimizi; sırtlarından şefkatle iterek, kulaklarının tam dibinde usulca ve ne kadar sevecen ve ne kadar kandırıcı bir ses tonuyla vaad ederek ülkeleri, ateşlere atıvermemiz.

Söylemiştim, bir öykü uğruna ne çok şey feda ediyoruz.

En çok da öykü kahramanlarımızı.

Hep o sonların yüzünden.

Çünkü ne öykünün hayata dönüşmesine tahammülümüz var ne de öykü kahramanlarına dönüşebilecek kadar yürekliyiz.

Bütün öykü kahramanlarım.

Hepinizden özür diliyorum.

Hayatla öykünün arasında, o bıçak sırtı yerde.

O bıçak sırtı ürperişlerinize neden olan ben. Sizi bu kadar olduğunuz ben'den başka bir ben olmaya zorladığım için. Giyemediğim bütün giysilerin, gidemediğim bütün ülkelerin, olamadığım bütün ben'lerin acısını sizden çıkardığım için.

Dahası oynayamadığım oyunların tümünü oynamaya sizi sıcak ve kandırıcı sesimle iknaya çalıştığım, korkuncu, bunu her defasında başarabildiğim için.

Bütün öykü kahramanlarım.

Hepinizden özür diliyorum.

Bir gün siz de bir öykü yazın, anlarsınız.

Öykü mazur, akademisyenler haklı.

Dünya Nimeti'nin son cümlesiyle "Derken akşam olur" hep.

En güzel son ölümdür oysa.

Ölüm en güzel son.

İçimize sindiremesek de.

İÇDÖKÜMÜ

İçdökümü

Muhal farz ama bir kez daha geçsem ömrümün duraklarından, diyorum. Her durak yeni bir yol. Bir kez daha o küçük kız olsam diyorum. Başında, kirazlı hasır şapkası, sırtında volanlı pembe elbisesi. Çorapları beyaz ve temiz. Annesinin elinden tutmuş, o küçük ve itaatkâr, iyi yetiştirilmiş ve uslu kız çocuğu olsam. Her ayrıntıyı büyük ve kahverengi gözleriyle uzun uzun süzen, evrene yönelmiş meraklı bakışların sahibi. Fakat her gördüğünü şimdilik sadece kendi içine atacak kadar kayıt altında ve üzerine o kadar titrendiği için olacak bir o kadar da muti kılınmış.

Bir kez daha diyorum ben o küçük ve sevimli kızken. Annesinin ve babasının bir tanesi olduğu halde garip bir biçimde hırpalanmışken. Herkesler ağız dolusu kötü sözcüklerle çocuk olurken. Kötü huylu sözcükler yuvalanmasın diye ağızda, çok duvarın arkasında saklı tutulmuşken. Görmeye ve bilmeye dair sınırsız merak beslediği halde kalbinde, yolları daima tıkanmışken. Herkesler sepetlerini takıp da kollarına dalgaları saymaya koşarken. Ben, ancak üst katta. Evin hiç kullanılmayan odalarından birine gizlice giriversem. Dünya pencerenin dışındaymış. Güneş batmış ama ışık kızıllığını bir yangın hükmünde bırakmış geriye. Güneşin battığı yerde kalan bulutlara baksam. Cennet. Allah. Öbür dünya. Vardır elbet. Varsa bu bulutların arkasındadır.

O zamandan beri bulutlar sevda. Ama sevdanın mahiyetini çözebilmek için tam kırk yıl beklemek zorunda kalsam. Çünkü kırk yıl bana hiç kimse bulutların sırrını anlatmasa. Kırk yaşımı bu yüzden peygamberi bir tebessümü sever gibi sevsem yeniden. Bilsem ki belâ meclisinde benden söz alındığında, cennetin ruhuma gösterilen bir tarafında, bulutları bir şimşek parlaması kadar kısacık bir an da olsa görmüşüm. O yüzden en fazla da bulutları hatırlarmışım. O yüzden ne zaman başımın üzerinden bir bulut geçse, kalbimin heyecanını bir türlü bastıramazmışım.

Sonra yeniden ben bir küçük kızken, ateşböcekleriyle karşılaşsam. Bir köydeymişiz. Kim götürmüş ki beni oraya? Gecenin bir yarısında neye uyanmışım, elektriksiz köyde evin kapısından dışarıya neye bakmışım? Anlatamam, görmüş olan bilir sadece: Koyu karanlıkta fındık ağaçlarının altında, toprağa yakın yüzlerce belki binlerce ışıkböceği ağır bir ahenk içinde dönüyor, konup-kalkıyor olsalar. Bir masal kapısı açılır gibi "harikulade"! Hayranlığı tamsam. Beni tabiatın büyülediğini yazık, ben fark etmesem, kimse fark etmese. Çocukluk işte!

Sonra diyorum, yine bir yaz günü kirazlı hasır şapka, ütülü pembe elbise. Annesinin elinden tutmuş. Hasta bir dayıyı ziyaret etmek için Boztepe'nin rampasına kurulu "Hastâne"nin bahçesinde. Henüz ne hastalığın ne hastahanenin bilincinde. Ama Tanpınar'ın "Antalyalı Genç kız" mektubunda "kendine rastlamak" olarak tanımladığı tecrübenin bir benzerini yaşasam. Dört cepheli mermer bir bloğun tam da denize bakan cephesinde. Bundan sonra hep denize bakacağımı o an asla fark etmeksizin ama hep denize bakacak hep denize çıkacak bir yolun başlangıcından da öncesinde. Duru mermerin üzerine işlenmiş, elinde bir demet kır çiçeği tutan küçük bir kız rölyefiyle karşılaşıp da. Yapmanın, eylemenin, kurmanın, "sun" kökünden gelen sanatın

ilk fark edişiyile karşılaştığım o ana dönsem. Ani bir esintiyle merak etsem. Ve başımı kaldırarak sorsam: Anne bu ne? Annemin "Bu nedir"e verdiği cevabı unutup ama sanatı uzak, hatırlanamayacak, tanınamayacak kadar uzak bir geçmişin hatırlatıcı esintisi olarak hissetmenin, bir çocuk ne kadar hissedebilirse o kadar bilinçsizce ilk hazzmda bulsam kendimi.

Sonrası? Bir uzun sessizlik. Bir uzun inkıta. Unutmak olsun.

Derken on altı yaşım olsun.

Tekrar on altı yaşımda olsam diyorum. İstanbul'daymışım ilk kez. Topkapı Sarayı'na götürmüşler beni. Topkapı saray değil de müzeymiş güya, ve ki taşralı yeğenlerin götürüleceği ilk yermiş nedense. Yani ki Topkapı'nın, taşralı yeğenlerin götürüleceği yerlerin başında yer almaktan öte anlamı yokmuş götürülenler nezdinde, bilmiyormuşum. Bilmiyormuşum ya yine de görevlilerden azar işitmek bahasına da olsa, vitrinlerle aramdaki sınır çizgilerini aşsam, sağdaki soldaki eşyaya dokunsam, ve o vakitten sonra dokunmadığım hiçbir şeyi kavrayamasam. Ama ille de harem dairesi girişi. O büyük ayna. Sırtımda şile bezinden beyaz bir gömlek, öyle de hafifmişim. Bir yanından aynanın girsem öbür yanından çıkamasam. Öyle bir bıraksam ki görüntümü aynalara, artık kendime bile dokunamasam. Öyle bir kaybolsa ki yollarım. Bir daha hiç bulamasam.

Öyle bir kaybolsa ki yollarım, kaybolanı nerede bulacağıma dair ufak bir fikrin sahibi olduğumda yaşım otuz üçü bulmuş olsa. O kadar çok yollarda o kadar çok vakit kaybettiğimden mi? Kendimi bir o yana bir bu yana vurup durduğumdan, bir türlü karar tutturamadığımdan mı? Erken bir fark edişin bilinci neden bu kadar geç kalmış olsa, hiç anlamasam.

Sonra. Hiç bitmeyecekmiş gibi görünen uzun ve bunaltıcı bir yazdan sonra sonbahar olsa aniden. "Caddelerde rüzgâr" iyice artarken. Güzün ilk yağmur damlası, ılık ve iri, yanağıma değmişken. Ben her eylül sonu benim olmadığını ve asla onun olamayacağını bildiğim, güllerin ve camilerin ebedi kentinden iyice uzaklaşırken. Sokak lambaları ıslak kaldırımlarda ışık topları yaparken. Bir akşamüzeri. Kucağımda erken açmış bir demet nergis. Aniden onu görsem. "Akşamın Ağası." Hafız Hızır İlyas Ağa. Yani ki yalnızlığım, ölümler âleminden birisini çekip çıkaracak kadar büyümüşken. Ben yalnızlığımdan razı yalnızlığım benden razı. Ama bunu ben bile hiç bilmeden. Ve yalnızlık hiç kimseye yakışmadığı kadar bana yakışıyorken. Hikâyemle gerçeğimin sınırları böyle karışsa birbirine. Ömrümün bir dönemine daha böyle girsem. Bir uçurumuna tebessümle düşsem.

O kadar ki sisler içinde yüzen bir masal adasına benzeyen sarayların, on altıncı asırlarda Üsküdar'dan nasıl görüldüğünü meraka kabiliyeti ve kaderi olan kalbim. Hiç alışılmadık bir yerden doğan dolunay ve ilk kez içe çekilen bir amber kokusuyla yolculuğuna bir zamandır ki başlamışken. Bir kez daha doksan dördün Yaz'ı olsa diyorum. Bir yıldız denize yakamoz bıraktığında. Ve denizin kıyısındaki o bahçe; gülleri, filbahrileri, servileri, servilerin tepesine kadar inen yıldızlan. Nisan yağmurunun arka bahçede sabaha kadar yıkayarak bahara hazırladığı iri ve koyu yeşil yapraklı ağaçları. Kapı üzerinde mor salkımları, hanımelleri. Denizin sesi. Rüzgârın olsa, vitrinlerle aramdaki sınır çizgilerini aşsam, sağdaki soldaki eşyaya

dokunsam, ve o vakitten sonra dokunmadığım hiçbir şeyi kavrayamasam. Ama ille de harem dairesi girişi. O büyük ayna. Sırtımda şile bezinden beyaz bir gömlek, öyle de hafifmişim. Bir yanından aynanın girsem öbür yanından çıkamasam. Öyle bir bıraksam ki görüntümü aynalara, artık kendime bile dokunamasam. Öyle bir kaybolsa ki yollarım. Bir daha hiç bulamasam.

Öyle bir kaybolsa ki yollarım, kaybolanı nerede bulacağıma dair ufak bir fikrin sahibi olduğumda yaşım otuz üçü bulmuş olsa. O kadar çok yollarda o kadar çok vakit kaybettiğimden mi? Kendimi bir o yana bir bu yana vurup durduğumdan, bir türlü karar tutturamadığımdan mı? Erken bir fark edişin bilinci neden bu kadar geç kalmış olsa, hiç anlamasam.

Sonra. Hiç bitmeyecekmiş gibi görünen uzun ve bunaltıcı bir yazdan sonra sonbahar olsa aniden. "Caddelerde rüzgâr" iyice artarken. Güzün ilk yağmur damlası, ılık ve iri, yanağıma değmişken. Ben her eylül sonu benim olmadığını ve asla onun olamayacağını bildiğim, güllerin ve camilerin ebedi kentinden iyice uzaklaşırken. Sokak lambaları ıslak kaldırımlarda ışık topları yaparken. Bir akşamüzeri. Kucağımda erken açmış bir demet nergis. Aniden onu görsem. "Akşamın Ağası." Hafız Hızır İlyas Ağa. Yani ki yalnızlığım, ölümler âleminden birisini çekip çıkaracak kadar büyümüşken. Ben yalnızlığımdan razı yalnızlığım benden razı. Ama bunu ben bile hiç bilmeden. Ve yalnızlık hiç kimseye yakışmadığı kadar bana yakışıyordu. Hikâyemle gerçeğimin sınırları böyle karışsa birbirine. Ömrümün bir dönemine daha böyle girsem. Bir uçurumuna tebessümle düşsem.

O kadar ki sisler içinde yüzen bir masal adasına benzeyen sarayların, on altıncı asırlarda Üsküdar'dan nasıl görüldüğünü merakla kabiliyeti ve kaderi olan kalbim. Hiç alışılmadık bir yerden doğan dolunay ve ilk kez içe çekilen bir amber kokusuyla yolculuğuna bir zamandır ki başlamışken. Bir kez daha doksan dördün Yaz'ı olsa diyorum. Bir yıldız denize yakamoz bıraktığında. Ve denizin kıyısındaki o bahçe; gülleri, filbahrileri, servileri, servilerin tepesine kadar inen yıldızlan. Nisan yağmurunun arka bahçede sabaha kadar yıkayarak bahara hazırladığı iri ve koyu yeşil yapraklı ağaçları. Kapı üzerinde mor salkımları, hanımelleri. Denizin sesi. Rüzgârın sesi. Şakayıkı aniden tamsam. Ve bir sabah, kararmaya hükümlü yıldızın mızraklı lâlesini ansızın bahçemde açmış bulsam.

Başımın üzerinde dönen gökyüzü. Vasıtasız katıldığım oluş.

Ben yokum şimdi ama o bahçe orada duruyor, bir bunu biliyorum.

Bu sahipliğin hem sebebi hem bedeli olarak kelimeye talip kılındığımı henüz fark edemedim, yaşanmış hayatların üzerinden bu kadar kuvvetle geçebilmek için ne yaptığımı merak ederken ben. Ömrünü yazıya sermaye etmiş kadınların günlüğe düşülmüş kelimeleri üzerinden geçerken sabahlara kadar bir bir. Ben anlatmazsam bu hikâyeyi kim bilebilir? Ömrümü yazıya sermaye etmeyeceğimi fark etsem. Yazı olmasa yazımın gayesi. Yazıp da bitirebildiğimde, yazmazsam ölürüm, diyecek denli yazıya yakın dururken ölüm. Her yazı bittiğinde yazdığımı değil, yazdığımın bana hatırlattığı şeyi sevsen. Ve gözyaşına dokunduğunda bir el. Sussam. Sadece gülümsesem. Bir bilsen!

Bir kez daha doksan sekizin Mayıs'ı olsa diyorum. Bir kez daha şaşmaz ölçüsüyle

mevsimlerin, mayısı haziran izlese. Yol arkadaşım Hititli Labarna'nın refakatinde başlasa rüzgârın sade fısıltısı. Gafil olmasam artık. Buğday tarlalarının üzerinden rüzgâr geçerken kulağımı toprağa dayamayı akıl edebilsem. İki tarafı aslanlı şah kapıdan geçerek girsem Hitit ülkesinin başşehrine. Zamanın da bir mahlûk olduğuna dair idrakimin en şaşırtıcı bilgisi tılsımlı bozkır gecesinden kopa gelse. Denizden başkasını tanımayan ben, bozkırı tamsam. Gözlerim kamaşsa. Böyle karışsa renkler birbirine. Bu sadece bir mukaddime. Önümde daha ne kapılar açılacak olsa da henüz bilmesem.

Sonra haziranları temmuzlar tamamlasa. Kapılarından korktuğum kentlerden geçse yolum bir daha. İpek yolunun yıkık köprüsünü, uzaktan deve kervanlarının çingirak seslerini duymasaydım tanıyamayacaktım derken ben, ırmağı ilk kez görsem. İrmağı ilk kez, vadiyi ilk kez görürken. Ve Anadolu'da kurulmuş ilk camide, İstanbul'dan öyle uzak ki, ilk kez olsun namaz kılmış ruhların kesafetini henüz hesaba katamazken. Ama o kadar arıyorken. O kesafetin altında henüz erimez ama hissederken. Ve ben içimi dolduran sınırsız merakla, yıkık caminin pencere alınlıklarından birinin üzerine, daha sonra yolu aynı güzergâhtan geçeceklere bir işaret olsun diye bir nün bırakırken.

Ve ırmak bana konuşuyorken. Ben hatırlıyorken. Tanıyorken. İsim koyuyorken. Kalbimde bir ferahlama. Ama. Nefes al öleceğim. Sadece sussam.

Yine temmuz olsa. Yağmur çağırın gri bir denizin üzerinden geçiyorken bulutlar. Kekik ve lavanta kokulu toprak taraçada tamamlansa daire. Toprak basamağın üzerinde otursam. Elimde ezilenlerin en güzeli Dostoyevski. *Ölümler Evinden Hırıltılar*. O yaşamış. Benimki sadece bir okuma denemesi. Buzlanmış camdan süzülen şubat güneşi veremli Mikhael'in, ölüm döşeginde bile ayağından çıkarılmayan prangalarına düştüğü anda. Temmuz sıcağında. Kalbim kıpırdasa. İki damla gözyaşı. Yağmur başlasa. Tamamlansa hatırlamam. Ömrün hülâsası birkaç kelime. Bana ne olduğunu anlasam.

Büyük bulmaların büyük yitikler anlamına geldiğini bilmeyecek kadar çocukken hâlâ ben. İyi ama nasıl olur? Olur! Bir kez daha büyük bulmaların sevinciyle sarhoşken. Öyle bir yer ki her vereceклиye her hakkı helâl etmişken ve her alacaklıdan helâllik isteyecek denli tebessüm ve gözyaşı ile dolmuşken. Artık bu dünyanın bir devamı olduğuna ve bütün yaşananlara gönül hoşluğu ile bakmanın mümkün olduğuna ikna olmuşken. Muhatap tutulduğumu emniyet etmişken. Evet, sen bizim Rabbimizsin ve ben sana belâ diyenlerdenim. Yine bir Ramazan ayı olmuş olsa. Yine zemherir soğuğu. Erbain başlamış olsa. Davet edildiğim bir öğrenci evinde. İftar vaktinde. Vaktin girmesinden sadece bir iki dakika önce. Bir taraf kandil bir taraf mahya. Bir taraf deniz bir taraf kurşun mavisini. Aynı rüzgâr esse, iliklerime dek üşütse de can estirse. Bulutlar aniden yarılsa. Tanıdım, diyebilsem yeniden. Tanıdım. Ey kalbim bildim sen nerelisin. Kimselere bir şeyler diyemesem. Ne yapacağım şimdi ben? Söze hiçbir şeyi feda etmesem. Samimiyeti söylemekle susmak arasında riyaya düşmüşken bilmeden. Ama hakikat üzerime ağır ağır iniyorken. Acıya gafilken de acının ağırlığından çok muhataplığım lezzetiyle şaşıırırken. Yine zemherir ramazanları olsa. Yeniden.

Bir kez daha, yazılması mukadder yazıların arefesinde ani bir rüzgârla secdeye

kapanan kavak ağacının söyledikleri kalbimi çatlatsa. Üstelik tanığım da olsa. Aniden

indiğim kumsalda vallahi ki aniden kar yağmaya başlasa. Kalbim artık taşıyaması. Hem susan hem söyleyen ama yine de, sıra güzellemeye geldiğinde susmanın güzellemesini yapan Mevlâna'ya nisbet. Bir 31 Aralık akşamında. Yirmi bir gün sonra yitecek/gidecek/bitecek/ölecek bir annenin, benim annemin hastalığı, odayı dolduran havanın bütün zerrelere sinmişken, anlatamam Allah bilir, her şey mananın muammasında kristalleşmişken, öyle ağırlaşmışken, ama annem değil de ben gafilmişken. Yere. Halının üzerine. Yüzü koyun. Boylu boyunca. Uzanarak. Bir yanımda Mevlâna. *Divan-ı Kebir*. "Gene de Sen Söyle" yazıları yazsam. "Susmanın Güzellemesi"ni izlese bulanıklığım, tutarsızlığım. "Acildir" yirmi bir gün sonraya kalsa.

Sonra diyorum çok geç olmuş olsa vakit fark etmek için. Ben gökteki yıldızları fark ettiğimde iş işten çoktan geçmiş olsa. Ve bir ömür boyu, bu benim hayatım değildir, dediğim; yaşıyorsam benim hayatımdır, fark ettim diye. Benim hayatım olmayan benim hayatımı gözden çıkardığımda. Hiçbir şey olmadığında. Yani artık bir hayatım bile kalmadığında. Hayatsız kaldığımda. Yani ki ben hayatı tanıdığımda. Dönsem, diyorum. Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak biliyorum. Her şeyler yaşanıp da hiçbir şey yaşanmamış gibi yapmanın imkânı yok. Ama. Dönsem ve bir daha dönebilsem diyorum.

Bütün kurduklandımdansa bana sadece yazdığım kaldığında. Sonra. O bile kalmadığında. Vahyi kesilen peygamber kalbinin acısı yetmiş bin kat peçenin arkasından hafifletilerek de olsa dokunsa idrakime. Bir kez muhatap kılmanın bir kez kaybedince çektiği çileyi, bir ben bilirim bir de Allah'ım bilir, ancak öyle özetlesem, başkasını ifadeye söz yetiremem. Bütün ırmaklar kuruyunca düşsem *isimle ateş arasına*. Kuruyunca, çünkü kurağım en fazla da bir zamanlar konuğu olduğum bahçeyi hatırlatsa. Rüzgâr o bahçenin kokusunu artık taşımasa. Ve o bahçe sadece bir isimden ibaret kalsa. Adı bile kalmasa. Ama ne olur, vazgeçmesem isimlerimden. Bütün isimlerime sahip çıksam.

Ve ben. Bir sonbahar sabahında. Sonbahar dediysem, eylül. Her şey sarıya dönerken. Ayasofya'nın bahçesinde. Ayasofya dediysem, Karadeniz'in kıyısındaki bir Ayasofya. İri yapraklı incir ağaçlarının, sarı meyveli hurmaların ve olgunlaşmış nar dallarının altında. Bir kâse zeytinyağı, bir tutam kekik, birkaç zeytin tanesi. Bütün yaşadıklarım. İçimde türlü suret acıya dönüşen meşakkatli ama şikâyetçi olmadığım hayatıma.

Yüksekten, çok yüksekten bakabileceğim kadar yükselerek yerin yüzünden. Siyah ile beyazın, sarı ile mavinin, ve bu arada tabii ki morun, tekbaşinalığından sıyrılarak tek bir rengin içinde eridiğini. Tek renge dönüştüğünü. Onun da artık bu dünyaya ait olmadığını. O kadar çok sesin, aslında kendisi olmak için değil çok sestten yapılma tek bir sesin içinde olmak için anlamını yitirdiğini. Ancak anlamını yitirdiği yerde bambaşka bir anlam kazandığını. Yani ki rüyada çekilen acının anlamsızlaştığını. Kavrayarak. Kalbimi çatlatacak bir ferahlamayla fark etsem.

Bir kez daha diyorum, bir defterin sonuna iyice yaklaşmışken. Şimdi bana sadece dönüp geriye bakmak kalmış. Öyle olmasaymış bu kadar kolay olmazmış bu iç dökümü. Her şeyden vaz mı geçmişim? Kasvet mi sirayet etmiş içimin her yerine? Şimdi ben, ömrümün zulada ustura ağzı, bıçak sırtı yerinde. Yazı, çizi, bilim, düşünce. Ne yapsam yetmiyormuş. Ne hissetsem daha ilerisi ölüm, diyormuşum da ileri geçemiyormuşum.

Biliyordum ki ırmakların önünü kapayan bendler, suyun gücünü, boşaltılamayan sonsuz enerjiye dönüştürünce her şey eksik kalıyordu ve hiçbir şey artık hiçbir şeye yaramıyordu. Seyyare değilmişim artık, çarpacak gezegen aramıyordum. Göz kamaştırıcı ışıktan sonra gelen ebedi karanlığı biliyordum. Âdem'in sınırlı sayıdaki kelimeleriyle yazılmış bütün yazıları, kitapları ve dahi kendi yazdıklarımı, her zaman için kıyabildiklerimi bir son defa kıysam da diyordum. Hepsini yaksam da diyordum bir de ben yansam. Bir ırmak olup da artık şu denize bir de ben kavuşsam. Başımı bir kaldırırsam. Öyle bir gökyüzü görsem ki, lâcivert kadifesinde dolunaylar, hilâller, ışığı bir azalıp bir çoğalan yıldızlar, kayan ışık topları, parıltılı ve irili ufaklı gök cisimleri... Hepsi muazzam bir nizam içre dönüyor olsalar. Bu dünyadan olmayan bu sessizlik içime işlese. Bir de suya baksam ki nilüferler, nergisler, yıldızlar, kandiller, parıltılar, ateş topları suyun üzerinde.

CÜMLE KAPISI

Kelimeyle değil, cümleyle düşündüğümü fark ettim ben. Muhal farz bile olsa "Her şeyi özetleyecek bir cümle" tutkum, mana biriminin cümle olmasından. Karmaşık cümlelerle konuşmayı sevmem, öyle düşünmemden. Başka türlü anlatamıyorum, bu yüzden mazurum ben.

Faturaların, makbuzların, ihbarnamelerin arkasına.

Mektup zarflarının, davetiyelerin, program kartlarının boşluklarına.

Peçetelerin üzerine.

Kitapların, kenar sularına, kapak içlerine.

Defterlerin, sahifelerine değil kıyılarına köşelerine.

Yazılıp da bırakılmış; bilinç kendine bile hırsız, kim bilir bazıları hatırlanmış da sonradan unutulmuş bunca cümleyi bir yerlerden bulup da çıkarmam. Burada böyle bir kapı açmam.

Cümle Kapısı: Kalbin Kapısı.

Sonra, sebebi malûm sırrı meçhul, yani bana muamma, tutup bu kapıyı kapatmam.

Eğer beni okuyanla paylaşım isteği ve daha yakından tanışma beklentisinden değilse, defterimde kalan cümleden kurtulma isteğimden.

Bir şey değil, yeni bir şey söylemek için.

Cümle Kapısı.

Kapalı bir kapı aslında.

Nur'un babasına son cümlesi, esamenin ateşe düştüğü an. Kime nasıl anlatayım?

Mektup zarflarının, davetiyelerin, program kartlarının boşluklarına.

Peçetelerin üzerine.

Kitapların, kenar sularına, kapak içlerine.

Defterlerin, sahifelerine değil kıyılarına köşelerine.

Yazılıp da bırakılmış; bilinç kendine bile hırsız, kim bilir bazıları hatırlanmış da sonradan unutulmuş bunca cümleyi bir yerlerden bulup da çıkarmam. Burada böyle bir kapı açmam.

Cümle Kapısı: Kalbin Kapısı.

Sonra, sebebi malûm sırrı meçhul, yani bana muamma, tutup bu kapıyı kapatmam.

Eğer beni okuyanla paylaşım isteği ve daha yakından tanışma beklentisinden değilse, defterimde kalan cümleden kurtulma isteğimden.

Bir şey değil, yeni bir şey söylemek için.

Cümle Kapısı.

Kapalı bir kapı aslında.

Nur'un babasına son cümlesi, esamenin ateşe düştüğü an. Kime nasıl anlatayım?